

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΔΗΜΗΤΡΑ ΛΙΑΣΚΑ

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΟΤΑΝΕΙΑΤΗΣ: ΑΥΤΟΣ Ο ΑΓΝΩΣΤΟΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2020

Στο εξώφυλλο: Ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας (1071-1078) πλαισιωμένος από τον άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο και τον Αρχάγγελο Μιχαήλ. Το όνομα του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα έχει εκ των υστέρων σβηστεί και αντικατασταθεί με το όνομα του διαδόχου του Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη. Από τις συλλογές «Κηρύγματα για την Παναγία» του μοναχού Ιωάννη Κοκκινόβαφου, (Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, Παρίσι). (Από την *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Θ, σ. 11)

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

- ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ, Καθηγητής Βυζαντινής Ιστορίας και Ιστορίας της Μεσαιωνικής Ευρώπης του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (Επόπτης Καθηγητής)

-

-

Περιεχόμενα	
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	5
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ.....	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	8
Αντικείμενο της έρευνας και στόχοι της παρούσης μελέτης	8
ΜΕΡΟΣ Α΄	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	13
Η καταγωγή της οικογένειας των Βοτανειατών.....	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ.....	16
Η εικόνα του Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη μέσα από τις αφηγηματικές πηγές	16
ΜΕΡΟΣ Β΄	42
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ.....	43
Η στρατιωτική σταδιοδρομία του Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ.....	55
Ο ύποπτος ρόλος του στη μάχη του Ζόμπου	55
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ	59
Η στάση του εναντίον του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα και η ανάρρησή του στον θρόνο	59
ΜΕΡΟΣ Γ΄	66
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ.....	67
Ο γάμος του Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη με τη Μαρία Αλανή	67
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ	72
Εξεγέρσεις και στασιαστικά κινήματα	72
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ	79
Εσωτερική Πολιτική.....	79
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ.....	84
Εξωτερικές σχέσεις – Διπλωματία	84
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	86
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	91
ΠΗΓΕΣ	91
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ	98

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αποτελεί κοινή διαπίστωση ότι ο 11^{ος} αι. και κυρίως το δεύτερο ήμισυ του αποτελεί μια από τις κρίσιμότερες περιόδους της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Η ήττα του Μαντζικέρτ η οποία σηματοδότησε τη σταδιακή κατάρρευση του ανατολικού συνόρου καθώς και τα αλληπάλληλα στασιαστικά κινήματα που ακολούθησαν , συνέθεσαν ένα κλίμα αναταραχής και μιας γενικευμένης αστάθειας η οποία δυσχέραινε ακόμη περισσότερο την ήδη υπάρχουσα οικονομική δυσπραγία. Η έκρυθμη κατάσταση η οποία δημιουργείται έχει ως αποτέλεσμα την εναλλαγή στην εξουσία, κατά κανόνα ανίκανων αυτοκρατόρων οι οποίοι αδυνατούν να συγκρατήσουν το κράτος από την παρακμή και την εδαφική συρρίκνωση. Στη χωρία των βασιλεύοντων αυτών, ο τελευταίος ο οποίος θα σηματοδοτήσει το κλείσιμο της παραγμένης εποχής, θα είναι και εκείνος που θα αποτελέσει αντικείμενο της παρούσης εργασίας.

Ο Νικηφόρος Γ΄ Βοτανειάτης, επιδεικνύοντας μια λαμπρή σταδιοδρομία κατά τη διάρκεια της μακραίωνης στρατιωτικής του θητείας και υπηρετώντας σε νευραλγικές και εμπόλεμες περιοχές του Βυζαντινού κράτους, κατόρθωσε να ανέλθι στον αυτοκρατορικό θώκο όντας πλέον σε προχωρημένο για την εποχή του γήρας. Παρόλο που οι αφηγηματικές πηγές είναι ιδιαίτερα φειδωλές σχετικά με τη ζωή του Βοτανειάτη προ ανάρρησής του στον θρόνο, μπορούμε σήμερα να ανασυνθέσουμε τη γραμμή της πορείας του με ακρίβεια καθώς μεγάλη βοήθεια προσφέρουν πλέον άλλα μέσα, όπως επί παραδείγματι, η επιστήμη της σιγίλλογραφίας.

Ως αυτοκράτωρ ο Βοτανειάτης προσπάθησε να αναχαιτίσει τους εξωτερικούς εχθρούς, να εφαρμόσει ένα μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα και να επιφέρει κάποιες αλλαγές. Όμως το προχωρημένο γήρας σε συνδυασμό με την έκρυθμη εσωτερική κατάσταση και τη συνεχή αμφισβήτηση της εξουσίας από επίδοξους στασιαστές δεν του άφησαν πολλά περιθώρια δράσης. Όλες του οι ενέργειες αναλώθηκαν στην προσπάθεια εξεύρεσης τρόπων που θα εξασφάλιζαν την ισχυροποίηση της θέσης του και την παραμονή του στην εξουσία. Η πορεία του λοιπόν προ ανάρρησής του στον θρόνο καθώς και όσα διαδραματίστηκαν κατά την εξαιρετικά βραχύβια αλλά πολυτάραχη βασιλεία του, αποτέλεσαν και το έναυσμα για την εκπόνηση του παρόντος πονήματος.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά για τη συνεχή στήριξη, καθοδήγηση και βοήθεια καθ' όλη τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών τον Καθηγητή και επιβλέποντα της εργασίας μου κύριο Παναγιώτη Αντωνόπουλο. Η αμέριστη συμπαράστασή του, οι εύστοχες παρατηρήσεις του συνοδευόμενες πάντα από μία γερή δόση χιούμορ, μετέτρεψαν την επίπονη εργασία μου σε μία ευχάριστη διαδικασία. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στους σεβαστούς καθηγητές μου με τους οποίους είχα την τιμή να συνεργαστώ κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών μου οι οποίοι διεύρυναν τις γνώσεις μου, καλλιέργησαν το επιστημονικό μου πνεύμα και μεθόδευσαν την ακαδημαϊκή μου πορεία. Πιο συγκεκριμένα ευχαριστώ θερμά τον Ομότιμο Καθηγητή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κύριο Κώστα Κωνσταντινίδη, τον Καθηγητή κύριο Michael Grünbart Διευθυντή του Institut für Byzantinistik und Neogräzistik του Πανεπιστημίου του Münster της Γερμανίας, τον κύριο Andrea Babuin, Λέκτορα του Τομέα Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και ιδιαίτερες ευχαριστίες στην κυρία Έφη Συγκέλλου, Επίκουρη καθηγήτρια Βυζαντινής Ιστορίας.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον κύριο Ταξιάρχη Κόλια , Ομότιμο Καθηγητή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών για την πολύτιμη παροχή υλικού, την εποικοδομητική συζήτηση και τις απόψεις που μοιράστηκε απλόχερα μαζί μου, καθώς και τον πολύτιμο χρόνο του που ευγενικά διέθεσε.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες χρωστώ στο προσωπικό της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, την επονομαζόμενη *Dream Team*, χωρίς την οποία η ολοκλήρωση της συγκεκριμένης εργασίας δε θα είχε επιτευχθεί.

Τέλος, ευχαριστώ ιδιαίτερα και τα υπόλοιπα μέλη της εξεταστικής επιτροπής που δέχτηκαν να κρίνουν την εργασία μου.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

AEMΘ	Αρχαιολογικό Έργο Μακεδονίας - Θράκης
ACMRS	Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies
Byz	Byzantion. Revue Internationale des Etudes Byzantines
BZ	Byzantinische Zeitschrift, Stuttgart 1892 κ.ε
BGRT	Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana
CFHB	Corpus Fontium Historiae Byzantinae
CSHB	Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae
EIE/IBE	Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών/Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών
EMΣ	Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών
MB	Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη
IBE	Ίδρυμα Βυζαντινών Ερευνών
ODB	<i>The Oxford Dictionary of Byzantium</i> , vols 1-3, (ed.) A. Kazhdan et al., Washington – Oxford 1991
REB	Revue des Études Byzantines, Bucharest-Paris 1946 κ.ε.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αντικείμενο της έρευνας και στόχοι της παρούσης μελέτης

Απρίλιος 1081. Κωνσταντινούπολη. Στη μονή Περιβλέπτου ο πρώην βετεράνος στρατιωτικός και τέως αυτοκράτορας Νικηφόρος Βοτανειάτης κείρεται μοναχός. Έχει μόλις απολέσει τον θρόνο του από τον Αλέξιο Κομνηνό. Στην ερώτηση *εί εύφóρωσ τήν μεταβολήν φέρει, ο έκπτωτος πλέον αυτοκράτωρ απαντά ή τοῦ κρέωσ με μόνον άποχή άνιᾶ, τῶν δ' άλλων όλίγη μοι ή φροντίς*¹. Ποιος όμως ήταν ο εν λόγω αυτοκράτορας του οποίου η στέρηση του κρέατος, του προκάλεσε τη μεγαλύτερη δυσαρέσκεια και ο οποίος σηματοδότησε με τον θάνατό του που επήλθε λίγο μετά, το κλείσιμο μιας ταραγμένης εποχής που διήρκησε σχεδόν έναν αιώνα;

Είναι γεγονός ότι μετά τον θάνατο του Βασιλείου Β' του Βουλγαροκτόνου (976-1025) η βυζαντινή αυτοκρατορία εισέρχεται σταδιακά στην περιδίνηση μιας κρίσης που γίνεται αισθητή σε κάθε επίπεδο πολιτικό, οικονομικό, στρατιωτικό². Ουσιαστικά, μέσα σε διάστημα 50 χρόνων κάθε απόκτημα του Βασιλείου Β' είχε χαθεί. Το σφρίγος της αυτοκρατορίας σπαταλήθηκε στις ατέλειωτες προστριβές ανάμεσα στην αριστοκρατία της πρωτεύουσας και τους επαρχιώτες ευγενείς του στρατού³. Οι αλλεπάλληλες αλλαγές στον θρόνο με κατά κανόνα ασήμαντους βασιλείς, ανίκανους να ανταποκριθούν στις κρίσιμες περιστάσεις και να ανατρέψουν την αρνητική πορεία του κράτους, δεν είναι παρά η φυσική απόρροια της συνθήκης αυτής⁴. Είναι χαρακτηριστικό ότι από το 1025 έως το 1081 σημειώθηκαν γύρω στα 50 στασιαστικά κινήματα ενώ ανήλθαν στον θρόνο δώδεκα αυτοκράτορες. Στη χορεία αυτών, ο Νικηφόρος Γ' Βοτανειάτης θα είναι ο τελευταίος. Η σύντομη βασιλεία του θα αποτελέσει την έσχατη φάση στην περίοδο αυτή της αποσύνθεσης, των επαναστάσεων και των εμφυλίων πολέμων του 11^{ου} αι.⁵

¹ Άννα Κομνηνή, *Άλεξιάς*, έκδ. D. Reinsch – A. Kambylis, [CFHB 40/1], Berlin 2001, III, I, σ. 87, στ. 17-19 (στο εξής *Άλεξιάς*).

² M. Angold, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία από το 1025 έως το 1204. Μία πολιτική ιστορία*, (μετ. Ε. Καργιανιώτη), (επιμ. Π. Αγαπητός), Αθήνα 2008, σσ. 143-168, (στο εξής: Angold, *Αυτοκρατορία*). – Δ. Τσουγκαράκης, *Η Αυτοκρατορία σε κρίση και η οπτική των συγχρόνων: μια ανάγνωση των μαρτυριών*, στο: *Η Αυτοκρατορία σε κρίση(ς). Το Βυζάντιο τον 11^ο αιώνα (1025-1081)*, ΕΙΕ/ΙΒΕ, 11, Αθήνα 2003, σσ. 274-290, (στο εξής: Τσουγκαράκης, *Κρίση*).

³ S. Vryonis, *The decline of medieval Hellenism in Asia Minor and the process of islamization from the eleventh through the fifteenth century*, University of California Press 1986, σσ. 73-74.

⁴ Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι (11^{ος} -12^{ος} αι.) τ. Γ'*, Αθήνα 2009, σσ. 25-29 (στο εξής: Καρπόζηλος, *Ιστορικοί και Χρονογράφοι*).

⁵ G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τόμος Β', (μετ. Ι. Παναγόπουλος), (επιμ. Ε. Χρυσός), Αθήνα 1979, σσ. 230-241, (στο εξής: Ostrogorsky, *Ιστορία*).

Είναι χαρακτηριστικό ότι στη διεθνή και την ελληνική βιβλιογραφία σπανίζουν δραματικά οι μελέτες που αφορούν στον Νικηφόρο Βοτανειάτη. Εξίσου φειδωλές είναι και οι ιστορικές πηγές που ρίχνουν φως στην αινιγματική προσωπικότητα και τη δράση του βετεράνου στρατιωτικού με μοναδική εξαίρεση τον Ατταλειάτη ο οποίος διάκειται ευνοϊκά – σε βαθμό υπερβολής- προς το πρόσωπο του εν λόγω αυτοκράτορα. Το πόνημα του Γ. Βεγλερή με τίτλο «*Ο αυτοκράτωρ του Βυζαντίου Νικηφόρος ο Βοτανειάτης Πρωτοπρόεδρος και Δουξ Ελλάδος και Πελοποννήσου*» αποτελεί μια από τις ελάχιστες μελέτες του προηγούμενου αιώνα. Στηρίζεται στη μελέτη μολυβδόβουλλου ανήκοντος στον Βοτανειάτη προτού εκείνος ανέλθη στον θρόνο, την περίοδο που κυβερνούσε «*τὴν στερεὰν Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον ὡς δούξ, ἤτοι κυβερνήτης καὶ ἀρχηγὸς τοῦ κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν στρατοῦ αὐτῶν*»⁶. Καθώς πρόκειται για μελέτη εκδόσεως του 1916, είναι αναμενόμενο έναν αιώνα μετά, νέα στοιχεία και δεδομένα να έχουν προκύψει. Πράγματι, η σύγχρονη έρευνα έχει φέρει στο φως και άλλα μολυβδόβουλλα των οποίων η δημοσίευση προσφέρει μια εικόνα πιο ολοκληρωμένη και εμπειρισταωμένη. Επί παραδείγματι, οι μελέτες της Όλγας Καραγιώργου οι οποίες αναφέρονται στο σύνολο των μολυβδόβουλλων που αφορούν στη μακρόχρονη στρατιωτική σταδιοδρομία του Βοτανειάτη πριν την ανάρρησή του στον θρόνο⁷. Τα πονήματα αυτά σε συνδυασμό με την έλλειψη άλλης ολοκληρωμένης μελέτης για το σύνολο της πολιτικής και του βίου του αυτοκράτορα αποτέλεσαν και το έναυσμα για την εκπόνηση της παρούσης εργασίας. Η ερευνήτρια Ό. Καραγιώργου, μέσα από τη μελέτη των μολυβδόβουλλων επιδιώκει να εξαγάγει πληροφορίες σχετικά με το επίπεδο αλφαριθμητισμού του αυτοκράτορα, τις πολιτικές του φιλοδοξίες, τα εικονογραφικά στοιχεία, τη στάση του σχετικά με τις υπάρχουσες αιρέσεις. Δεν εξετάζονται όμως σε βάθος όλες οι πτυχές της δημόσιας, στρατιωτικής και προσωπικής του ζωής καθώς δεν ήταν αυτός ο στόχος της συγγραφέως. Επιπλέον τα

⁶ Γ. Βεγλερή, *Ο αυτοκράτωρ του Βυζαντίου Νικηφόρος ο Βοτανειάτης Πρωτοπρόεδρος και Δουξ Ελλάδος και Πελοποννήσου*, Αθήνα 1916, σσ. 3-16 (στο εξής: Βεγλερή, *Βοτανειάτης*).

⁷ Η Ό. Καραγιώργου μελέτησε συνολικά 31 μολυβδόβουλλα του Βοτανειάτη. Μέσα από την εξέταση του σιγιλλογραφικού αυτού υλικού προσπάθησε να ανασυνθέσει την κοινωνική εξέλιξη και τη στρατιωτική του δραστηριότητα πριν την ανάρρησή του στον θρόνο: Ό. Καραγιώργου, *Περί αλφαριθμητισμού, αιρέσεων, εικονογραφίας και πολιτικών φιλοδοξιών στα μολυβδόβουλλα του Νικηφόρου Βοτανειάτη (περίπου 1001/2-1081), Βυζαντινά Σύμμεικτα*, Αθήνα 2008, 18, σσ. 77-122 (στο εξής: Καραγιώργου, *Μολυβδόβουλλα*). – Ό. Καραγιώργου, «*ἀπὸ Λάμπης λαμπτήρα φωσφόρον ἐπιδημήσαι τοῖς βασιλείοις προσήμανον*» (*Attaleiates XII 9-10, p. 175*). *On the way to the throne: the career of Nikephoros III Botaneiates before 1078*, στο : *Hypermachos. Festschrift für Werner Seibt zum 65. Geburtstag*, εκδ. Chr. Stavrakos – A.-K. Wassiliou – M. K. Krikorian, Wien 2008, σσ. 105-133, (στο εξής: Καραγιώργου, *Botaneiates*).

συμπεράσματά της καθώς και οι ερμηνείες που αποδίδει στα μολυβδόβουλλα προσπαθώντας να σκιαγραφήσει την προσωπικότητα του σκληροτράχηλου στρατιωτικού δίνουν σε αρκετές περιπτώσεις λαβή για επανεξέταση ορισμένων ζητημάτων.

Στόχος της συγκεκριμένης εργασίας είναι να δοθεί όσο το δυνατόν μια ολοκληρωμένη και πληρέστερη εικόνα του αυτοκράτορα που σηματοδότησε το κλείσιμο μιας ταραγμένης και κρίσιμης εποχής. Η μελέτη επικεντρώνεται τόσο στον βίο και την πορεία του, πριν την ανάρρησή του στον θρόνο όσο και κατά τη διάρκεια της σύντομης βασιλείας του, που όντας γηραιός πια όδευε προς το τέλος της ενδιαφέρουσας ζωής του. Δίνεται έμφαση στην εσωτερική του πολιτική έτσι όπως αυτή διαμορφώθηκε κατά το σύντομο διάστημα των τριών ετών αλλά και στην προσπάθεια αντιμετώπισης των εξωτερικών εχθρών της αυτοκρατορίας με διπλωματικά ως επί το πλείστον μέσα. Επιχειρείται με τον τρόπο αυτό να δοθεί μια εναργής εικόνα αναφορικά με τη διακυβέρνηση του κράτους, τα μέτρα και τις μεταρρυθμίσεις που εισήχθησαν από τον Νικηφόρο Βοτανειάτη.

Αρχικά παρουσιάζονται οι ιστοριογραφικές και χρονογραφικές πηγές και μελετάται η εικόνα έτσι όπως σκιαγραφείται για τον Νικηφόρο Βοτανειάτη ως άνθρωπο, στρατιωτικό και αυτοκράτορα με βάση την οπτική και τα κίνητρα του κάθε συγγραφέα. Η αναφορά στον γάμο του με τη Μαρία την Αλανή σκοπό έχει να φωτίσει τυχόν υπάρχουσες πολιτικές ή άλλες σκοπιμότητες της επιλογής αυτής. Περιγράφεται επίσης η σχέση του Βοτανειάτη με την αυλή πριν από την άνοδό του στον θρόνο και οι διεργασίες που τον οδήγησαν τελικά στην ανάληψη της εξουσίας μετά την πτώση και την απομάκρυνση του Μιχαήλ Ζ' Δούκα.

Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στα πολυάριθμα στασιαστικά κινήματα και τις συνομωσίες που κλήθηκε να αντιμετωπίσει ο Βοτανειάτης, κύριο χαρακτηριστικό της ταραγμένης περιόδου που ακολούθησε των γεγονότων της ήττας του Μαντζικέρτ και της οποίας το τέλος σηματοδότησε η άνοδος στην εξουσία του Αλεξίου Α' Κομνηνού ο οποίος εγκαινίασε μια νέα περίοδο σταθερότητας.

Το γεγονός ότι οι αφηγηματικές πηγές οι οποίες σκιαγραφούν το πορτραίτο του αυτοκράτορα είναι σε μεγάλο βαθμό αντιφατικές, αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς οφείλουμε να είμαστε προσεκτικοί στις κρίσεις μας και τα συμπεράσματά μας. Στόχος, να μη γίνουμε θύματα μιας άκριτης αποδοχής των θέσεων των βυζαντινών ιστορικών και χρονογράφων έτσι ώστε να μπορέσουμε να διακρίνουμε κάτω από τον εκάστοτε διαστρεβλωτικό φακό της κάθε πηγής την ιστορική αλήθεια.

Τέλος, με το κλείσιμο αυτής της εργασίας, ευελπιστούμε να έχουμε επιτύχει έστω και στο ελάχιστο τον κυρίαρχο στόχο μας: Να ρίξουμε λίγο φως στην άγνωστη κατά κύριο λόγο και αινιγματική αυτή προσωπικότητα, καθιστώντας την πιο οικεία σε μας και αποκαθιστώντας την στην ιστορική μνήμη. Στόχος μας, να πάψει ο Νικηφόρος Γ΄ Βοτανειάτης να είναι ο μεγάλος άγνωστος της Ιστορίας ή τουλάχιστον να είναι λιγότερο άγνωστος.

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η καταγωγή της οικογένειας των Βοτανειατών

Οι Βοτανειάτες ήταν βυζαντινή αριστοκρατική οικογένεια με καταβολές από τη Μικρά Ασία. Πρώτη αναφορά στο όνομα απαντάται σε επιγραφή του 6^{ου} αι. μ. Χ. κοντά στα Σύναδα της Φρυγίας⁸. Στην ενδιαφέρουσα αυτή επιγραφή η οποία δημοσιεύθηκε από την Buckler και ανάγεται στα χρόνια του Ιουστίνου Β', απαντά για πρώτη φορά ο Αρτέμων Βοτανιάτης. Μάλιστα συμβαίνει το όνομα να γράφεται ορθώς κατά τον Άμαντο στην πρώτη του αυτή μνεία. Αντίθετα, στις μεταγενέστερες πηγές το σύνθημα θα είναι Βοτανειάτης. Σύμφωνα πάντα με τον ίδιο συγγραφέα, πρόκειται για όνομα εθνικό και όχι οικογενειακό, ορμώμενο από την περιοχή της Βοτάνης ή Βοτανίας⁹.

Πολλές γενεές της οικογένειας των Βοτανειατών είχαν δεσμούς με την περιοχή της Φρυγίας. Τα πρώτα ασφαλή στοιχεία για την οικογένεια χρονολογούνται στον 9^ο αιώνα ενώ στη συνέχεια χάνονται τα ίχνη της¹⁰. Η επανεμφάνιση στις πηγές και η άνοδος της αρχίζει την εποχή του Βασιλείου Β' (976-1025), όταν μέλη της μνημονεύονται μεταξύ των στρατηγών που έδρασαν στον πόλεμο εναντίον των Βουλγάρων. Πιο συγκεκριμένα, γνωστοποιούνται σε μας δύο μέλη της οικογένειας αυτής, ο παππούς και ο πατέρας του μελλοντικού αυτοκράτορα

⁸ «Κ(ύρι)ε, μὴ παρίδη(ς) τὴν δέησιν τῆ-
ς δούλης σου. ἐνθάδε κατάκη-
τε Κύριλλα θυγάτηρ Εὐτυ-
χίου πρεσβυτέρου γαμετὶ
γενναμένη Ἀρτέμωνος ὁ <β>
Βοτανιάτου ἐπίκλην Κρουβ-
έλη, τελευτᾶ δὲ μὲν Εἰά-
νοαρίου ἰνδ(ικτιῶνος) δ' ἐπὶ βασιλί-
ας Ἰουστίνου τὸ ἕκτον
μετὰ τὴν ὑπατίαν τ-
οῦ αὐτοῦ τὸ δευτε-

ρων»: G. Buckler, "A Sixth Century Botaniates", *Byzantion* 6, 1931, σ. 405 (στο εξής: Buckler, *Byzantion*).

⁹ Ο Άμαντος υποστηρίζει ότι το "Βοτανιάτης" ουδεμία γλωσσική σχέση έχει με το Βοτιάειον της Φρυγίας ενώ παράλληλα εκφράζει την αδυναμία του να προσδιορίσει που περίπου έκειτο η Βοτάνη: Κ. Άμαντος, «Οι Βοτανιάται», *Ελληνικά* 8, Αθήνα 1935, σ. 48 (στο εξής: Άμαντος, «Οι Βοτανιάται»).

¹⁰ Μολυβδόβουλλο που ανήκει στον Αντρέα Βοτανειάτη, σπαθάριο και ανθύπατο, το οποίο χρονολογείται κατά τον 9^ο αι., θεωρείται πως ανήκει στην ίδια οικογένεια. G. Buckler, *Byzantion*, σ. 409.

Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη, αμφότεροι στρατηγοί¹¹. Ο πρώτος, ο οποίος κατά τον χρονογράφο Γεώργιο Κεδρηνό¹² ονομαζόταν Θεοφύλακτος, ενώ σύμφωνα με τον Μιχαήλ Ατταλειάτη λεγόταν Νικηφόρος¹³, συμμετείχε ως δουξ Θεσσαλονίκης στον πόλεμο εναντίον των Βουλγάρων του κράτους του Σαμουήλ¹⁴. Ο έτερος Βοτανειάτης, πατέρας του μελλοντικού αυτοκράτορα, ονομαζόταν Μιχαήλ και σύμφωνα με τον Ατταλειάτη είχε κληρονομήσει από τον δικό του πατέρα τόσο το στρατηγικό του αξίωμα όσο και την πολεμική ορμή¹⁵. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί ότι ο Μιχαήλ Ατταλειάτης, που έγραψε τον πανηγυρικό του αυτοκράτορα Νικηφόρου Γ΄, δεν αναφέρεται στο απώτερο παρελθόν της οικογένειας των Βοτανειάτων, καθώς από τους προγόνους του αυτοκράτορα γνώριζε μόνο τους προαναφερθέντες δύο στρατηγούς του Βασιλείου Β΄. Εντούτοις, αναζητώντας τρόπους για να προβάλει το κύρος της οικογένειας, δε δίστασε αυθαίρετα να συνδέσει τους Βοτανειάτες με τους Φωκάδες¹⁶, οι οποίοι με τη σειρά τους καλλιεργούσαν τον θρύλο προέλευσής τους από τη ρωμαϊκή οικογένεια των Φαβίων¹⁷.

Το καλοκαίρι του 1014 ο Νικηφόρος (Θεοφύλακτος) Βοτανειάτης χάνει τη ζωή του κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων που ακολούθησαν τη μάχη του Κλειδίου¹⁸. Ο γιος του Μιχαήλ Βοτανειάτης, ο οποίος συμμετείχε στις επιχειρήσεις εναντίον των Βουλγάρων στην περιοχή της Θεσσαλονίκης, φέρεται να διακρίθηκε

¹¹ A. Kazhdan, "Botaneiates", *ODB*, vol. 1 (New York – Oxford 1991), σ. 314 (στο εξής: Kazhdan, Botaneiates).

¹² «μετὰ δυνάμεως δ' ἐκπέμπει τὸν Βοτανειάτην Θεοφύλακτον τὸν δοῦκα Θεσσαλονίκης, ὑπερβήναι κελεύσας τοὺς ἐν Στρουμπίτζη βουνοῦς»: Georgius Cedrenus, *Historiarum Compendium*, ed. I. Bekker, [CSHB], Bonn 1939, σ. 554.

¹³ Ατταλειάτης, σ. 230, στ. 1-4.

¹⁴ Τη σύγχυση αυτή των ονομάτων την οποία πρώτος παρατήρησε ο G. Schlumberger, ο Βεγλερής την αποδίδει στη λανθασμένη απόδοση του νοήματος της λέξης, αφού το Θεοφύλακτος του Κεδρηνού δε θα πρέπει να εκληφθεί ως κύριο όνομα αλλά ως όνομα προσηγορικό το οποίο συνήθιζαν να μεταχειρίζονται οι Βυζαντινοί για εξέχοντα πρόσωπα και το οποίο ταιριάζει στον στρατηλάτη Νικηφόρο Βοτανειάτη, παππού του εν λόγω αυτοκράτορα, τον οποίο ο Βασίλειος Β΄ Βουλγαροκτόνος είχε βοηθόν και συλλήπτορα βουληφόρον ἅμα καὶ στρατηγὸν καὶ ἱππότην καὶ δεξιὸν ἀρχιστράτηγον: Βεγλερής, Βοτανειάτης, σσ. 10-11. - G. Schlumberger, *Sigillographie de l' Empire byzantine*, Paris 1884, σ. 438, αρ. 2.

¹⁵ Ατταλειάτης, σ. 231, στ. 8.

¹⁶ Ατταλειάτης, σ. 217, στ. 5-7: Το αν ο Βοτανειάτης όντως συγγένευε με τους Φωκάδες δεν μπορούμε να το πούμε με ακρίβεια. Θεωρούμε ότι ένας επιπλέον λόγος που ώθησε τον Ατταλειάτη στη συσχέτιση ίσως να ήταν και το γεγονός ότι τόσο ο Βοτανειάτης όσο και ο επιτυχημένος αυτοκράτορας Νικηφόρος Φωκάς ξεκίνησαν σαν στρατηγοί του θέματος των Ανατολικών (κάποτε το ανώτερο στρατιωτικό αξίωμα σε όλη την αυτοκρατορία) πριν καταλήξουν στον θρόνο.

¹⁷ «Ο αυτοκράτορας ήταν άψογος, κληρονόμος μιας ένδοξης οικογένειας. Μεταξύ των προγόνων του συγκαταλέγονται οι Σκιπίωνες και ο Αιμίλιος Παύλος και, περνώντας από τον θρύλο στη σύγχρονη ιστορία, μπορούσε να περηφανευθεί για τα διακεκριμένα έργα του πατέρα του και του παππού του»: A. Kazhdan, *Μελέτες στη Βυζαντινή Λογοτεχνία του 11^{ου} και 12^{ου} αιώνα*, (μετ. Μ. Αυγερινού-Τζιώγα), (επιμ. Β. Κατσαρός), Αθήνα 2007, σ. 32 (στο εξής Kazhdan, *Μελέτες*).

¹⁸ Ατταλειάτης, σ. 230, στ. 4-20.

ιδιαίτερα στην άμυνα και την υπεράσπιση της πόλης¹⁹. Δεν είναι γνωστό ποιο αξίωμα κατείχε την εποχή εκείνη. Μετά τον θάνατο του πατέρα του, ο Μιχαήλ έλαβε μέρος στις εκστρατείες του αυτοκράτορα Βασιλείου Β΄ εναντίον των Αβασγών (1021-1022).

Με βάση τα όσα προαναφέρθηκαν, μπορούμε να διακρίνουμε έναν αιώνα σιωπής από την πρώτη εμφάνιση στις πηγές για την οικογένεια των Βοτανειατών, η οποία βγαίνει ξαφνικά από την αφάνεια και έρχεται στο προσκήνιο κατά την περίοδο δράσης του Βασιλείου Β΄ κατέχοντας εξέχουσα θέση στην ιεραρχία της βυζαντινής αριστοκρατίας²⁰. Το γεγονός αυτό μας οδηγεί στο ασφαλές συμπέρασμα ότι στα πλαίσια της εντατικοποίησης της στρατιωτικο-επεκτατικής πολιτικής, που άρχισε στο β΄ ήμισυ του 10^{ου} αιώνα και κορυφώθηκε στα χρόνια του Βασιλείου Β΄, δόθηκε η δυνατότητα γρήγορης ανόδου σε οικογένειες οι οποίες μέχρι τότε δεν κατείχαν υψηλές θέσεις στις τάξεις της βυζαντινής αριστοκρατίας με χαρακτηριστικό παράδειγμα την οικογένεια των Βοτανειατών.

Τον 12^ο αιώνα, επί δυναστείας των Κομνηνών, οι Βοτανειάτες εξακολουθούν ακόμη να κυριαρχούν σε υψηλόβαθμες θέσεις, χάρη στους δεσμούς συγγένειας που είχαν συνάψει με τους Κομνηνούς και τους Δούκες. Από τα τέλη του 12^{ου} αιώνα η κοινωνική θέση της οικογένειας αυτής αρχίζει σταδιακά να υποβιβάζεται και να χάνεται από τις πηγές²¹.

¹⁹ *Ατταλειάτης*, σ. 231, στ. 1-7.

²⁰ Στις πηγές απαντούν και άλλα ονόματα Βοτανειατών όπως ο "σεβαστός κὺρ Μανουήλ ὁ Βοτανιάτης" από τα Τυπικά τα εκδοθέντα από τον Δημητρίεφσκυ, ο Γεώργιος Βοτανιάτης από τον Θ. Πρόδρομο και από σφραγίδα, ο "Ιωάννης ταβουλάριος ὁ Βοτανιάτης" και ο "Θεόδωρος Βοτανειάτης" από έγγραφα. Τέλος, από σφραγίδες αναγνωρίστηκαν ο Μανουήλ ο "Βοτωνειάτης"(!), ο Ιωάννης Βοτανειάτης και ο Ευστράτιος Βοτανειάτης: Άμαντος, «Οι Βοτανιάται», σ. 48. Η σχέση όμως των προαναφερθέντων με τον Νικηφόρο Γ΄ Βοτανειάτη, για την ώρα δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί.

²¹ Kazhdan, *Botaneiates*, σ. 314.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η εικόνα του Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη μέσα από τις αφηγηματικές πηγές

Οι πληροφορίες που αντλούμε από τους ιστορικούς οι οποίοι πραγματεύονται τα γεγονότα του 11^{ου} αι. σχετικά με τη μακρόχρονη στρατιωτική σταδιοδρομία του Βοτανειάτη είναι φειδωλές. Και αυτό αποτελεί ένα ζήτημα άξιον απορίας καθότι ο βετεράνος στρατιωτικός ο οποίος στη μακρόχρονη θητεία του κατέκτησε υψηλούς τίτλους και αξιώματα, ανέλαβε καθήκοντα σε νευραλγικές περιοχές, είχε μια πολυτάραχη και ενδιαφέρουσα ζωή, πήρε μέρος σε πλήθος στρατιωτικές επιχειρήσεις, να μην έχει την ανάλογη αντιμετώπιση από τις πηγές. Αντίθετα, πλούσιες είναι οι πληροφορίες που αναφέρονται στον βίο του μετά την ανάρρησή του στον θρόνο. Σ' αυτές θα συναντήσουμε εκτός των άλλων αναφορές και αξιολογικές κρίσεις σχετικά με τη δράση του και τα πεπραγμένα του. Οι αναφορές αυτές είναι άλλοτε αρνητικές, ουδέτερες και στον αντίποδα απόλυτα εγκωμιαστικές όσον αφορά στο πρόσωπο του αυτοκράτορα. Είναι γεγονός ότι οι Βυζαντινοί συγγραφείς, για διαφορετικούς λόγους ο καθένας και με βάση τα δικά τους κριτήρια, συναισθήματα αλλά και συγκεκριμένες σκοπιμότητες που κάθε φορά υπηρετούν, προσαρμόζουν ανάλογα και την αφήγησή τους, κινδυνεύοντας να υποπέσουν έτσι στην παγίδα της άκρατης μεροληψίας. Πρέπει ο εκάστοτε μελετητής να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός και επιφυλακτικός καθώς η αρνητική ή θετική στάση των πηγών ακολουθεί και επηρεάζει πολλές φορές και τους σύγχρονους ιστορικούς οι οποίοι ακολουθώντας την υποκειμενική οπτική των πηγών οδηγούνται σε λανθασμένες αξιολογικές κρίσεις, ξεφεύγοντας μακριά από τα πλαίσια της ιστορικής δεοντολογίας και επιστημονικής μεθοδολογίας οι οποίες απαιτούν ηπιότητα και αποστασιοποίηση.

Τη βασικότερη πηγή από την οποία αντλούμε πληροφορίες για τον αυτοκράτορα αποτελεί το έργο του Μιχαήλ Ατταλειάτη. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη ή την Αττάλεια μεταξύ των ετών 1020 -1030 και πέθανε στην Κωνσταντινούπολη μετά το 1085²². Άσκησε το επάγγελμα του δικηγόρου και του δικαστή. Υπολογίζεται ότι κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1050, επί Κωνσταντίνου Γ΄

²² Ι. Πολέμης, *Μιχαήλ Ατταλειάτης, Ιστορία* (μετάφραση - εισαγωγή- σχόλια), [Κείμενα Βυζαντινής Ιστοριογραφίας, 8], Αθήνα 1997, σ. 9.

Δούκα εισέρχεται στην αυτοκρατορική αυλή και καταλαμβάνει σταδιακά διάφορα αξιώματα. Επομένως γνωρίζει καλά τα γεγονότα της εποχής του και κυρίως παρακολουθεί στενά τους αγώνες των Βυζαντινών εναντίον των εχθρών στο μέτωπο της Ανατολής αποτελώντας μια αξιόπιστη ιστορική πηγή. Το έργο του το οποίο αφιερώνεται στον αυτοκράτορα, καλύπτει χρονικά την περίοδο 1034-1079/80. Η παρουσία του σταματά στο δεύτερο έτος της βασιλείας του Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη με μια φράση που δείχνει ότι επρόκειτο να ακολουθήσει και συνέχεια²³. Ο Ατταλειάτης θεωρείται ότι βρίσκεται στον αντίποδα της *Χρονογραφίας* του Ψελλού. Εκείνος υπέρμαχος και θερμός υποστηρικτής της οικογένειας των Δουκών και ιδιαίτερα του Μιχαήλ Ζ΄, ο Ατταλειάτης εγκωμιαστής σε υπερθετικό βαθμό του διαδόχου του. Παρόλο που θεωρείται έργο προπαγανδιστικό και κατά βάση μεροληπτικό, έχει τεράστια αξία καθώς ο ιστορικός υπήρξε σύγχρονος του αυτοκράτορα και έζησε όλα τα γεγονότα που σημάδεψαν την εποχή αναδεικνυόντάς τον έτσι ως τη βασικότερη ιστορική πηγή του 11^{ου} αι. Το γεγονός ότι δίνει μεγάλη σημασία στην αυτοψία και τη διερεύνηση των αιτιών προσδίδει στο έργο του ακόμη μεγαλύτερη βαρύτητα η οποία μετριάξει την υποκειμενικότητά του.

Ο Ατταλειάτης είχε ευεργετηθεί από την οικογένεια των Δουκών με πολλούς τρόπους. Στα χρόνια της βασιλείας του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα είχε τιμηθεί με το αξίωμα του ανθυπάτου και επιπλέον τα ακίνητά του στη Θράκη και τη Μακεδονία είχαν απαλλαγεί από τη φορολογία²⁴. Αυτό όμως δε στάθηκε εμπόδιο στη σκληρή κριτική που άσκησε ο ευεργετηθείς προς την οικογένεια των Δουκών²⁵. Το έργο αρχίζει με έναν λόγο προσφωνητικό στον αυτοκράτορα Βοτανειάτη ενώ το ένα τρίτο της αφήγησής του καταλαμβάνει η διετής βασιλεία του²⁶. Ήδη στον προσφωνητικό του διακρίνει κανείς τα πρώτα δείγματα υπερβολής και άκρατου ενθουσιασμού. Ο Βοτανειάτης χαρακτηρίζεται ως «θειότατος», καλοσυνάτος, επιεικής, αλλά και

²³ Σύμφωνα με τον Καρπόζηλο, η εξαγγελία για τη συνέχεια της συγγραφής δεν ήταν παρά ένας ευσεβής πόθος που δεν εκπληρώθηκε και τίποτε περισσότερο: Καρπόζηλος, *Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, σ. 207.

²⁴ Η. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τόμ. Β΄, (μετ. Τ. Κόλιας, Κ. Συνέλλη, Γ. Μακρής, Ι. Βάσσης), Αθήνα 1992, σ. 203 (στο εξής: Hunger, *Λογοτεχνία*).

²⁵ Σύμφωνα με τον Hunger, ο λόγος που ο Ατταλειάτης διάκειται ευνοϊκά υπέρ του Βοτανειάτη είναι διότι επί ημερών του ο ιστορικός είχε κατακτήσει ακόμη πιο υψηλούς τίτλους οι οποίοι του επέτρεπαν να κινείται με άνεση στους κύκλους της «καλής κοινωνίας». Επιπλέον τα μέτρα που είχε εισαγάγει ο προηγούμενος βασιλιάς με το κρατικό μονοπώλιο των σιτηρών, έθιγαν τα οικονομικά συμφέροντα του εισοδηματία Βοτανειάτη: Hunger, *Λογοτεχνία*, σ. 202.

²⁶ Πρόκειται για μια αφιέρωση η οποία απευθύνεται προς τον αυτοκράτορα και αποτελεί μια υποδειγματική σύννοψη όλων των στοιχείων της βυζαντινής αυτοκρατορικής ιδεολογίας, παρουσιασμένη με πολλή τέχνη από τον Ατταλειάτη ο οποίος διέθετε ρητορική παιδεία: Hunger, *Λογοτεχνία*, σ. 205.

αγαπητός, ευσεβής που έκανε σκοπό της ζωής να εξομοιωθεί με τον Θεό²⁷. Σε όλη την έκταση της *Ιστορίας* του σημειώνονται με λεπτομέρειες πράξεις ηρωισμού του νεαρού τότε αξιωματικού οι οποίες εντυπωσίασαν τον συγγραφέα. Και ενώ οι νίκες του, έστω και ασήμαντες, δίνουν μια καλή ευκαιρία για το πλέξιμο εγκωμίου, οι ήττες του στις μάχες προσπερνώνται με ιδιαίτερα επιτήδειο τρόπο²⁸. Ο Ατταλειάτης αναζητώντας τρόπους να προσδώσει κύρος στον Βοτανειάτη, δε διστάζει να αυθαιρετήσει και να συνδέσει το όνομά του με την οικογένεια των Φωκάδων των οποίων οι αρετές υποτίθεται ότι πήγαζαν από τους αρχαίους Ρωμαίους²⁹. Κάθε αναφορά του στο ηρωικό πρότυπό του, έστω και μικρή, ακολουθείται από μια απαρίθμηση των αρετών του και από πληθώρα κοσμητικών επιθέτων («*φιλόανθρωπος και γαληνός και παντός τύφου φαινόμενος ύψηλότερος*» (σ. 3, στ.4-5), «*διαφέρων τῶν ἄλλων ὅσον ἀστέρων ἥλιος*» (σ. 96, στ.18-19), «*καὶ γενναιότητι καὶ φιλοτίμῳ καὶ φιλοίκτῳ ψυχῇ*» (σ.212, στ.17-18). Για τον Ατταλειάτη, ο Βοτανειάτης συγκεντρώνει όλες εκείνες τις αρετές του ιδανικού ηγεμόνα «*ευσέβεια, φιλανθρωπία, δικαιοσύνη, γενναιότητα*». Επιπλέον, οι όροι «*εὐβουλία*»-«*δυσβουλία*», έννοιες που μπορούν να οδηγήσουν στην επιτυχία ή την αποτυχία, έχουν κεντρική σημασία στον Ατταλειάτη³⁰. Ο όρος «*δυσβουλία*» χρησιμοποιείται για να περιγράψει τη λήψη κακών αποφάσεων ενώ η λήψη σωστών αποφάσεων, ονομάζεται «*εὐβουλία*». Ο Ατταλειάτης παρουσιάζει τον Βοτανειάτη να θεωρεί τον φρόνιμο σύμβουλο ως «*δοκιμώτατον ὄργανον εὐβουλίας*» και να διορθώνει την «*Ῥωμαίων δυσβουλίαν*» όποτε και όπου την εντόπιζε, όπως στο χωρίο που δείχνει τον Βοτανειάτη να διορθώνει μια «*δίκην προβάτων*» άτακτη φυγή -προϊόν δυσβουλίας- του ρωμαϊκού στρατεύματος³¹. Πριν λοιπόν ανέβη στον θρόνο ο ιδανικός ηγεμόνας του Ατταλειάτη, ήταν εξαιρετικός σύμβουλος, συνετός και σώφρων.

²⁷ Ατταλειάτης, σ. 4, στ. 21.

²⁸ Hunger, *Λογοτεχνία*, σ. 205.

²⁹ Αν μη τι άλλο, μόνο αστεία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η προσπάθεια τεκμηρίωσης των λεγόμενων του όταν αναφερόμενος σε επίσκεψή του στην Κρήτη είδε σε ναό την παράσταση του Φωκά ως νικητή και τροπαιούχου. Με μεγάλη του χαρά διαπίστωσε ότι η μορφή φυσιογνωμικά ήταν ολόμοια με εκείνη του Νικηφόρου Βοτανειάτη, γεγονός που κατά τη γνώμη του αποδεικνύει ακράδαντα ότι είναι απόγονος του Φωκά: Ατταλειάτης, σ. 228, στ. 15-19.

³⁰ M. Hinterberger, Φόβω κατασεισθείς: τα πάθη του ανθρώπου και της αυτοκρατορίας στον Μιχαήλ Ατταλειάτη. Το αιτιολογικό σύστημα ενός ιστοριογράφου του 11^{ου} αιώνα, στο: *Η αυτοκρατορία σε κρίση* (:), Σ. Βρυώνης, Αθήνα 2003, σ. 161.

³¹ «*Τότε δή, τότε, κατά την νύκτα τῆς ἀσυντάκτου φυγῆς, ἐκ τῆς κατασκοπῆς ὁ Βοτανειάτης τὸ πραττόμενον ἀτύχημα καὶ τὰ παρ' ἐλπίδα τῆ Ῥωμαίων δυσβουλία συμβεβηκότα θεώμενος, [...] Εἶτα τοῖς ἄμφ' αὐτὸν παρεκελεύσατο μὴ δίκην προβάτων ἀπ' ἀλλήλων διασκεδάσθηναι.*»: Ατταλειάτης, σ. 39, στ. 19-22 και σ. 40, στ. 1-2.

Βασικός σκοπός του είναι να προετοιμάσει το έδαφος έτσι ώστε να δημιουργηθεί το κατάλληλο σκηνικό εμφάνισης του Βοτανειάτη ως σωτήρα. Ο τρόπος που το κάνει αυτό είναι με το να δίνει έμφαση στα θλιβερά γεγονότα επί Μιχαήλ Ζ' τα οποία προβάλλονται με τρόπο ιδιαίτερα ζοφερό³². Η άνοδος στην εξουσία του Βοτανειάτη παρουσιάζεται σαν θέλημα Θεού, όποιος στρέφεται εναντίον του χαρακτηρίζεται *θεομάχος*. Ο λαός ο οποίος ανέμενε τον ερχομό του σαν σωτήρα, είναι αυτός που πιέζει τον Βοτανειάτη να περιβληθεί τα «*παράσημα τῆς βασιλείας*»³³. Είναι τόσο υπερβολικός ο τρόπος που αποδίδονται τα γεγονότα που αφορούν στον βίο του αυτοκράτορα ώστε και ο ίδιος ο Ατταλειάτης κάποια στιγμή να ανησυχεί για αυτό. Ζητά συγγνώμη για τον εγκωμιαστικό χαρακτήρα του κειμένου και λέει πως το έκανε με μοναδικό σκοπό να μάθουν οι μεταγενέστεροι τα έξοχα επιτεύγματα του αυτοκράτορα.

Ο Ατταλειάτης δεν παραλείπει να αναφερθεί και στην εξωτερική εμφάνιση του Βοτανειάτη. Μέσα από τη λεπτομερή περιγραφή του ιστορικού μπορούμε να εκμαιεύσουμε σημαντικές πληροφορίες για τα πρότυπα ομορφιάς του ιδανικού άνδρα του 11^{ου} αι. Πολύ ψηλός, δυνατός, με χαρούμενη και αστραφτερή όψη. Το πρόσωπό του είχε λαμπερό κόκκινο χρώμα. Τα μάτια του ήταν κατάμαυρα και εξέπεμπαν γοητεία. Τα φρύδια του κατάμαυρα κι αυτά, έμοιαζαν με ασίδες. Το μέτωπό του φεγγοβολούσε. Το πρόσωπό του έμοιαζε με ήλιο. Η θέα του προκαλούσε φόβο ανάμικτο με ευχαρίστηση³⁴. Η ομιλία του ήταν σαγηνευτική: «*ὀμιλῆσαι δὲ τοσοῦτον χαρίεις καὶ εὐθυμος καὶ περιδέξιος ἐς τὰ μάλιστα ὡς Σειρήνας μιμεῖσθαι τοὺς φθόγγους αὐτοῦ, πάντας ἔλκοντας πρὸς ἀκρόασιν*»³⁵.

Ο ιστορικός κάνει αναφορά και στο μορφωτικό επίπεδο του Βοτανειάτη. Μας ενημερώνει πως από τη στιγμή που έγινε αυτοκράτορας, αφοσιώθηκε εξ' ολοκλήρου στην επίπονη ενασχόληση με τα γράμματα. Προσπαθούσε με κάθε τρόπο να διευρύνει το πνεύμα του και να καλλιεργήσει τη λογιότητά του. Ξενυχτούσε μέχρι αργά έτσι ώστε να μην αφήνει ανεκμετάλλευτες ώρες και αφοσιωνόταν στη μελέτη βιβλίων. Η φιλομάθειά του, του αποκόμιζε πλήθος οφέλη και τον μούσε στη γνώση

³² Κατά τον αείμνηστο Κ. Σάθα, ο Ατταλειάτης παρά τις επανειλημμένες διακηρύξεις του, θυσίασε την αμεροληψία του στον βωμό της προσωπικής φιλίας και συμπάθειας προς τον Βοτανειάτη. Γιατί, συνεχίζει, αν ο ιστορικός ήθελε πράγματι έναν καλό στρατιωτικό ηγεμόνα τον οποίο στην παρούσα φάση είχε ανάγκη το κράτος, τότε εκείνος αδιαμφισβήτητα θα έπρεπε να είναι ο έτερος στασιαστής, ο Νικηφόρος Βρυέννιος: Κ. Ν. Σάθας, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, τ. Α', Βενετία 1872, Πρόλογος, σ. ιε'.

³³ Hunger, *Λογοτεχνία*, σ. 205.

³⁴ *Ατταλειάτης*, σ. 215, στ. 21-23 και σ.216, στ. 1-9.

³⁵ *Ατταλειάτης*, σ. 216, στ. 9-12.

των θείων και των ανθρωπίνων³⁶. Σύμφωνα με έρευνες το χωρίο αυτό δεν υπάγεται στην κατηγορία των κοινών τόπων που συναντάμε συχνά σε εγκώμια αυτοκρατόρων³⁷. Προφανώς αυτό έχει μεγάλη σημασία καθώς μια προσεκτική ανάλυση και ερμηνεία του συγκεκριμένου αποσπάσματος θα μας βοηθούσε να διεξαγάγουμε χρήσιμα συμπεράσματα. Για τον Hunger, οι έννοιες φιλομάθεια, βιβλιοφιλία, λογιότητα και γενικότερα η παιδεία, δε συγκαταλέγονται στα βασικά χαρακτηριστικά του ιδανικού μεσοβυζαντινού αυτοκράτορα. Κατά τη γνώμη του η αγρυπνία του αυτοκράτορα (*nachtwache*), οφείλεται στη μέριμνά του για τη σωστή διακυβέρνηση του κράτους (*sorge*) και όχι στην ανάγνωση βιβλίων όπως ισχυρίζεται ο Ατταλειάτης. Υποστηρίζει με βάση τη μελέτη των κειμένων, ότι ο αυτοκράτορας και ο κάθε ηγεμόνας διαχρονικά είχε ως πρώτιστο καθήκον του την παρατεταμένη ολονύκτια υπεύθυνη εκπλήρωση των χρεών του απέναντι στον λαό του. Μάλιστα, σημειώνει πως το καθήκον αυτό δεν αφορούσε μόνο τον αυτοκράτορα αλλά ήταν έργο υποχρεωτικό και των πιο χαμηλόβαθμων κρατικών υπαλλήλων. Με βάση το σκεπτικό αυτό, σύμφωνα με τον Hunger, σε καμιά περίπτωση η διακυβέρνηση δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Το εναντίον, επρόκειτο για μια κοπιαστική συνεχή προσπάθεια χωρίς ξεκούραση, χωρίς ελεύθερο χρόνο, με πολλές ανησυχίες και στέρηση ύπνου³⁸.

Κατά τη γνώμη μας, δε θα ήταν άτοπο να συσχετίσουμε την αγρυπνία του αυτοκράτορα και με αίτια βιολογικά και φυσιολογικά που άπτονται της ηλικίας του. Η σύγχρονη επιστήμη αποδέχεται πως ένας γηραιός άνθρωπος έχει πολύ λιγότερες ανάγκες ύπνου από ένα νεαρό άτομο³⁹. Ο αυτοκράτορας εισήλθε στον αυτοκρατορικό θώκο σε ηλικία περίπου 78 ετών, προχωρημένο γήρας για τα δεδομένα της εποχής και με βάση τον μέσο όρο ζωής του ανθρώπου του 11^{ου} αι. Δε θα του ήταν προφανώς καθόλου δύσκολο να καλύπτει εποικοδομητικά τις ώρες της αϋπνίας του, με ενασχολήσεις που να συνάδουν τόσο με την ηλικία του όσο και με τον νέο του ρόλο.

Όμως στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν αποκλείεται το χωρίο αυτό να υποκρύπτει και σημάδια ενός υπολανθάνοντος ανταγωνισμού του Ατταλειάτη με τον σύγχρονό του Ψελλό. Κατά τη γνώμη μας, πρόκειται για μια εσκεμμένη προσπάθεια να πείσει ότι και ο δικός του αυτοκράτορας δεν υπολείπεται σε λογιότητα

³⁶ Ατταλειάτης, σ. 312, στ. 1- 8.

³⁷ Καραγιώργου, *Μολυβδόβουλλα*, σ. 88.

³⁸ H.Hunger, *Prooimion. Elemente Der Byzantinischen Kaiseridee In Den Arengen Der Unkunden* (Wiener Byzantinistische Studien, Bd. I.) Wien 1964, σσ. 49-154 και σσ. 94-100).

³⁹ C. Guyton, *Φυσιολογία και μηχανισμοί των νόσων*, (επιμ. Α. Ευαγγέλου), Αθήνα 2000, σσ. 577-580.

του προκατόχου του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα, ο οποίος είχε εγκωμιαστεί σε υπερθετικό βαθμό από τον *ύπατο των φιλοσόφων*. Η ομοιότητα των χωρίων είναι εμφανής σε πολλά σημεία, γεγονός που μας κάνει να πιστεύουμε ότι ο Ατταλειάτης ήταν γνώστης του περιεχομένου της *Χρονογραφίας*⁴⁰. Γράφει ο Ψελλός για την αγαπημένη ενασχόληση του μαθητή του: «βιβλία σοφίας παντοδαποῦς, λόγων χαρακτήρες σοφῶν»⁴¹ και ανταπαντά ο Ατταλειάτης για τον δικό του εκλεκτό «τοῖς βιβλίοις καὶ ταῖς ἀναγνώσεσιν ἐπιδιδούς»⁴².

Ενδιαφέρουσα είναι η μελέτη της Ο. Καραγιώργου η οποία μέσα από την ανάλυση των 31 μολυβδόβουλλων του αυτοκράτορα, επιχειρεί να ανασυνθέσει πτυχές της ζωής του. Είναι ευτύχημα το γεγονός ότι τα μολυβδόβουλλα αυτά προέρχονται από διαφορετικά στάδια της καριέρας του έτσι ώστε σε παραλληλισμό με τις αφηγηματικές πηγές να είναι εφικτή η ακριβής ανασύσταση της σταδιοδρομίας του. Η έρευνά της ανέδειξε πολύ ενδιαφέροντα στοιχεία σχετικά με το ζήτημα που εξετάζουμε. Με βάση αυτήν, τα πρώιμα μολυβδόβουλλα χαρακτηρίζονταν από πληθώρα ορθογραφικών και συντακτικών λαθών. Κατά τη συγγραφέα, αυτό μάλλον θα πρέπει να αποδοθεί σε έλλειψη ικανότητας του Βοτανειάτη να διακρίνει και να ελέγξει τα ορθογραφικά λάθη παρά σε έλλειψη ενδιαφέροντος του σκληροτράχηλου στρατιωτικού που αδιαφορεί για τη σωστή γραμματική. Αντίθετα λιγότερα ήταν τα λάθη στα οψιμότερα μολυβδόβουλλα, ενώ τα αυτοκρατορικά του διακρίνονταν τόσο για την άμεμπτη ορθογραφία όσο και για τη σύνταξη. Αυτό υποδηλώνει σύμφωνα με την Καραγιώργου, μια σημαντική βελτίωση της λογιότητας του αυτοκράτορα, γεγονός που συνάδει με τα λεγόμενα του Ατταλειάτη⁴³. Ο αυτοκράτορας όφειλε να είναι ή τουλάχιστον να δείχνει εγγράμματος. Αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί είτε με την προσπάθεια βελτίωσης της γενικής παιδείας του, είτε με τον σχολαστικό έλεγχο των επιγραφών από τους συμβούλους του πριν δοθούν στον χαρακτή. Η άποψη για τη μέτρια πνευματική καλλιέργεια του Βοτανειάτη διαπιστώνεται και από τις ανορθογραφίες που υπάρχουν στην ιδιόχειρη υπογραφή του, η οποία εμφανίζεται σε

⁴⁰ Οι απόψεις των ιστορικών για τον αν και κατά πόσο καλά γνώριζε ο Ατταλειάτης την ύπαρξη της *Χρονογραφίας* δίστανται. Ο Δ. Κράλλης υποστηρίζει, με μια δόση αυθαιρεσίας ίσως, πως ο Ατταλειάτης θα είχε διαβάσει αμέσως μετά την κυκλοφορία της την πρώτη μορφή της *Χρονογραφίας* του Ψελλού. Με βάση το σκεπτικό αυτό υποστηρίζει πως η *Ιστορία* του Ατταλειάτη εύκολα μπορεί να θεωρηθεί ως μια απάντηση στη *Χρονογραφία* του Ψελλού η οποία χαρακτηρίζεται από μια συντονισμένη και μεθοδική επίθεση προς το κείμενό του: D. Krallis, *Michael Attaleiates and the Politics of Imperial Decline in Eleventh – Century Byzantium*, [ACMRS] ,Tempe, Arizona 2012, σσ. 76-94.

⁴¹ Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία*, VII, 4, στ. 3-4.

⁴² *Ατταλειάτης*, σ. 312, στ. 6-7.

⁴³ Καραγιώργου, *Μολυβδόβουλλα*, σσ. 86-87.

τρεις επίσημες πράξεις στα αρχεία της μονής Ιβήρων. Πρόκειται για ένα *έγγραφο* του 1061⁴⁴, ένα *υπόμνημα* του 1062⁴⁵ και ένα *πρακτικόν* το οποίο τοποθετείται τον Αύγουστο του 1062⁴⁶ (εικ. 3). Ο Βοτανειάτης υπογράφει ως *ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΚΑΙ ΔΟΥΞ ΘΑΙΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ*. Το υπόμνημα του 1062 συνυπογράφει και ο Νικόλαος Σερβλίας, ως *ΚΡΙΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ*⁴⁷. Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι ο τελευταίος δε συμπαρασύρεται από την ανορθόγραφη «*Θαισαλονίκη*» του πρώτου, αν και προηγείται της δικής του. Η παρατήρηση της Καραγιώργου έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς επιβεβαιώνει το υψηλότερο επίπεδο της φιλολογικής κατάρτισης ενός δημοσίου υπαλλήλου, εφόδιο απαραίτητο για μια τέτοια σταδιοδρομία σε αντίθεση με τις απαιτήσεις σταδιοδρομίας ενός στρατιωτικού⁴⁸.

Σε ένα ακόμη χωρίο το οποίο αφορά στη νομική κατάρτιση του Βοτανειάτη και στο ενδιαφέρον του προς τα νομικά ζητήματα υπολανθάνουν κατά τη γνώμη μας σαφή σημεία αντιπαλότητας Ψελλού- Ατταλειάτη. Ο Ψελλός παραδέχεται για τον δικό του αυτοκράτορα ότι δεν ήταν και πολύ καλός γνώστης των νόμων⁴⁹. Ο Ατταλειάτης βρίσκει την ευκαιρία να υπερθεματίσει προβάλλοντας τον δικό του ως άριστο γνώστη των νομικών διαταγμάτων. Μάλιστα τον εμφανίζει ως δικαστή και νομοθέτη που βελτιώνει παλαιές νεαρές του Λέοντος ΣΤ': «*Νόμοις μὲν τὰ πολλὰ μὴ ἐμελετήσας*» (Ψελλός, *Χρονογραφία*, VII, 6, στ. 5), «*ἐμέλησε δ' αὐτῶ καὶ νομικῶν διαταγμάτων, καὶ διορθώσεως τῶν ἀμφισβητούμενων δογμάτων*» (Ατταλειάτης, σ. 312, στ. 8-10). Σαφέστατα, για ακόμη μία φορά η ηλικιακή διαφορά αντανακλά και στο συγκεκριμένο χωρίο καθώς η εμπειρία οκτώ σχεδόν δεκαετιών και η συσσώρευση γνώσεων που είχε αποκομίσει ο Βοτανειάτης, αν μη τι άλλο, του προσέφεραν μια

⁴⁴ Iviron II, αρ. 33.

⁴⁵ Iviron II, αρ. 34.

⁴⁶ Iviron II, αρ. 35.

⁴⁷ *Actes d' Iviron vol. II (Du milieu du XIe siècle à 1204), Texte*, eds. J. Lefort, N. Oikonomides, D. Papachryssanthou, avec la collaboration de V. Kravari et d' H. Métrénéli, [Archives de l' Athos XIV], Paris 1990, σ. 98.

⁴⁸ Εξίσου ενδιαφέρουσα είναι και η άποψη που αποδίδει το χαμηλό επίπεδο γραμματικών γνώσεων του Βοτανειάτη στο πλαίσιο της επίσημης κρατικής εκπαιδευτικής πολιτικής κατά την περίοδο της σχολικής ηλικίας του Βοτανειάτη (περίπου 1000-1015) όταν οι υποχρεώσεις του σκληροτράχηλου Βασιλείου Β' στα πεδία των μαχών δε θα πρέπει να του άφηναν πολλά περιθώρια ενασχόλησης με την πολιτική και ιδιαίτερα με την παιδεία: Καραγιώργου, *Μολυβδόβουλλα*, σ. 86.

⁴⁹ Γνωρίζουμε δε ότι ο Ψελλός είχε συντάξει μεταξύ 1060 και 1070 ένα ειδικό νομικό διδακτικό εγχειρίδιο που προοριζόταν για τον μαθητή του. Επρόκειτο για ένα κείμενο γραμμένο σε στίχους ώστε να απομνημονεύεται εύκολα. Σκοπός του ήταν να εξοικειώσει τον νεαρό Μιχαήλ με τις νομικές έννοιες σε απλουστευμένη μορφή: «*Πολὸν καὶ δυσθεώρητον τὸ μάθημα τοῦ νόμου, ἐν πλάτει δυσπερίβλεπτον, ἀσαφὲς ἐν συνόψει, ἐν λόγῳ δυσεμμένον ἀλλ' ὅμως ἀναγκαῖον*»: L.G. Westerink, *Michael Psellus, Poemata*, [BGRT], Stuttgart 1992, σσ. 123-190.

στοιχειώδη ευχέρεια στην κρίση των νόμων και διαταγμάτων σε αντίθεση με τον νεαρό και άπειρο Μιχαήλ.

Στο κείμενο του Ατταλειάτη ο Βοτανειάτης παρουσιάζεται ως ιδιαίτερα ευλαβής η πίστη του οποίου εκφράζεται, εκτός των άλλων, και με τη συνετή τήρηση των κανόνων της ορθοδοξίας. Κόσμησε τις δεσποτικές γιορτές που πραγματοποιούνταν κάθε χρόνο με λαμπρές εκδηλώσεις ενώ για τις γιορτές εις μνήμην των μαρτύρων οργάνωσε ολονυκτίες στις εκκλησίες και πάνδημες τελετές⁵⁰. Καθώς δεν υπάρχει άλλη αφηγηματική πηγή που να αναφέρεται στη θρησκευτικότητα και τη λατρευτική συμπεριφορά του Βοτανειάτη οφείλουμε να αναπληρώσουμε το κενό από άλλες συνεπικουρικές βάσεις δεδομένων.

Μια αξιόπιστη ένδειξη αποτελούν τα προσωπικά αντικείμενα τα οποία αντανakλούν τα θρησκευτικά ενδιαφέροντα και τις πεποιθήσεις του ιδιοκτήτη. Σε εξαιρετικά σπάνιο μετάλλιο στο οποίο εικονίζεται η Παναγία σε στάση δέησης, ο ηλικιωμένος αυτοκράτορας ζητά τη βοήθειά της: +ΘΕΟΤΟΚ[Ε] [ΒΟ]ΗΘΕΙ ΝΙΚΗΦΟΡΩ ΦΙΛΟΧΡΙΣΤΩ ΔΕΣΠΟ[Τ]Η ΤΩ ΒΟΤΑΝΕΙΑΤΗ⁵¹ (εικ.10). Επιπλέον, τα μολυβδόβουλλα που έχουμε στη διάθεσή μας δείχνουν να συνταυτίζονται με τα λεγόμενα του Ατταλειάτη καθώς εκδηλώνουν τη βαθιά του ευσέβεια. Σε όλες τις σφραγίδες του υπάρχει πάντα στην αρχή επίκληση στον Χριστό με την έκφραση «Κύριε βοήθει». Η μοναδική παρέκκλιση από την προαναφερθείσα τυποποιημένη επιγραφική διάταξη παρατηρείται στο μολυβδόβουλλο του Βοτανειάτη ως δούκα Θεσσαλονίκης όπου πριν από την αναφορά του τίτλου «πρόεδρος» προστίθεται η έκφραση «προνοία Θεοῦ»⁵². Η Καραγιώργου ερμηνεύει το φαινόμενο αυτό ως προσωπική ομολογία της ορθής πίστης από πλευράς Βοτανειάτη παρακινούμενου πιθανόν από τις έντονες αντιπαραθέσεις ανάμεσα σε ορθόδοξους θεολόγους και σε οπαδούς του Βογομιλισμού, οι οποίες κατά την περίοδο 1061-1077, θα πρέπει να ήταν ιδιαίτερα έντονες στη Θεσσαλονίκη και ίσως και στην παρακείμενη αγιορείτικη κοινότητα. Ένα άλλο στοιχείο που πιστοποιεί την ευσέβειά του αποτελεί και η απεικόνιση προστάτη αγίου στα σφραγίσματά του. Βρισκόμενος σε ένα από τα μεγαλύτερα κέντρα λατρείας του χριστιανικού κόσμου, είναι η στιγμή που αποφασίζει να θέσει ως προστάτη του τον Άγιο Δημήτριο ο οποίος εικονίζεται πλέον

⁵⁰ Ατταλειάτης, σ. 319, στ. 13-18.

⁵¹ H. Maguire, Η ιδιωτική λατρεία της Παναγίας, στο *Μήτηρ Θεού : Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή τέχνη*, (επιμ. Μ. Βασιλάκη), Μιλάνο 2000, σ. 300.- J. Beckwith, *The Art of Constantinople. An Introduction to Byzantine Art (330-1453)*, New York 1961, σ. 117.

⁵² Karagiorgou, *Boteneiates*, σ. 112.

σταθερά σε όλα του τα μολυβδόβουλλα από το 1062 και μετά. Στα όψιμα δε σφραγίσματα η Ό. Καραγιώργου διακρίνει κάτω από τον τύπο αναπαράστασης του αγίου Δημητρίου πολιτική σκοπιμότητα⁵³. Πιο συγκεκριμένα στα τελευταία μολυβδόβουλλα της περιόδου προ ανάρρησής του στον θρόνο όπου ο Βοτανειάτης αναφέρεται ως κουροπαλάτης, ο άγιος παρουσιάζεται ως αυλικός αξιωματούχος. Για την ερευνήτρια η «μετάλλαξη» αυτή εκφράζει συνειδητή επιλογή του Νικηφόρου Βοτανειάτη με συγκεκριμένη σκοπιμότητα: τη στιγμή που ο σκληροτράχηλος στρατιωτικός ενδύει τον άγιο Δημήτριο με τη γλαμύδα ενός αυλικού αξιωματούχου διατηρώντας το δόρυ και την ασπίδα, είναι 75 περίπου ετών και παρά το προχωρημένο της ηλικίας του φλερτάρει σοβαρά με το αυτοκρατορικό στέμμα. Δύσκολη υπόθεση, γι' αυτό έπρεπε να συσπειρώσει δυνάμεις και να αναζητήσει ισχυρά ερείσματα. Εύκολα μπορούμε να φανταστούμε τα μολυβδόβουλλα με τον άγιο να συνοδεύουν επιστολές του Βοτανειάτη προς σημαίνοντα μέλη της βυζαντινής αριστοκρατίας που ήθελε να προσεταιριστεί. Με το επικοινωνιακό αυτό τέχνασμα ο Βοτανειάτης ή οι σύμβουλοί του προδιέθεταν θετικά τους παραλήπτες μεταδίδοντάς τους παράλληλα ένα σαφές πολιτικό μήνυμα. Σε μια περίοδο που χαρακτηρίζεται από την αντιπαλότητα ανάμεσα στη δημοσιούπαλληλική αριστοκρατία και τη στρατιωτική αριστοκρατία της Μικράς Ασίας, ο Βοτανειάτης επιθυμεί να παρουσιάσει τον εαυτό του ως μέγα συμφιλιωτή και άρα τον καταλληλότερο υποψήφιο. Το πείραμα, όπως όλοι γνωρίζουμε, τελικά πέτυχε.

Όσο για τις προσφορές του αυτοκράτορα Βοτανειάτη προς την Εκκλησία οι οποίες πιστοποιούν τη θρησκευτικότητά του, αυτό τεκμαίρεται και από άλλα στοιχεία όπως επί παραδείγματι από τη μαρτυρία ενός χρυσόβουλλου που απέλυσε ο Βοτανειάτης τον Ιούλιο του 1079⁵⁴. Σύμφωνα με αυτό, ο αυτοκράτωρ αποκατέστησε την παροχή σολεμνίου⁵⁵ στη μονή Ιβήρων ύψους τεσσάρων λιτρών και δεκαέξι νομισμάτων που είχε περικόψει ο Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας. Προφανώς η κίνηση αυτή, πέρα από την ενίσχυση της μοναστηριακής κοινότητας, υποκρύπτει, πολιτική σκοπιμότητα καθώς οι Ίβηρες (όπως ονομάζονται από τους Βυζαντινούς οι

⁵³ Καραγιώργου, *Μολυβδόβουλλα*, σσ. 97-100.

⁵⁴ *Actes d'Iviron Actes d'Iviron vol. II (Du milieu du XIe siècle à 1204)*, eds. J. Lefort, N. Oikonomides, D. Papachryssanthou, avec la collaboration de V. Kravari et d' H. Métrévélis, [Archives de l' Athos XIV], Paris 1990, ap. 41.

⁵⁵ Το σολέμνιον (εκ του λατινικού *solemne donum*=εόρτιο δώρο) ήταν η ετήσια χρηματική παροχή, χορηγούμενη ως δώρο από τον αυτοκράτορα σε φιλανθρωπικά ιδρύματα, μονές και εκκλησίες. Βλ. F. Dölger, *Beitrag zur geschichte der byzantinischen finanzverwaltung : besonders des 10. und 11. Jahrhunderts*, Leipzig 1927, σσ. 117-118.

Γεωργιανοί του Καυκάσου), ήταν πάντοτε γενναίοι και πιστοί σύμμαχοι της αυτοκρατορίας⁵⁶ εκδοχή που ενισχύεται και από την παραχώρηση δικαστικής προνομιακής μεταχείρισης –πράγμα σπάνιο στο Βυζάντιο – προς την ίδια μονή. Πιο συγκεκριμένα ο Βοτανειάτης με χρυσόβουλλό του αναφέρει ρητά πως το δικαστήριο που θα ήταν αρμόδιο για την εκδίκαση των υποθέσεων της μονής, δε θα υπάγονταν στη δικαιοδοσία άρχοντα ο οποίος ασχολούνταν με δημόσιες εισπράξεις. Επειδή οι Ίβηρες μοναχοί δε γνώριζαν Ελληνικά (*ὡς ἀλλόγλωσσων τῶν ἐν αὐτῇ τυγχανόντων*), ο αυτοκράτορας όριζε πως κάθε δίκη που τους αφορούσε, ποινική ή αστική (*ἐγκληματικὸν ἢ καὶ χρηματικὸν*), θα διεζάγονταν μόνο μπροστά στον *δούκα* ή *κατεπάνω* Θεσσαλονίκης, δηλαδή τον ανώτατο στρατιωτικό διοικητή της περιοχής στην οποία ανήκε το Άγιον Όρος, και όχι από δικαστή του Θέματος ή άλλο φοροεισπράκτορα⁵⁷. Είναι προφανές πως σκοπός του χρυσόβουλλου ήταν να προστατεύσει τους Ίβηρες από αδικίες και φορολογικές επιβαρύνσεις. Ακόμη, απάλλαξε πολλές μονές από την καταβολή φόρων, όπως τη μονή Πανοικτίρμονος⁵⁸, ανακαίνισε και ευεργέτησε τη μονή Δοχειαρίου⁵⁹ και προσέφερε μεγάλες δωρεές στη μονή Φιλοθέου «*ὅστις ἠύξῃσε καὶ ἀνεκαίνισε τὴν Μονὴν , πλεῖστα δὲ κειμήλια ἀφιέρωσεν , ἐν οἷς καὶ μέρος τοῦ τιμίου Ἦλου*»⁶⁰. Τέλος, ο ναός της Περιβλέπτου στην Κωνσταντινούπολη, απολάμβανε ιδιαίτερης εύνοιας του αυτοκράτορα, ο οποίος μάλιστα μετά την παραίτησή του , αποσύρθηκε εκεί, όπου και ετάφη⁶¹.

Επιπλέον, ο Ατταλειάτης μας παραδίδει ότι ο Βοτανειάτης ζυπνούσε από τα άγρια χαράματα, με το πρώτο λάλημα του κόκορα για να παρακολουθήσει ιερές ακολουθίες: «*Καὶ τοσοῦτον ἐξήρητο καὶ περιεγάννυτο ταῖς θεαίαις ταύταις λαμπρότησιν, ὅτι περ ὀρθριώτερος περὶ πρώτας ἀλεκτρυόνων ῥόδᾶς τοῖς ὕμνοπόλοις*

⁵⁶ Ε. Κούκκου, Η Γένεση του Αγίου Όρους, στο *Πολιτιστική Κληρονομιά και Αρχιτεκτονική Παράδοση στη Χαλκιδική και το Άγιο Όρος*, Πρακτικά Τρίτου Διεθνούς Συμποσίου, Ουρανούπολη 1990, σσ. 75.

⁵⁷ Ν. Οικονομίδης, Το Δικαστικό Πρόνομιό της Νέας Μονής Χίου, στο *Βυζαντινά Σύμμεικτα*, σσ. 53-54.

⁵⁸ Να σημειωθεί εδώ πως τη συγκεκριμένη μονή είχε ιδρύσει το 1077 ο ίδιος ο Ατταλειάτης στη Ραιδεστό. Ο Βοτανειάτης με χρυσόβουλλό του, ευεργέτησε πλουσιοπάροχα τη μονή καθώς και το Πτωχοκομείο που είχε ιδρύσει ο Ατταλειάτης. Αλλά και τον μοναχογιό του ιστορικού Θεόδωρο, βασιλικόν όντα νοτάριον, ο αυτοκράτορας τον τίμησε με τον τίτλο του *δισυπάτου*: Μιχαήλ Ατταλειάτης, Διάταξις, (επ. Κ. Σάθας), *ΜΒ*, τ. 1, Βενετία 1872, σ. 62.

⁵⁹ Η παράδοση αναφέρει ότι ο Βοτανειάτης ήταν ο ιδρυτής της μονής Δοχειαρίου. Όμως είναι εξακριβωμένο ότι η μονή υπήρχε προ του 1030, εφόσον σώζεται σχετική υπογραφή ηγουμένου της. *Σύγχρονος Εγκυκλοπαιδεία Ελευθερουδάκη*, τ. 1^{ος}, Αθήνα 1964, σελ. 420.

⁶⁰ *Εγκόλπιον, περιλαμβάνον τα εν Θάσσω Θαύματα του Αρχιστρατήγου Μιχαήλ και περί του τιμίου Ἦλου*, (Πανεπιστήμιο Κρήτης), Θεσσαλονίκη 1923, σσ.7, 9 και σημ. 2.

⁶¹ Η. Maguire, Η ιδιωτική λατρεία της Παναγίας, στο *Μήτηρ Θεού : Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή τέχνη*, (επιμ. Μ. Βασιλάκη), Μιλάνο 2000, σ. 300.

ἐπιφαινόμενος καὶ τοῖς συνεκκλησιάζουσι βουλευταῖς καὶ συγκλητικοῖς»⁶². Εντύπωση προκαλεί στον ιστορικό το γεγονός ότι ο βασιλέας παρά την προχωρημένη του ηλικία στεκόταν καθ' όλη τη διάρκεια της λειτουργίας όρθιος παραμένοντας μέχρι τη λήξη, ενώ οι προηγούμενοι βασιλείς αποχωρούσαν αμέσως μετά την ανάγνωση του Ευαγγελίου μη μπορώντας να αντέξουν τόσο την αγρυπνία όσο και το βάρος των πολυτελών ενδυμάτων τους⁶³. Το γεγονός αυτό το οποίο προκαλεί κατάπληξη στον Ατταλειάτη είναι κατά τη γνώμη μας σαφέστατος υπαινιγμός κατά του προηγούμενου αυτοκράτορα Μιχαήλ Ζ'. Σήμερα όμως γνωρίζουμε, με βάση την επιστήμη, ότι ένας γηραιός άνθρωπος έχει λιγότερες ανάγκες ύπνου από έναν νεαρό⁶⁴. Ο Βοτανειάτης, ανήλθε στον θρόνο σε ηλικία 77 χρονών σε αντίθεση με τον νεαρό Μιχαήλ ο οποίος απεσύρθη μόλις 27 ετών. Ο εκκλησιασμός σε συνδυασμό με τις αγρυπνίες συνάδουν διαχρονικά στο προφίλ ενός ηλικιωμένου ατόμου. Το γεγονός ότι οι φυσικές αντοχές του Βοτανειάτη ξεπερνούσαν κατά πολύ του νεαρού Μιχαήλ ώστε να παραμένει όρθιος για πολλές ώρες στην εκκλησία, θα πρέπει κατά τη γνώμη μας να αναζητηθεί στον διαφορετικό τρόπο ζωής. Μαλθακή και άκρως τρυφηλή η ζωή του «γραφειοκράτη» Μιχαήλ, γεμάτη δράση, κίνηση και άσκηση αυτή του γυμνασμένου στρατιωτικού, που προφανώς του προσέδιδε μια καλή φυσική κατάσταση ακόμη και στην προχωρημένη ηλικία των 80 ετών. Όσο για τα βαριά βασιλικά ενδύματα, για ένα βετεράνο στρατηγό ο οποίος πέρασε το μεγαλύτερο μέρος του βίου του ενδύμενος τον στρατιωτικό εξοπλισμό, το βάρος των διαμαντιών και των ρουμπινιών θα πρέπει να ήταν για εκείνον, αν μη τι άλλο, ανεπαίσθητο.

Συνεπώς, μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα πως ο Νικηφόρος Βοτανειάτης σαφέστατα ήταν ένα βαθιά θρησκευόμενο άτομο. Ευλαβής, συνεπής πάντα στα θρησκευτικά του καθήκοντα και υπέρμαχος της ορθής πίστης. Δε δίσταζε όμως στα πλαίσια της σκοπιμότητας να χρησιμοποιήσει τη θρησκεία ως όχημα για την επίτευξη των στόχων του έτσι όπως αυτοί διαμορφώνονταν κάθε φορά. Στη γραμμή της πολιτικής, του να φανεί αρεστός και να ισχυροποιήσει τη θέση του, μοίρασε αφειδώς φοροαπαλλαγές και δωρεές σε μονές και εκκλησιαστικά ιδρύματα σε όλη την επικράτεια.

⁶² Ατταλειάτης, σ. 319, στ. 19-22.

⁶³ Ατταλειάτης, σ. 320, στ. 12-21.

⁶⁴ C. Guyton, *Φυσιολογία*, σσ. 577-580.

Τέλος, πληροφορούμαστε από τον Ατταλειάτη ότι ο αγαπημένος *perfect man* δεν έβριζε ποτέ⁶⁵. Μάλιστα αντιπαθούσε αυτούς που χρησιμοποιούσαν στον λόγο τους βρισιές και προσπαθούσε να τους συνετίσει όχι με τρόπο άγριο αλλά με πραότητα, «*ἐπαινέσαι δὲ παιδευτικός*»⁶⁶. Στο σημείο αυτό, ας μας επιτραπεί να εκφράσουμε τις αμφιβολίες μας για το κατά πόσο ένας σκληροτράχηλος στρατιωτικός ο οποίος ήρθε πολλάκις αντιμέτωπος με συνθήκες άγριες στα πεδία των μαχών και έλαβε μέρος σε πλείστα επεισόδια που δε συνάδουν με τον πολιτικό πολιτισμό, μπόρεσε να συγκρατήσει την εκφορά του λόγου του σε «κόσμιο» επίπεδο χωρίς ποτέ να υποπέσει σε βωμολοχίες και βρισιές.

Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Hunger όλο αυτό δεν είναι παρά ένα «*εγκωμιαστικό σωματοψυχογράφημα*» του Ατταλειάτη προς τον Νικηφόρο Γ' Βοτανειάτη⁶⁷. Κατά τη γνώμη μας πρόκειται για ένα έργο καθαρά προπαγανδιστικό. Ο συγγραφέας για τους δικούς του λόγους προσπαθεί με κάθε τρόπο να προλειάνει το έδαφος για την απρόσκοπτη κατάκτηση του θρόνου από τον Βοτανειάτη. Ο καιροσκοπισμός καθώς και τα οικονομικά συμφέροντα τα οποία θίχτηκαν λόγω της πολιτικής της προηγούμενης κυβέρνησης θα πρέπει να θεωρηθούν ένας καλός λόγος. Όμως κατά την άποψή μας θα πρέπει να αναζητηθούν βαθύτερα αίτια τα οποία προσβλέπουν στον πολιτικό προσανατολισμό του συγγραφέα αλλά και σε έναν διαφανόμενο υπολανθάνοντα ανταγωνισμό με τον σύγχρονό του Ψελλό και τον ευνοούμενό του βασιλιά Μιχαήλ Ζ' Δούκα. Ο Ατταλειάτης θαυμάζει τους στρατιωτικούς αυτοκράτορες. Υπέρμαχος και υποστηρικτής της στρατιωτικής αριστοκρατίας, ποτέ δεν έκρυψε την απέχθειά του για τη δημοσιοϋπαλληλική γραφειοκρατία που κατηύθυνε τις τύχες της αυτοκρατορίας της οποίας απόλυτος εκφραστής ήταν ο Ψελλός. Οι δύο άντρες είναι βέβαιο ότι γνωριζόταν. Πιθανότατα δεν έτρεφαν και τα καλύτερα αισθήματα αμφοτέροι⁶⁸. Επίσης, θεωρείται βέβαιο πως

⁶⁵ Σε παραλληλισμό με το κείμενο του Ψελλού, του οποίου κατά τη γνώμη μας ήταν γνώστης ο Ατταλειάτης, ο Μιχαήλ εμφανίζεται εξίσου ευγενής ως προς τον τρόπο έκφρασης αλλά και ιδιαίτερα ντροπαλός. Κοκκίνιζε όταν άκουγε κάποιον χυδαίο λόγο και δεν ήταν ποτέ αναιδής. Βέβαια στη συγκεκριμένη περίπτωση η ηλικία του Μιχαήλ, οι συνθήκες του περιβάλλοντος και ο τρόπος με τον οποίο διαπαιδαγωγήθηκε συνάδουν περισσότερο μ' αυτή τη συμπεριφορά απ' ότι ενός γηραιού σκληροτράχηλου στρατιωτικού. Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία*, VII, 3: «*Ἄρτι δὲ πρώτως ἀνθοῦντα ἔχων τὸν ἴουλον καὶ ταῖς θριζὶν ἤδη πυκάζων τὴν παρεῖαν, οὐδὲν τῶν πρεσβυτέρων διενηνόχει τὴν σύνεσιν. Οὔτε γὰρ ἡδοναῖς ἐδεδώκει τὸν χρόνον· οὔτε γαστρὸς ἤττητο· οὔτε κωμάζειν ἀπαρακαλύπτως εἴλετο. Ἐρώτων δὲ τοσοῦτον ἀπέσχετο, ὥστε μὴδὲ εἰδέναι τοὺς πλείους· καὶ ὅσοι πόρρω τοῦ νομίμου τυγχάνουσι· τοσοῦτον δὲ αὐτῷ τὸ περιὸν τῆς αἰδοῦς, ὡς καὶ εἴ τις ἐξενέγκοι ῥῆμα φαῦλον τοῦ στόματος ἢ γυμνὸν ἔρωτος ὄνομα, ἐρυθήματος εὐθύς γέμον δεικνύειν τὸ πρόσωπον*».

⁶⁶ «*ὑβρεις δὲ οὐ μόνον τισὶν οὐκ ἐπέτριβεν ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑβριστὰς ἐμίσει*»: Ατταλειάτης, σ. 321, στ. 6-8.

⁶⁷ Hunger, *Λογοτεχνία*, σ. 205.

⁶⁸ Καρπόζηλος, *Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, σ. 203.

ο Ατταλειάτης γνώριζε την ύπαρξη της *Χρονογραφίας* και τον πρωταγωνιστή αυτής. Στα πλαίσια αυτού του αθέμιτου ανταγωνισμού θέλησε και εκείνος να υπερπροβάλει τον δικό του ήρωα-πρωταγωνιστή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ο τρόπος με τον οποίο προσπαθεί να προβάλει και να αποδείξει ότι και ο δικός του ευνοούμενος δε στερείται παιδείας αλλά ξενυχτώντας επιδιώκει να διευρύνει το πνεύμα του. Κατά τη γνώμη μας πρόκειται για σαφέστατη «μονομαχία» του ιδίου με τον ύπατο των φιλοσόφων με αποτέλεσμα αμφίρροπο. Το γεγονός ότι ο Ατταλειάτης δεν τήρησε την εξαγγελία του για τη συνέχεια της *Ιστορίας*, μας βρίσκει περισσότερο σύμφωνους με την άποψη του Καρπόζηλου ο οποίος θεωρεί πως το έργο παραδόθηκε εγκαίρως πριν αρχίσει η αντίστροφη μέτρηση με το σκάνδαλο του γάμου του γηραιού αυτοκράτορα με τη νεαρή Μαρία την Αλανή⁶⁹. Η χάνωση που επέφερε στον αυτοκράτορα η αυλική ζωή καθώς και οι αλόγιστες σπατάλες, ίσως ήταν ο λόγος προσωπικής απογοήτευσης και πικρίας του ιστορικού ο οποίος εγκατέλειψε τελικά την ιδέα συνέχισης της συγγραφής.

Βασική πηγή για τον βίο του Νικηφόρου Βοτανειάτη αποτελεί η *Υψηλή Ιστορία* του καίσαρα Νικηφόρου Βρυέννιου συζύγου της Άννας Κομνηνής, κόρης του αυτοκράτορα Αλεξίου Α'⁷⁰. Το έργο του καλύπτει χρονικά τη δεκαετία 1070-1079 και ασχολείται κυρίως με την εξιστόρηση της δράσης μελών των Κομνηνών, Δουκών και Βρυεννίων. Ο ίδιος είναι εγγονός του δούκα της Δύσης Νικηφόρου Βρυέννιου ο οποίος έλαβε μέρος στη μάχη του Μαντζικέρτ το 1071, όπου μάλιστα είχε τραυματιστεί. Αργότερα, το 1077-78 επαναστάτησε κατά του αυτοκράτορα Μιχαήλ Ζ', αιχμαλωτίστηκε από τον Αλέξιο Κομνηνό και κατά διαταγή του Νικηφόρου Βοτανειάτη τυφλώθηκε⁷¹. Η *Ιστορία* του Βρυέννιου έχει αξία καθώς ο ίδιος διαθέτει το πλεονέκτημα να γνωρίζει πολλές και σημαντικές πληροφορίες προερχόμενες από μέλη της οικογένειάς του και από τους ηγετικούς οίκους των Κομνηνών και των Δουκών. Λόγω της στενής του σχέσης με το παλάτι, ως γαμπρός του Αλεξίου, είχε στη διάθεσή του σημαντική πληροφόρηση την οποία χρησιμοποιούσε ανάλογα,

⁶⁹ Καρπόζηλος, *Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, σ. 209.

⁷⁰ Κ. Βαρζός, *Η γενεαλογία των Κομνηνών*, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1984, σ. 145, (στο εξής: Βαρζός, *Γενεαλογία*).

⁷¹ Σχετικά με την τύφλωση του Βρυέννιου, οι απόψεις των ιστορικών δίστανται: Ο Ατταλειάτης, σσ. 291- 292 και 300 υποστηρίζει ότι η τύφλωση επήλθε ύστερα από βασιλική διαταγή του Νικηφόρου Βοτανειάτη. Ο Βρυέννιος δεν αναφέρει καθόλου ότι η διαταγή για την τύφλωση δόθηκε από τον Βοτανειάτη ρίχνοντας την ευθύνη εξολοκλήρου στον Βορίλο, που δεν ήταν ευγενής (IV, σ. 283, στ. 18-26). Ο Ζωναράς τ. III, σ. 722 και η *Συνέχεια Σκυλίτζη*, σ. 181, λένε πως ο Βρυέννιος τυφλώθηκε από τον Αλέξιο Κομνηνό, πατέρα της Άννας. Η Άννα απορρίπτει αυτόν τον ισχυρισμό ενοχοποιώντας τον οικείο του Βοτανειάτη Βορίλο (I, σ. 28 και II, σ. 91).

χρωματίζοντας κατά περίπτωση ή παραλείποντας ότι δεν του ταίριαζε⁷². Ο ίδιος σε μια κίνηση (προσποιητής κατά τη γνώμη μας) μετριοφροσύνης ονομάζει το έργο του *Υψηλή Ιστορίας* (ιστορικό υλικό που μπορεί να αξιοποιήσει κάποιος) και όχι Ιστορία ή Χρονογραφία θεωρώντας τον εαυτό του μη ικανό να συνθέσει μία ολοκληρωμένη και ποιοτική αφήγηση αντάξια του ήρωα – πρωταγωνιστή του. Ήδη στο προοίμιο παρουσιάζεται εν συντομία και με μελανά χρώματα η κατάσταση στην αυτοκρατορία μετά την άνοδο στον θρόνο του Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη (1078) και οι λόγοι για τους οποίους ήταν αναγκαία η επανάσταση του Αλεξίου Α΄ το 1081. Το ίδιο συμβαίνει και στα δύο τελευταία βιβλία (από τα τέσσερα συνολικά) όπου παρουσιάζονται αναλυτικά οι λόγοι για τους οποίους ο Βοτανειάτης έπρεπε να φύγει από την εξουσία. Πιο συγκεκριμένα, στο τρίτο βιβλίο εξιστορούνται τα γεγονότα που εξώθησαν τον Νικηφόρο Βρυέννιο (παππού του συγγραφέα) να στασιάσει εναντίον του Μιχαήλ Ζ΄, η επανάσταση του Νικηφόρου Βοτανειάτη και η άνοδός του στον θρόνο. Το τέταρτο βιβλίο περιγράφει τη βασιλεία του Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη (1078-1081). Η ανικανότητα του αυτοκράτορα ενθαρρύνει τον Νικηφόρο Βρυέννιο να ξαναεπαναστατήσει για να ηττηθεί οριστικά αυτή τη φορά παρουσιάζοντας έτσι ως αναγκαία λύση στο αδιέξοδο την άνοδο του Αλεξίου στον θρόνο, ο οποίος κατά τον ιστορικό δικαιωματικά του ανήκει ως ανιψιός του Ισαακίου Α΄.

Ο Βρυέννιος ξεκινάει την αφήγησή του με έναν έμμεσο αρνητικό χαρακτηρισμό προς τον Βοτανειάτη. Τον σκιαγραφεί ως αχάριστο ο οποίος κατέλαβε τη βασιλεία με επανάσταση δίνοντας μ' αυτόν τον τρόπο κακή ανταμοιβή σε αυτόν που τον ευεργέτησε. Χαρακτηρίζει ανέντιμους αυτούς που τον ακολούθησαν και ανίκανους να καταλάβουν και να διαχωρίσουν το καλό από το κακό⁷³. Ο Βρυέννιος αξιολογεί τους ανθρώπους με βάση αυστηρά κριτήρια τα οποία εκπορεύονται από τις πεποιθήσεις και τις αντιλήψεις για τη ζωή της στρατιωτικής αριστοκρατίας με την οποία είχε γαλουχηθεί ο ίδιος. Άξιος και ικανός θεωρείται εκείνος που έχει λάβει στρατιωτική παιδεία και έχει διακριθεί για τα πολεμικά του κατορθώματα⁷⁴. Με βάση αυτά τα κριτήρια, ο Βρυέννιος φαίνεται να εκτιμά την

⁷² Hunger, *Λογοτεχνία*, σσ. 216-217.

⁷³ «Ἐκ τῆς ἐφ᾽ αὐτοῦ καὶ οὐτος ἀποστατεῖ κατ' αὐτοῦ καὶ ὑπερισχύσας τῆς βασιλείας ἐπλάμβανεται, τῆς ἐγκεχειρισμένης αὐτῷ, καθὼς εἴρηται, στρατηγίας τῶν Ἀνατολικῶν/ ἄμοιβῆν πονηρὰν τῷ ἐγχειρίσαντι ἀντιδούς, κιβδηλῶν τινῶν ἀνδρῶν καὶ τὴν τοῦ καλοῦ φύσιν ἀγνοησάντων παντάπασι καὶ μηδὲ πίστιν ὀρθὴν συντηρεῖν μαθόντων, οἷς ταύτην ἐπώφειλον, εἰς ταῦτο συνελθόντων γνώμης καὶ συμπνευσάντων καὶ τοῦ δήμου παντὸς ἀλογίστως οὕτω τῷ ἐκείνῳ θελήματι παρακολουθήσαντος»: Νικηφόρος Βρυέννιος, *Υψηλή Ιστορίας Nicephori Bryennii historiarum libri quattuor*, ed. P. Gautier, [CFHB, Series Bruxellensis –IX], Βρυξέλλες 1975, Preface, σ. 55, στ. 1-7 (στο εξής *Νικηφόρος Βρυέννιος*).

⁷⁴ Hunger, *Λογοτεχνία*, σ. 222.

αριστοκρατική καταγωγή του Βοτανειάτη. Όμως, τα θετικά σχόλια προς το πρόσωπό του συμπυκνώνονται μόλις σε μία σειρά: «*άνηρ συνετός μὲν τὰ πρῶτα καὶ ἱκανότατος τῇ χειρί*»⁷⁵. Αντίθετα, εμφανής είναι η προθυμία του να ψέξει τον αυτοκράτορα ασκώντας κριτική για την ανικανότητά του καθώς και την ανεπάρκειά του ως προς τις απαιτήσεις του βασιλικού αξιώματος: «*γήρα δὲ ἄλλως καὶ χρόνῳ κατειργασμένος καὶ τὸ περὶ τὴν δεξιότητα πάλαι καταλύσας φιλότιμον καὶ μικροῦ <δεῖν> πᾶσαν τὴν ἑαυτοῦ ἀφηρημένος ἐνέργειαν καὶ πρὸς τὸ τῆς βασιλείας ὕψος μὴ ἐπαρκῶν*»⁷⁶. Λίγες σειρές πιο κάτω, εμφανίζει τον γηραιό αυτοκράτορα να διακατέχεται από τύψεις συνειδήσεως για το ότι κατείχε το βασιλικό αξίωμα χωρίς νόμιμο δικαίωμα γι' αυτό και δεν προβάλλει καμία αντίσταση στον Αλέξιο Κομνηνό όταν εκείνος έρχεται με πραξικόπημα να διεκδικήσει την εξουσία⁷⁷. Για την αναρρίχηση του στον θρόνο ο Βρυέννιος ισχυρίζεται πως ο Βοτανειάτης ερχόμενος μυστικά σε επαφή με άρχοντες της Κωνσταντινούπολης και υποσχόμενος υπέρογκες τιμές και παροχές κατάφερε τελικά να γίνει κυρίαρχος της εξουσίας⁷⁸. Με ιδιαίτερα παραστατικό τρόπο περιγράφει τον γάμο του υπέργηρου Βοτανειάτη με τη Μαρία την Αλανή. Μας πληροφορεί ότι επρόκειτο για τον τρίτο γάμο του αυτοκράτορα και ενόσω η δεύτερη σύζυγός του, της οποίας το όνομα δεν αναφέρεται, βρισκόταν ακόμη εν ζωή⁷⁹.

Ο Βρυέννιος δεν είναι και δε θα μπορούσε να είναι αντικειμενικός. Η ιδιαίτερη και στενή σχέση συγγένειας που έχει με τον οίκο των Κομνηνών ως γαμπρός του Αλεξίου, σύζυγος της Άννας και αγαπημένος «γιος» της Ειρήνης η οποία ήταν εκείνη που τον προέτρεψε να γράψει την Ιστορία, υμνώντας τον Αλέξιο, δεν του αφήνουν και πολλά περιθώρια. Πώς θα μπορούσε άλλωστε να είναι αντικειμενικός όταν ο παππούς του ο οποίος για τον Βρυέννιο συγκέντρωνε όλα τα χαρίσματα του ιδανικού ανδρός, πρότυπο αρετής της εποχής του, ηττήθηκε στη διεκδίκηση του θρόνου από τον Βοτανειάτη και τυφλώθηκε κατά διαταγή του; Και μπορεί ο Βοτανειάτης να του έδωσε τελικά αμνηστία και να τον αποκατέστησε στα κτήματά του⁸⁰, το δραματικό γεγονός όμως δε μεταβάλλεται και δεν παραγράφεται. Σύμφωνα με τον Hunger ο λόγος που ο Βρυέννιος δεν υπήρξε ποτέ λάτρης του

⁷⁵ Νικηφόρος Βρυέννιος, Preface, σ. 55, στ. 11.

⁷⁶ Νικηφόρος Βρυέννιος, Preface, σ. 55, στ. 12-14.

⁷⁷ Νικηφόρος Βρυέννιος, Preface, σ. 67, στ. 4-15.

⁷⁸ Νικηφόρος Βρυέννιος, III, σ. 239, στ. 15-20.

⁷⁹ Νικηφόρος Βρυέννιος, III, σ. 253, στ. 8-14.

⁸⁰ Ο Βοτανειάτης αργότερα του παραχώρησε εκ νέου την περιουσία που του είχε δημευτεί και του έδωσε υψηλούς τιμητικούς τίτλους (*κουροπαλάτης, πρωτονοβελίσσιμος*): Δ. Τσουγκαράκης-Δ. Τσουκλίδου, *Νικηφόρος Βρυέννιος, Ύλη Ιστορίας, (Εισαγωγή –Μετάφραση- Σχόλια)*, Αθήνα 1996, σ. 14.

θρόνου, μη συμμεριζόμενος τη σφοδρή επιθυμία της συζύγου του Άννας, ήταν οι κακές εμπειρίες και τα δραματικά γεγονότα που αποκόμισε από την οικογένειά του⁸¹. Παρόλα αυτά, θα πρέπει να εκλάβουμε την πηγή του ως σημαντικό ιστορικό συμπλήρωμα καθώς πρόκειται για άμεσο γνώστη γεγονότων και καταστάσεων αλλά και αντιστάθμισμα στην οπτική των συγχρόνων του ιστορικών. Στην άμετρη κολακευτική πολιτική του Ατταλειάτη προς το πρόσωπο του αυτοκράτορα, ο Βρυέννιος λειτουργεί ως εξισοροπητικό αντίβαρο. Επιπλέον, μέσα στην *Ύλη Ιστορίας* διακρίνουμε αντιλήψεις για τον κόσμο της βυζαντινής στρατιωτικής αριστοκρατίας, εξέχον μέλος της οποίας είναι και ο Βοτανειάτης, αλλά και τα κριτήρια για την θετική εκτίμηση του ανδρός του 11^{ου} αι. που δεν είναι άλλα από την άρτια στρατιωτική του παιδεία και τις πολεμικές του ικανότητες.

Η Άννα⁸² στην *Άλεξιάδα* εξιστορεί κυρίως την περίοδο της βασιλείας του πατέρα της Αλεξίου Α΄ Κομνηνού (1081-1118). Όπως η ίδια αναφέρει, η ιστορία της αποτελεί συνέχεια του έργου του συζύγου της Νικηφόρου Βρυέννιου⁸³. Ωστόσο η αφήγησή της δεν έχει αφητηρία το 1079, έτος κατά το οποίο σταμάτησε την εξιστόρησή του ο Βρυέννιος, αλλά πολύ νωρίτερα, προκειμένου όπως λέει η ίδια να είναι η διήγησή της σαφέστερη και πιο τεκμηριωμένη. Η μαρτυρία της θεωρείται πολύ σημαντική καθώς έχει το πλεονέκτημα να γνωρίζει άριστα, εκ των έσω, γεγονότα και καταστάσεις. Έχει στη διάθεσή της έγγραφα, αρχεία και επιστολές από την αυτοκρατορική γραμματεία αλλά κυρίως πλούσιες προφορικές μαρτυρίες τόσο από τον Αλέξιο Κομνηνό, αυτόπτη μάρτυρα των γεγονότων όσο και από άλλους πρωταγωνιστές της ιστορίας. Έχει πολύ στενή σχέση, από νεαρή ηλικία, με τη Μαρία την Αλανή, χήρα του Βοτανειάτη η οποία της εμπιστευόταν όλα τα μυστικά της⁸⁴. Μάλιστα συγχωρεί τον δεύτερο μη νόμιμο γάμο της με τον Βοτανειάτη αποδίδοντάς τον στη μητρική αγάπη.

Η Άννα δείχνει να «αγαπά» τον τέως αυτοκράτορα προσπαθώντας να φανεί όσο το δυνατόν αντικειμενική. Όμως μια διεισδυτική ματιά αντιλαμβάνεται εύκολα την υποκρισία της καθότι ήταν ο πατέρας της εκείνος ο οποίος στέρησε τον θρόνο από τον γηραιό αυτοκράτορα. Και ήταν εκείνος που τον ανάγκασε να περάσει το τελευταίο στάδιο του βίου του σε μοναστήρι. Η Άννα χαρακτηρίζει τον Βοτανειάτη

⁸¹ Hunger, *Λογοτεχνία*, σ. 219.

⁸² Για την Άννα Κομνηνή και το έργο της βλ. Hunger, *Λογοτεχνία*, σσ. 225-237.- Καρπόζηλος, *Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, σσ. 397-425.

⁸³ *Άλεξιάς*, Πρόλογος, III, σ. 8, στ. 70-79.

⁸⁴ Hunger, *Λογοτεχνία*, σ. 226.

«έκ φύσεως καλόκαρδο», ευαίσθητο και ευσυγκίνητο. Όταν οι γυναίκες του παλατιού με πρωτεργάτρια την Άννα Δαλασσηνή προσέτρεξαν στον ναό του Αγίου Νικολάου τον ονομαζόμενο *Προσφύγιον* προκειμένου να κερδίσουν χρόνο οι Κομνηνοί ώστε να οργανώσουν σωστά την αποστασία τους κατά του Βοτανειάτη, εκείνος έδειξε τη μεγαλοψυχία του. Συγκινήθηκε με τα λόγια της μητέρας Δαλασσηνής, έτσι όπως του τα μετέφεραν οι απεσταλμένοι του και της μήνυσε πως τίποτε απολύτως δεν επρόκειτο να απειλήσει τη ζωή της⁸⁵. Η ιστορικός αναγνωρίζει τον ένδοξο βίο του και την ανδρεία που επέδειξε κατά τη μακρόχρονη θητεία του στον στρατό όμως με λύπη της διαπιστώνει πως το γήρας έσβησε τη φλόγα μέσα του μετατρέποντάς τον σε φοβητσιάρη⁸⁶. Όταν η Άννα είναι υποχρεωμένη να ασκήσει κριτική προς το πρόσωπο του πρώην αυτοκράτορα, το πράττει με τρόπο ιδιαίτερα καυστικό. Τον χαρακτηρίζει για τη «μεγάλη ελαφρομυαλιά» που τον διακρίνει καθώς δεν είναι ικανός να αντιληφθεί πως οι άνθρωποι τους οποίους έχει τοποθετήσει σε καίριες θέσεις, τον επιβουλεύονται και δε λειτουργούν προς το συμφέρον του⁸⁷. Σε άλλο σημείο καυτηριάζει τον ασταθή χαρακτήρα του παρομοιάζοντάς τον σαν τα νερά του Ευρίπου τα οποία πηγαίνουν «πότε από δω πότε από κει»⁸⁸. Έχοντας αντιληφθεί τον ρόλο και την ισχύ της Μαρίας Αλανής στα πολιτικά πράγματα δε διστάζει να ψέξει τον απερχόμενο αυτοκράτορα πως αν δεν προσπαθούσε να θέσει στο περιθώριο τον νόμιμο διάδοχο Κωνσταντίνο Δούκα, χάνοντας κατ' αυτό τον τρόπο την εμπιστοσύνη της δυναμικής αυγούστας, δε θα έχανε τον θρόνο του⁸⁹. Δεν παραλείπει να τον κατηγορήσει για τις αλόγιστες σπατάλες του ενόσω διατελούσε αυτοκράτωρ, οι οποίες οδήγησαν στο άδειασμα των ταμείων του κράτους το οποίο σ' αυτή την κατάσταση παρέλαβε ο διάδοχός του και πατέρας της Αλέξιος⁹⁰. Τέλος, είναι η Άννα εκείνη που μας παραδίδει το περίφημο χωρίο, για τη δυσαρέσκεια του αυτοκράτορα στην αποχή κρέατος, συνθήκη που του επέβαλε η νέα του μοναστική ζωή⁹¹. Ο κύριος Αντωνόπουλος, καθηγητής Βυζαντινολογίας, εκφράζει τις αμφιβολίες του για το κατά πόσο έχει βάση ιστορική, ως γεγονός υπαρκτό, το

⁸⁵ *Αλεξιάς*, II, V, σ. 68, στ. 98-99.

⁸⁶ *Αλεξιάς*, II, IX, σ. 78, στ. 93-95.

⁸⁷ *Αλεξιάς*, II, III, σ. 61, στ. 93-95. Η αναφορά γίνεται στους δύο δούλους Βορίλο και Γερμανό, στενούς συνεργάτες του αυτοκράτορα.

⁸⁸ *Αλεξιάς*, II, III, σ. 61, στ. 1-2.

⁸⁹ *Αλεξιάς*, II, II, σ. 58, στ. 82-88. Προφανώς στο σημείο αυτό εκφράζει για ακόμη μία φορά την πικρία της για την απομάκρυνσή της από τον θρόνο, διακαής πόθος που ποτέ δεν επετεύχθη, καθώς ήταν αρραβωνιασμένη από μικρή με τον νεαρό Κωνσταντίνο.

⁹⁰ *Αλεξιάς*, V, I, σσ. 142-143, στ. 51-56.

⁹¹ *Αλεξιάς*, III, I, σ. 87, στ. 16-19.

συγκεκριμένο επεισόδιο ή είναι γέννημα φαντασίας της πορφυρογέννητης πριγκίπισσας. Κατά την άποψή του, στο χωρίο αυτό σε ένα δεύτερο επίπεδο ανάλυσης, υποβόσκουν ψήγματα ειρωνείας για την κατάσταση στην οποία περιήλθε ο πρώην γενναίος στρατηγός και άρτι ηττηθείς και παραιτηθείς αυτοκράτωρ με απώτερο στόχο τη γελοιοποίησή του⁹².

Μια άλλη σημαντική και σύγχρονη με τον Μιχαήλ Ατταλειάτη πηγή αποτελεί η *Συνέχεια του Ιωάννη Σκυλίτζη*. Πρόκειται μάλλον για έργο του ίδιου του Ιωάννη Σκυλίτζη⁹³ ο οποίος συνέχισε την εξιστόρησή του (*Σύνοψις Ιστοριών*) που κάλυπτε την περίοδο 811-1057, επεκτείνοντάς την στο χρονικό διάστημα από το 1057- 1079. Αφορμή για τη *Συνέχεια της Χρονογραφίας* του Σκυλίτζη στάθηκε αναμφίβολα η εμφάνιση της *Ιστορίας* του Ατταλειάτη. Ο Σκυλίτζης τη θεώρησε προφανώς υποκειμενικά γραμμένη, κυρίως στο δεύτερο μέρος της όπου εκθειάζει τον Νικηφόρο Βοτανειάτη⁹⁴. Υπό την έννοια αυτή το έργο του κρίνεται πολύτιμο καθώς λειτουργεί ως αντιστάθμισμα στη μεροληπτική γραφή του Ατταλειάτη. Μέσα από το έργο του αποδεικνύεται πως δεν πρόκειται απλά για κάποιον άκριτο συμπληρωτή αλλά για πρόσωπο που διακρινόταν για την κρίση του, την προσοχή του και την ακριβολογία του. Συγκριτικά με τον Ατταλειάτη το κείμενο της *Συνέχειας* μας παραδίδει σε πολλές περιπτώσεις μια πληρέστερη αφήγηση. Ειδήσεις, κρίσεις και επεισόδια που ενίοτε απουσιάζουν από το κείμενο του Ατταλειάτη ή σκοπίμως αποσιωπώνται, στη *Συνέχεια* παραδίδονται με τρόπο μετρημένο και όσο το δυνατόν αμερόληπτο⁹⁵. Έτσι, τα σχετικά με τον δεύτερο γάμο του Βοτανειάτη με τη λεγόμενη Βεβδηνή αλλά και λεπτομέρειες για τον τρίτο με τη σύζυγο του Μιχαήλ Ζ', Μαρία

⁹² Π. Αντωνόπουλος. Από τις παραδόσεις του σεμιναρίου: «Ο κόσμος του 12^{ου} αι. μέσα από τα κείμενα της Άνας Κομνηνής», 2017-2018.

⁹³ *Συνέχεια Σκυλίτζη* (εισαγωγή), σσ. 76-99, όπου ο Ε. Τσολάκης επιχειρηματολογεί την άποψή του σχετικά με την πατρότητα της *Συνέχειας*. Κατά την Ε. Κιαπίδου, το πρόβλημα της πατρότητας της *Συνέχειας* παραμένει ανοιχτό προς συζήτηση: Ε. Κιαπίδου, Η πατρότητα της *Συνέχειας* του Σκυλίτζη και τα προβλήματά της: συγκλίσεις και αποκλίσεις από τη Σύνοψη Ιστοριών, *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, 52, Αθήνα 2004-2006, σσ. 329-362.

⁹⁴ Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι τόσο ο Συνεχιστής όσο και ο μεταγενέστερος Ζωναράς αναπαράγουν το γενεαλογικό κατασκευάσμα του Ατταλειάτη σχετικά με την αναγωγή της γενεάς του Βοτανειάτη στην οικογένεια των Φωκάδων: «Ἦν δὲ Βοτανειάτης τῶν εὐπατριδῶν, ἐκ τοῦ Φωκᾶ τὸ γένος πολυπλόκως μὲν ἀλλ' ὅμως κατάγων καὶ τῶν περιωνύμων Φλαβίων, οἳ τὸ γένος ἀπὸ τῆς περιδόξου καὶ πρεσβυτέρας Ρώμης κατήγον, καθὼς ἢ ἀνέκαθεν παραδόσις κρατεῖ περὶ αὐτοῦ»: *Ἡ Συνέχεια τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτζη*, (*Ioannes Skylitzes Continuatus*), ἐκδ. Τσολάκης, [ΕΜΣ-105], Θεσσαλονίκη 1968, σ. 172, στ. 10-15 (στο εἰς τὴν *Συνέχεια Σκυλίτζη*) καὶ «ἦν δὲ τῶν εὐπατριδῶν ὁ Βοτανειάτης, ἐκ τοῦ Φωκᾶ τὴν τοῦ γένους ἔλκων σειρὰν νομιζόμενος», Ζωναράς, XVIII, σ. 715, στ. 10-11.

⁹⁵ Hunger, *Λογοτεχνία*, σ. 214.

την εξ Αλανών, γνωστοποιούνται σε μας μέσα από το κείμενο του *Συνεχιστή*⁹⁶. Επιπλέον, είναι η μοναδική πηγή η οποία αναφέρει πως στην προσπάθειά του να συνδεθεί ο Νικηφόρος Βοτανειάτης δια γάμου με το γένος των Δουκών, είχε κάνει αρχικά πρόταση στην Ευδοκία Μακρεμβολίτισσα, την οποία εκείνη ασμένως απεδέχθη (ή δὲ ἠκολούθη περιχαρῶς) αλλά η παρεκτροπή εμποδίστηκε από τον μοναχό Πανάρετο και έτσι χωρίς συστολή παντρεύτηκε την Αλανή⁹⁷. Είναι γεγονός ότι για τον Βοτανειάτη δεν τρέφει τον ίδιο ενθουσιασμό με τον σύγχρονό του Ατταλειάτη. Θεωρεί πως η άνοδος του Διογένη στην εξουσία, ἐνῶ ἐψηφίζετο ἀξιολογώτατος ὁ Βοτανειάτης, υπήρξε καθ' όλα νόμιμη και σύμφωνη με τη Θεία βουλή (*Συνέχεια*, σ. 121, στ. 11-12), σε αντίθεση με τον Ατταλειάτη ο οποίος επ' αυτού επικαλείται τον φθόνο και την άδικη κρίση (*Ιστορία*, σ. 96, στ. 19-20). Ο *Συνεχιστής* δε διστάζει να εκφράσει αξιολογικές κρίσεις για άτομα και περιστάσεις που τον συγκλόνισαν όπως επί παραδείγματι η αναφορά του στη δραματική μάχη του Μαντζικέρτ. Εκτός των άλλων, αναφέρει πως την παραμονή της μεγάλης μάχης ο Ρωμανός Διογένης εξεδίωξε από το στράτευμα τους άχρηστους και ύποπτους και μαζί με αυτούς τον Νικηφόρο Βοτανειάτη κρατώντας μόνο εκείνους που εμπιστευόταν. Και μακάρι, συμπληρώνει χαρακτηριστικά, να είχε ενεργήσει έτσι και νωρίτερα. Θα γλίτωνε το πικρό ποτήριον που τελικά δεν απέφυγε⁹⁸. Συνάμα, παραδίδονται λεπτομέρειες που δίνουν άλλη διάσταση στα γεγονότα, όπως τα ονόματα της ομάδας των στρατιωτικών και των συγκλητικών που αναγόρευσαν τον Βοτανειάτη βασιλέα τον Οκτώβριο του 1078⁹⁹. Εν κατακλείδι, η *Συνέχεια* αποδεικνύεται ένα χρήσιμο και ενδιαφέρον συμπλήρωμα-διόρθωση στο εγκωμιαστικό κείμενο του Ατταλειάτη.

⁹⁶ «Ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς γυναικὸς αὐτοῦ τελευτησάσης τῆς Βεβδηνῆς, ἅμα τῇ ἀναρρήσει ἀναγορευθείσης καὶ αὐτῆς, ἐτέραν ἠγάγετο»: *Συνέχεια Σκυλίτζη*, σ. 181, στ. 22-23.

⁹⁷ «Πολλὰ μὲν γὰρ αὐτῷ ἐμνηστεύοντο, Ζωὴ τε γὰρ ἢ τοῦ βασιλέως Δούκα θυγάτηρ, παρθένος οὕσα καὶ τῷ εἶδει εὐπρεπής, ἀλλὰ καὶ τῶν συγκλητικῶν θυγατέρες πολλὰ ὄραν ἔχουσαι γάμου. Ὁ δὲ μίαν ἠρεῖτο τῶν δύο, ἢ τὴν τοῦ Δούκα σύζυγον καὶ αὐθις τοῦ Διογένορος Εὐδοκίαν ἢ τὴν τοῦ ἑναγχος βασιλεύσαντος Μιχαὴλ Μαρίαν τὴν ἐξ Ἀλανῶν. Στέλλει γοῦν τὴν Εὐδοκίαν ληψόμενος, ἢ δὲ ἠκολούθει περιχαρῶς. Ὅπερ γνοὺς ὁ τῆνικαῦτα ἐπ' ἀρετῇ διαβόητος μοναχός, ὃν δὴ καὶ Πανάρετον ἀντ' ἄλλου παντὸς ἐκάλουν ὀνόματος, παντὶ τρόπῳ διακωλύσαι ἐσπούδασε τὸ ἀτόπημα, πολλῶν ὑπομνήσας αὐτὴν τῶν δυναμένων παραλῦσαι τῆς προθυμίας. Ἄγεται τοίνυν τὴν Μαρίαν ἀπηνυθριασμένως ὁ βασιλεὺς καὶ ἱερολογεῖται αὐτῇ, καὶ παραντίκα καθαιρεῖται ὁ ἱερεὺς ὡς προφανῶς μοιχείας τελεσμένης»: *Συνέχεια Σκυλίτζη*, σ. 181, στ. 24-28 και σ. 182, στ. 1-7.

⁹⁸ «Εἶθε μὲν οὖν αὐτὸ εἰς πάντας ἐπέπρακτο· καὶ εἰ μὴ δυνατόν ἦν τὸν θεῖον ὄρον παρελθεῖν καὶ τὸ κεκρασμένον ποτήριον ἐκφυγεῖν, τέως δ' οὖν ἀσφαλῶς πράξας ἐφάνη ἄν.»: *Συνέχεια Σκυλίτζη*, σ. 143, στ. 11-19.

⁹⁹ Επρόκειτο για τους μεγαλογαιοκτῆμονες της Ανατολῆς Αλέξανδρο Καβάσιλα, Ρωμανό Στραβορωμανό, Γουδέλιο καθώς και τους Συναδηνοὺς και την «λοιπὴ τῶν συγκλητικῶν ἀρχόντων λογὰ» οι οποίοι τάχθηκαν με τον Νικηφόρο Βοτανειάτη και τον αναγόρευσαν αυτοκράτορα στη Λάμπη: *Συνέχεια Σκυλίτζη*, σ. 171, στ. 26-27 και σ. 172, στ. 1-6.

Η *Ἐπιτομή Ἱστοριῶν* του Ιωάννη Ζωναρά, *δρουγγαρίου τῆς βίγλης* και *Πρωτοασκηρῆτι* αποτελεί μια αξιόλογη αφηγηματική πηγή με σταθμισμένη κρίση. Χρονολογείται στον 12^ο αι. και αν κρίνουμε από τον αριθμό των χειρογράφων που το διασώζουν, το έργο θα πρέπει να ήταν ιδιαίτερα αγαπητό¹⁰⁰. Στις πηγές του για το τελευταίο τμήμα που μας αφορά, συγκαταλέγονται ο Μιχαήλ Ατταλειάτης και η *Συνέχεια του Σκυλίτζη*¹⁰¹. Ο Ζωναράς ακολουθώντας την υπερασπιστική γραμμή του Ατταλειάτη, διάκειται θετικά προς τον γηραιό αυτοκράτορα σε σχέση με τη δημοσιονομική του πολιτική. Τον χαρακτηρίζει ως ευπατρίδη και τα διατάγματά του μεγαλόκαρδα καθώς απάλλαξαν το πλήθος από τα χρέη προς το δημόσιο¹⁰². Όμως σε αντίθεση με την εγκωμιαστική και άκρως μεροληπτική παρουσίαση του Ατταλειάτη η οπτική του *δρουγγαρίου τῆς βίγλης* χαρακτηρίζεται ως ιδιαίτερα καυστική και αντικειμενική. Έτσι επί παραδείγματι, ο Ζωναράς δεν έχει την αγωνία να αμβλύνει ή να προσπεράσει τεχνηέντως ήττες του γενναίου και αήττητου στρατηγού. Τις περιγράφει ωμά, χωρίς περιστροφές: «οὐ μέντοι γε ἡδυνήθησαν (ὁ Βοτανειάτης καὶ ὁ μάγιστρος ὁ Ἀποκάπης). ἀλλὰ συμμίζαν σφίσι τὸ βάρβαρον την τε συνοῦσαν αὐτοῖς κατηγονίσαστο στρατιὰν καὶ τοὺς εἰρημένους ἄνδρας καὶ ἄμφω δορυαλώτους ἀπήγαγον»¹⁰³. Για την άσκηση της δημόσιας διοίκησης ο Ζωναράς είναι καταπέλτης. Αποδίδει την ανικανότητα του Βοτανειάτη τόσο στην προχωρημένη του ηλικία όσο και στη «φυσικὴν χάνωσιν»¹⁰⁴. Παρουσιάζει τον αυτοκράτορα ως υποχείριο των δύο πανούργων δούλων, του Βορίλου και του Γερμανού οι οποίοι «ἤγον καὶ ἔφερον» τα πάντα κατά τη βούλησή τους¹⁰⁵. Ιδιαίτερα καυστικός διακρίνεται ο ιστορικός και ως προς τον γάμο του αυτοκράτορα με τη Μαρία την Αλανή, σύζυγο του απερχόμενου Μιχαήλ Ζ', πράξη την οποία χαρακτηρίζει ως «μοιχεία ἀπηρυθριασμένη» και για την οποία ο κληρικός που τέλεσε το μυστήριο εξέπεσε της ιεροσύνης¹⁰⁶. Τέλος, ασκεί κριτική για την παραμέληση των Ανατολικών περιοχών οι οποίες αφέθηκαν στην τύχη τους και λυμαίνονταν ανενόχλητα από τους Τούρκους. Η μόνη στρατιωτική ενέργεια σύμφωνα με τον Ζωναρά, ήταν η δημιουργία ενός αξιόμαχου σώματος

¹⁰⁰ Hunger, *Λογοτεχνία*, σσ. 246-250.

¹⁰¹ Καρπόζηλος, *Ἱστορικοί και Χρονογράφοι*, σσ. 465-467 και σσ. 484-485. - Χριστοφιλοπούλου, *Ἱστορία τ. Γ' 1*, Θεσσαλονίκη, 2001, σσ. 22-23 (στο εξής Χριστοφιλοπούλου, *Ἱστορία*).

¹⁰² Αντίθετα ψέγει τον απερχόμενο αυτοκράτορα Μιχαήλ Ζ' Δούκα ως εντελώς ακατάλληλο για την εξουσία ενώ ασκεί δηκτικότερη κριτική για τη Δυναστεία των Κομνηνών που ακολουθεί: Ζωναράς, XVIII, σ. 714, στ. 3-18 και σ. 715, στ. 1-4.

¹⁰³ Ζωναράς, XVIII, σ. 678, στ. 9-12.

¹⁰⁴ Ζωναράς, XVIII, σ. 725, στ. 1-4.

¹⁰⁵ Ζωναράς, XVIII, σ. 725, στ. 6-10.

¹⁰⁶ Ζωναράς, XVIII, σ. 722, στ. 13-16.

στρατού με αρχηγό τον Κωνσταντίνο Δούκα, αδερφό του Μιχαήλ Ζ΄, το οποίο στάλθηκε προς αντιμετώπιση των Σελτζούκων. Ο Κωνσταντίνος όμως, εκμεταλλευόμενος την περίσταση, περνώντας στις Ασιατικές ακτές στασίασε και αναγορεύτηκε αυτοκράτωρ¹⁰⁷. Τέλος, είναι ο Ζωναράς εκείνος που θα παραδώσει σε μας μια ιδιαίτερα σημαντική πληροφορία που αφορά στην ημερομηνία και τον τόπο θανάτου του έκπτωτου αυτοκράτορα. Έτσι πληροφορούμαστε πως ο Βοτανειάτης απεβίωσε λίγους μήνες μετά την πτώση του και ετάφη στην ίδια μονή, τη μονή Περιβλέπτου στην οποία εκάρη μοναχός: «*ἐνθα καὶ χρόνον ἐπιβιούς τινα τὸν χοῦν ἀπέθετο τῷ χοῖ, ταφείς παρ' αὐτῇ*»¹⁰⁸.

Ο απόηχος της βασιλείας του Νικηφόρου Βοτανειάτη – παρότι εξαιρετικά βραχύβιας- αποτυπώνεται και στις μεταγενέστερες χρονογραφίες όπου κατά κύριο λόγο επαναλαμβάνονται συνοπτικά οι πληροφορίες των προγενέστερων πηγών. Η *Σύνομις Χρονική* του Κωνσταντίνου Μανασσή¹⁰⁹ είναι ένα εγχείρημα σύζευξης ιστορίας και ποίησης, ενός λαϊκού αναγνώσματος το οποίο γνώρισε ευρεία απήχηση στο αναγνωστικό κοινό, γεγονός που μαρτυρεί ο μεγάλος αριθμός των χειρογράφων που σώζονται¹¹⁰. Πρόκειται για μια έμμετρη χρονογραφία 6.620 δεκαπεντασύλλαβων στίχων που εκτείνεται χρονικά από κτίσεως κόσμου μέχρι το 1081, έτος της πτώσεως του Βοτανειάτη¹¹¹. Η χρονογραφία η οποία χρονολογείται στη δεκαετία του 1140 ακολουθεί προηγούμενους ιστορικούς και χρονογράφους ενώ η τελευταία φάση του έργου του στηρίζεται κατά κύριο λόγο στο έργο του Ζωναρά. Οπωσδήποτε η αξία της *Χρονικής Σύνψεως* ως πηγής ιστορικών γεγονότων είναι περιορισμένη. Προορισμένη για να τέρψει περισσότερο, επιζητά τον εντυπωσιασμό είτε μέσω των περιγραφών προσώπων που παραπέμπουν σε Ομηρικούς

¹⁰⁷ Ζωναράς, XVIII, σ. 724, στ. 7-13.

¹⁰⁸ Ζωναράς, XVIII, σ. 730, στ. 10-11. Ο Ε. Τσολάκης δέχεται ως terminus ante quem του θανάτου του αυτοκράτορα τον Μάιο του 1082 στηριζόμενος σε νεαρά του Αλεξίου Κομνηνού. Ο Βοτανειάτης εκθρονίστηκε τον Απρίλιο του 1081. Με βάση αυτές τις ημερομηνίες ο θάνατός του είναι πιθανόν να επήλθε λίγους μήνες αργότερα κατά το ίδιο έτος (1081), είτε το επόμενο έτος μέχρι τον Μάιο 1082 σε ηλικία 80 ετών: Ε. Τσολάκης, Ο χρόνος της γεννήσεως και του θανάτου του Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη, *Ελληνικά*, 27, Αθήνα 1974, σσ. 150-151.

¹⁰⁹ Παρόλο που η *Σύνομις Χρονική* ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής, ελάχιστα στοιχεία γνωρίζουμε για τον βίο και τη δράση του Μανασσή. Ο ίδιος σε έργο του αναφέρει ότι γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Η γέννησή του τοποθετείται γύρω στα 1115: Ο. Λαμψίδης, *Κωνσταντίνου Μανασσή, Σύνομις Χρονική*, (μετ. Ο. Λαμψίδης), Αθήνα 2003, σσ. 20-21 (στο εξής Λαμψίδης, *Μανασσής*)

¹¹⁰ Την ευρεία απήχηση που είχε η χρονογραφία του Μανασσή στο ευρύ κοινό, μαρτυρεί ο μεγάλος αριθμός χειρογράφων που σώζονται, η σλαβική μετάφραση που έγινε γύρω στο 1336-1338 και μια πεζή επεξεργασία από την οποία ο Πλανούδης άντλησε πολλά αποσπάσματα: Μ. Αυγερινού – Τζιώρας, *Η "Σύνομις χρονική" του Κωνσταντίνου Μανασσή: Συμβολή στην υφολογική μελέτη μιας έμμετρης χρονογραφίας*, Θεσσαλονίκη, 2013, σ. 17.

¹¹¹ Λαμψίδης, *Μανασσής, Σύνομις*, σ. 29.

πρωταγωνιστές είτε μέσω των υπερβολών: «εἷς δέ τις μεγαλογενής καὶ τῶν ἐκ πρώτης ρίζης, γεραίτερος μακρόβιος, Πύλιος ἄλλος Νέστωρ (Βοτανειάτην ἔλεγον ἐκεῖνον Νικηφόρον), ἐμπειροπόλεμος ἀνὴρ, καταβελῆς τὰς σάρκας ἅτε πολλαῖς ἐνεθληκῶς μάχαις ἐξέτι βρέφους καὶ γεγονῶς ἀρεϊκῶν μεστὸς Ὀλυμπιάδων»¹¹². Λίγους στίχους πιο κάτω, ο πρώην γενναῖος στρατηγός και νυν αυτοκράτωρ παρουσιάζεται από τον χρονογράφο με τα μελανότερα χρώματα. Ενώ ο κόσμος χαλάει γύρω του, εκείνος αρέσκεται στο να απολαμβάνει τις χαρές που του προσέφερε το νέο του αξίωμα. Ντυμένος στα χρυσά διάγει ευτυχισμένα γηρατειά με λουτρά, ποτά, τρυφές απέχοντας από τους καμάτους των πολέμων¹¹³. Παρόλα αυτά, θα μπορούσε να εντοπίσει κανείς σημεία που χαρακτηρίζονται από μία μοναδικότητα στην πληροφόρηση που παρέχουν. Έτσι, πληροφορούμαστε για τις αλόγιστες σπατάλες του Νικηφόρου Βοτανειάτη κατά την ανάρρησή του στον θρόνο, χωρίο το οποίο σύμφωνα με τις έρευνες απορρέει από το πρότυπο της *Συνόψεως Χρονικῆς* του Θεοδώρου Σκουταριώτη στο οποίο πρέπει να είχε πρόσβαση ο Μανασσής.¹¹⁴

Κατά την άποψή μας, η *Σύνοψις Χρονική* του Μανασσή μπορεί να μη συμβάλλει ουσιαστικά στην ανάδειξη της ιστορικής αλήθειας, είναι όμως πολύ σημαντική στο να προβάλλει τον απόηχο που είχε αφήσει έναν αιώνα μετά (αν και πολύ σύντομη) η βασιλεία του Βοτανειάτη, έτσι όπως αυτή αποτυπώθηκε στη λαϊκή συνείδηση του ανθρώπου του 12^{ου} αι.

Η *Βίβλος Χρονική*, έργο του Μιχαήλ Γλυκά ο οποίος πιθανότατα γεννήθηκε το πρώτο τρίτο του 12^{ου} αι., εκτείνεται χρονικά από κτίσεως κόσμου μέχρι τον θάνατο του Αλεξίου Α΄ (1118) και αν κρίνουμε από τον μεγάλο αριθμό των χειρογράφων που σώθηκαν πρέπει να είχε ιδιαίτερη διάδοση¹¹⁵. Ο Γλυκάς για τη συγγραφή του τμήματος που είναι αφιερωμένο στη βυζαντινή ιστορία του 11^{ου} αι., άντλησε υλικό από προγενέστερους του χρονογράφους και ιστορικούς, κυρίως από τον Σκυλίτζη,

¹¹² Μανασσής, *Σύνοψις Χρονική*, στ. 6664-6669.

¹¹³ «καμάτων δ' ἀπεχόμενος τῶν κατὰ τοὺς πολέμους ἐκάθητο χρυσοφορῶν, κοσμοῦμενος ἀμφίοις ἀκτῖνας ἀπαυγάζουσι πυρράζοντος χρυσίου, λουτροῖς καὶ πότοις καὶ τρυφαῖς εὐδαίμον γῆρας βόσκων, χρυσόπτερος, ἂν εἴποι τις, κύκνος ἀγαλματίας, ὅποτε δύνειν ἔμελλε καὶ κρύπτεσθαι τῷ τάφῳ, ἀρχόμενος ἠδύνεσθαι κεύφραινεσθαι τῷ βίῳ, τριγέρων ἀπαλόβιος, σπάταλος, τρυφητίας.»: Μανασσής, *Σύνοψις Χρονική*, στ. 6685-6693.

¹¹⁴ Καρπόζηλος, *Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, σ. 546.

¹¹⁵ Hunger, *Λογοτεχνία*, σσ. 155-161.

τον Μανασσή και τον Ζωναρά¹¹⁶. Με δεδομένο ότι τα περισσότερα χωρία που αφορούν στον Νικηφόρο Βοτανειάτη, όπως στο σημείο που ο βασιλιάς αναγκάζεται μετά την επικράτηση των Κομνηνών να εγκαταλείψει τον θρόνο, έχουν αντιγραφεί σχεδόν αυτολεξεί από τον Ιωάννη Ζωναρά, θεωρούμε πως η πηγή του Γλυκά δεν έχει να κομίσει κάτι καινούριο στη μελέτη μας¹¹⁷.

Η *Σύνοψις Χρονική* του Θεόδωρου Σκουταριώτη, αν και ανάγεται στον 13^ο αι. αποτελεί μια αξιόπιστη πηγή. Πατριαρχικός αξιωματούχος ο Σκουταριώτης, φαίνεται να γεννήθηκε περί το 1230, ενώ ο χρόνος θανάτου του τοποθετείται γύρω στο 1305¹¹⁸. Η συγγραφή της *Σύνοψις Χρονικής* χρονολογείται μετά το 1282. Το κείμενό του αποτελεί ογκώδη χρονογραφική επιτομή που καλύπτει την περίοδο από κτίσεως κόσμου ως το 1261¹¹⁹. Παρόλο που βασίζεται σε προγενέστερους συγγραφείς, αποτελεί σημαντική πηγή για τα γεγονότα που εξετάζουμε καθώς εμπλουτίζει το κείμενό του με μικροπροσθήκες και επεξηγήσεις αλλά κυρίως διότι στηρίζεται σε άγνωστη σε μας πηγή από την οποία αντλούσε και ο Κωνσταντίνος Μανασσής.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποκτούν για την έρευνά μας οι ανατολικές πηγές καθώς αποτυπώνουν μια διαφορετική οπτική όσον αφορά τα πρόσωπα και τα γεγονότα της περιόδου που εξετάζουμε. Ο Σύρος χρονογράφος του 13^{ου} αι. Gregory Abu' I Farah, γνωστός ως Μπαρ Εβραίος, που συνέταξε στη συριακή γλώσσα *Παγκόσμια Ιστορία* από έτος κτίσεως κόσμου έως το 1286¹²⁰, μας μεταφέρει μια εντελώς διαφορετική εικόνα των γεγονότων. Έτσι, αναφέρει πως η βυζαντινή αυτοκρατορία είχε περιέλθει σε εξαιρετικά κρίσιμη κατάσταση λόγω της αδυναμίας του Μιχαήλ Ζ' να κυβερνήσει. Η αδυναμία του δε, δεν οφειλόταν στη ικανότητά του να διοικήσει αλλά σε παθολογικά αίτια καθότι υπέφερε από πάθηση των νεφρών η οποία συν τοις άλλοις του προξενούσε κατακράτηση αλλά και παντελή αδυναμία σεξουαλικής επαφής. Κάποιος τότε σκέφτηκε να καλέσει τον Βοτανειάτη και να τον πείσει να επαναστατήσει κατά του Μιχαήλ. Για τον Μπαρ ο Βοτανειάτης ήταν ένας

¹¹⁶ Σ. Μαυρομάτη-Κατσουγιαννοπούλου, *Η χρονογραφία του Μιχαήλ Γλυκά και οι πηγές της : περίοδος 100 π.Χ.-1118 μ.Χ.*, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 37.

¹¹⁷ «Τότε δὴ τότε τὴν τῶν Κομνηνῶν εἰσέλευσιν Βοτανειάτης μαθὼν τῶν βασιλείων μὲν ἄπεισι, παρὰ δὲ τῆς περιβλέπτου μονῆς ἐπικείρεται καὶ ἄκων.» Μιχαήλ Γλυκάς, *Βίβλος Χρονική*, I. Bekker.- «ἔνθεν τοι ὁ μὲν Βοτανειάτης μαθὼν τῶν Κομνηνῶν τὴν εἰσέλευσιν, ἄπεισιν αὐτίκα τῶν βασιλείων καὶ εἰς τὴν τῆς Περιβλέπτου μονὴν ἀπελθὼν.» Ζωναράς, XVIII, σ. 730, στ. 3-6.

¹¹⁸ I. Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί της Βυζαντινής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1971, σσ. 337-338, αρ.464.

¹¹⁹ Hunger, *Λογοτεχνία*, σσ. 328-329.

¹²⁰ Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί*, σσ.338-339, αρ.465.-Χριστοφιλοπούλου, *Ιστορία Γ1*, σ. 108.

απλός αγρότης (!), συγγενής ενός Amîr της φυλής των Σελτζούκων, του Katlamîsh (!) ο οποίος ανέβηκε βήμα βήμα τα σκαλιά της εξουσίας¹²¹.

Ο Μπαρ γράφει κάποιους αιώνες αργότερα. Είναι φανερό ότι η απόσταση τόσο στον χρόνο όσο και στον χώρο (ο γεωπολιτικός χάρτης της αυτοκρατορίας κατά τον 13^ο αι. έχει μεταβληθεί ριζικά), να αλλοιώνει σε μεγάλο βαθμό την ιστορική αλήθεια. Όμως μία πληροφορία που έρχεται δια στόματός του έχει τεράστια δυναμική καθώς, αν ισχύει, πρόκειται να συμπληρώσει το μοναδικό κενό που υπάρχει στο στάδιο της σταδιοδρομίας του Βοτανειάτη και που δεν αναφέρεται σε καμία άλλη πηγή είτε άμεση είτε έμμεση. Πρόκειται για την πληροφόρηση πως ο Βοτανειάτης υπηρέτησε κάποια στιγμή στην Κύπρο και αμέσως μετά στην Αντιόχεια¹²². Το χρονικό αυτό κενό τοποθετείται στα έτη 1065-1067 και σύμφωνα με την Καραγιώργου εντάσσεται καλά στο χωροχρονικό πλαίσιο του σχεδιαγράμματος της καριέρας του καθώς θα ήταν ένα λογικό αναμενόμενο στάδιο λόγω της γεωπολιτικής συγγένειας μεταξύ Κύπρου και Αντιόχειας¹²³.

Ο Ματθαίος Εδέσσης (12^{ος} αι.) ο οποίος συνέταξε στην αρμενική γλώσσα χρονογραφία των ετών 952-1137¹²⁴ μας πληροφορεί πως «*emperor Botaniates, after occupying the throne of the realm for a year, no longer wanted it. This was because he was considered [the emperor] through prostitution and not at God's command, having foully taken [the rightful emperor] Michael's wife as his own — not at God's command — and ruled illegitimately. His conscience bothered him greatly and he said to himself: "The one who was emperor and the [rightful] lord of this throne, left it and became a monk. How could I resist him with my maliciousness? [Besides which,] death will come at the end. Then he left the imperial throne, since he had betrayed the blessed emperor with his great crimes. Subsequently, Botaniates became a monk*»!¹²⁵. Ως εκ τούτου, γίνεται φανερό πως δεν είναι δυνατόν να αντληθούν αξιόλογες ιστορικές πληροφορίες από την ανωτέρω ανατολική πηγή.

¹²¹ E. A. Wallis Budge, *The Chronography of Gregory Abu' l Faraj, The Son of Aaron, The Hebrew Physician Commonly Known as Bar Hebraeus Being The First Part of His Political History of the World*, vol. 1, London 1932, σ. 226, (στο εξής *Μπαρ Εβραίος*).

¹²² “*Then did a certain man called NICEPHORUS BOTANICUS rebel against him. This man was at one time a husbandman, and he rose step by step and ruled first over the ISLAND OF CYPRUS, and then over ANTIUCH*”: *Μπαρ Εβραίος*, σ. 226.

¹²³ Karagiorgou, *Botaneiates*, σσ. 127-128.

¹²⁴ Χριστοφιλοπούλου, *Ιστορία Γ*, σ. 107.

¹²⁵ Ματθαίος Εδέσσης, *Matthew of Edessa's Chronicle*, (Translated by R. Bedrosian), Long Branch 2017, II, σ. 75, στ. 1-7. Στον αντίποδα, όταν ο Ματθαίος Εδέσσης αναφέρεται στον προκάτοχο του Βοτανειάτη Μιχαήλ Ζ' Δούκα, πλέκει το εγκώμιό του το οποίο ξεπερνά σε επαίνους και υπερβολές

Τέλος, ο Μιχαήλ Σύρος (1126-1199)¹²⁶ στο Χρονικό του αναφέρεται εν συντομία στα γεγονότα που μας αφορούν. Ψέγει τον Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα για τη δειλία του και την τρυφηλή ζωή του εν αντιθέσει με τον Βοτανειάτη του οποίου περιγράφει ένα πιο θετικό προφίλ¹²⁷. Η μαρτυρία του δεν έχει να κομίσει κάτι επιπλέον στην έρευνά μας.

Από τις δυτικές πηγές ενδιαφέρον έχει η μαρτυρία του Γουλιέλμου της Απουλίας (William of Apulia), Νορμανδού ιστορικού ο οποίος συνέγραψε το έργο του τη δεκαετία του 1090. Η αναφορά του στο πρόσωπο του αυτοκράτορα γίνεται με την ευκαιρία της εισβολής του Robert Guiscard στη βυζαντινή αυτοκρατορία το 1081 της οποίας υπεύθυνος θεωρήθηκε ο Νικηφόρος Γ΄ Βοτανειάτης καθώς με την απομάκρυνση του Μιχαήλ Ζ΄ στέρησε από την κόρη του Έλενα τα δικαιώματά της στον θρόνο καθώς ήταν αρραβωνιασμένη με τον νεαρό Κωνσταντίνο, γιο του πρώην βασιλιά. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο Ουλιέλμος της Απουλίας: «*An old man called Nikephoros had undertaken the reins of government. He was ignorant of war, and although cunning, ingenious and watchful for hidden dangers, he was cowardly and more fearful than to be feared*»¹²⁸. Η οπτική του έχει ενδιαφέρον καθώς αποστασιοποιημένος από γεγονότα και καταστάσεις της Βυζαντινής αυτοκρατορίας μας παρέχει μια πιο δίκαιη και αντικειμενική άποψη για τον Νικηφόρο Γ΄ Βοτανειάτη, πέραν τούτου δεν έχει να επισυνάψει κάτι νεότερο στην έρευνά μας.

Συνεπώς η εικόνα του Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη, έτσι όπως αυτή μορφώνεται μέσα από τα κείμενα των συγχρόνων του ιστορικών είναι κατά κύριο λόγο αρνητική αν εξαιρέσει κανείς τον εγκωμιαστικό λόγο του Ατταλειάτη, του οποίου η υπερβολή και ο άκρατος ενθουσιασμός προσιδιάζουν περισσότερο σε δυσφήμιση ακυρώνοντας σε πολλά σημεία τις προθέσεις του εγκωμιαστή τους. Αλλά και ο απόηχος της βασιλείας του στις μεταγενέστερες πηγές δείχνει να συντηρεί την αρνητική αυτή αποτίμηση. Φαίνεται πως η κρίσιμη κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η αυτοκρατορία τη δεδομένη στιγμή αλλά και οι μετέπειτα εξελίξεις που ακολούθησαν,

ακόμη και τον επίσημο υμνητή του Μιχαήλ Ψελλό. Εν ολίγοις, παρουσιάζει τον τέως αυτοκράτορα ως καλό χριστιανό, άγιο αυτοκράτορα, προστάτη των χηρών και των ορφανών.

¹²⁶ Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί*, σ. 311.

¹²⁷ Μιχαήλ Σύρος, *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*, (Translated by R. Bedrosian), Long Branch 2013, σ. 166, στ. 1-12 .

¹²⁸ William of Apulia *The Deeds of Robert Guiscard*, Translated by G.A. Loud, University of Leeds 2000, IV, σ. 47.

έκαναν ακόμη πιο έκδηλη την αδυναμία και την ανεπάρκεια του γηραιού αυτοκράτορα ο οποίος δεν κατάφερε να ανταποκριθεί στο ύψος των περιστάσεων.

ΜΕΡΟΣ Β΄

Η στρατιωτική σταδιοδρομία του Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη

Σύμφωνα με τον Τσολάκη, ο Βοτανειάτης πρέπει να γεννήθηκε γύρω στα 1001/1002¹²⁹. Δε γνωρίζουμε σχεδόν τίποτε για τα πρώτα χρόνια της ζωής του. Η πρώτη αναφορά στο όνομά του μέσα από τις αφηγηματικές πηγές γίνεται όταν εκείνος είναι ήδη σε προχωρημένη ηλικία (1053), ενώ η παρουσία του σε σφραγιστικό υλικό τεκμαίρεται λίγα χρόνια αργότερα (1057-1059)¹³⁰. Ξέρουμε όμως ότι πριν από την ανάρρησή του στον θρόνο ο Νικηφόρος είχε μία μακρά και επιτυχημένη σταδιοδρομία στον στρατό. Αυτό κατά τη γνώμη μας θεωρείται λογικό και ως η φυσική απόρροια της εξέλιξης ενός ατόμου που έχει γαλουχηθεί σε αμιγώς στρατιωτικό περιβάλλον. Όπως έχει προαναφερθεί, ήδη κατά τα χρόνια του Βασιλείου Β΄ Βουλγαροκτόνου η οικογένειά του είχε αποκτήσει μεγάλη στρατιωτική παράδοση έχοντας κατακτήσει υψηλά αξιώματα και θεωρούνταν μία από τις σημαντικότερες στρατιωτικές οικογένειες της Μικράς Ασίας. Αναμενόμενο λοιπόν και ο συγκεκριμένος απόγονος να ακολουθήσει τα στρατιωτικά βήματα του γενναίου πατρός καθώς και του πάππου του.

Κομμάτι κομμάτι θα προσπαθήσουμε να ανασυνθέσουμε την πορεία της ζωής και τα στάδια της καριέρας του, κατά τη μακρόχρονη στρατιωτική του θητεία, με όποιο μέσο έχουμε στη διάθεσή μας. Πολύτιμος αρωγός στη συγκεκριμένη περίπτωση το σιγιλιογραφικό υλικό το οποίο έρχεται να επιβεβαιώσει, να συμπληρώσει ή ακόμη και να ακυρώσει πληροφορίες που κομίζουν οι αφηγηματικές πηγές. Εξάλλου σύμφωνα με τον Λεβενιώτη «*οι σφραγίδες ανήκουν στις πηγές που δεν ψεύδονται ποτέ*» και δεν αποπροσανατολίζουν τον μελετητή σε αντίθεση με τα αφηγηματικά κείμενα που συνήθως διαθέτουν υποκειμενικό χαρακτήρα¹³¹.

Ο Βοτανειάτης εμφανίζεται ξαφνικά επί σκηνής στα χρόνια του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Θ΄ του Μονομάχου (1042 -1055) ως στρατηγός εναντίον των Πετσενέγων επιτυγχάνοντας μάλιστα περίλαμπρη νίκη. Στη μάχη αυτή κατάφερε να αναδείξει τις ηγετικές και στρατηγικές του ικανότητες αφού με το θάρρος και την ευβουλία του κατόρθωσε να γλιτώσει τους άνδρες του από βέβαιο θάνατο οδηγώντας

¹²⁹ Τσολάκης, *Βοτανειάτης*, σσ. 150-151.

¹³⁰ Καραγιώργου, *Μολυβδόβουλλα*, σ. 78.

¹³¹ Λεβενιώτης, *Κατάρρηση*, σ. 89.

τους σώους κι αβλαβείς στην Αδριανούπολη: «οἱ δὴ καὶ συμφρονήσαντες ἅμα καὶ τῇ ἀνδρίᾳ τούτου θαρρήσαντες τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν τούτῳ καὶ τὴν εὐθυωρίαν ἀνέθεντο»¹³². Η ρητή εντολή που είχε δώσει στους άνδρες του, ήταν να μη σκορπίσουν από κοντά του αποτελώντας εύκολο στόχο, αλλά συνταγμένοι και συνασπισμένοι ο ένας κοντά στον άλλο να τον ακολουθούν χωρίς βιασύνη. Πράγματι το σχέδιο αποδείχθηκε αποτελεσματικό καθώς οι Πετσενέγοι δεν κατάφεραν να τους διασπάσουν και οπισθοχώρησαν. Δεν εγκατέλειψαν όμως την προσπάθεια επιδιώκοντας αυτή τη φορά χτυπήματα εξ' αποστάσεως με βέλη, έχοντας σκοπό να τους στερήσουν τ' άλογα. Απτόητος αρχηγός ο Βοτανειάτης, βάδιζε μπροστά δίνοντας δύναμη και κουράγιο με την ανδρεία του. Στην πρόταση που του έγινε να εγκαταλείψει το σώμα παίρνοντας το άλογο που του προσφέρθηκε και να τραπεί σε φυγή σώζοντας τη ζωή του, εκείνος φυσικά αρνήθηκε. Συνολικά, έντεκα μέρες και έντεκα νύχτες πολεμούσαν υπό πλήρη εξάντληση ώσπου έφτασαν τελικά στο ασφαλές έδαφος της Αδριανούπολης¹³³. Αυτό ήταν το πρώτο επεισόδιο που δια στόματος Ατταλειάτη έφερε επί σκηνής τον μελλοντικό αυτοκράτορα Νικηφόρο Γ' Βοτανειάτη. Παρά την πιθανή υπερβολή του Ατταλειάτη το κατόρθωμα αυτό είναι πολύ πιθανό να έλαβε χώρα καθώς συμβαδίζει απόλυτα με τη μετέπειτα θαυματική πορεία του και τη φήμη που απέκτησε ως γενναίος στρατηγός.

Στη συνέχεια τα ίχνη του χάνονται. Επί βασιλείας της αυτοκράτειρας Θεοδώρας (1055-1056) δεν έχουμε καμία αναφορά στο πρόσωπό του και κανένα στοιχείο που να υποδηλώνει το στίγμα του. Εκτός κι αν δώσουμε βάση στην υπόθεση που κάνει ο Βεγλερής πως ο αναφερόμενος στις ιστορικές πηγές Νικηφόρος ο Πρωτεύων θα μπορούσε και να είναι ο εν λόγω Βυζαντινός αυτοκράτορας¹³⁴. Πιο συγκεκριμένα, επρόκειτο για άτομο της σωματοφυλακής του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου που υποδείχθηκε ως ο πλέον κατάλληλος διάδοχός του στην εξουσία καθώς διαφαινόταν πως πλησίαζε το τέλος του¹³⁵. Ο Πρωτεύων τη δεδομένη στιγμή βρισκόταν στη Βουλγαρία καθώς είχε τοποθετηθεί εκεί ως διοικητής της¹³⁶. Αμέσως στάλθηκε μυστική αποστολή να φέρει πίσω τον προορισμένο για

¹³² Ατταλειάτης, σ. 40, στ. 6-8.

¹³³ Ατταλειάτης, σσ. 39-43.

¹³⁴ Βεγλερής, Βοτανειάτης, σ.12.

¹³⁵ Ατταλειάτης, σ. 51, στ. 13-18.- Ζωναράς, XVII, σ. 650, στ. 10-14. Πρόκειται για τον Πρωτεύοντα Νικηφόρο, διοικητή της Βουλγαρίας. Ο Ι. Πολέμης πιθανολογεί ότι το «Πρωτεύων» μάλλον είναι επώνυμο, όχι τίτλος: Πολέμης, Μιχαήλ Ατταλειάτης, σ. 105, σημ. 95.

¹³⁶ Ζωναράς, σ. 650, στ. 15-17.-Ιωάννου Σκυλίτση Χρονογραφία: νεοελληνική μετάφραση με τις μικρογραφίες του κώδικα της Μαδρίτης, (εισ.- μετ. Δ. Μούσουρας), Αθήνα 2001, σσ. 517-519 (στο εξής Σκυλίτσης, Χρονογραφία).

διάδοχο του θρόνου. Όμως η Θεοδώρα η οποία αντιλήφθηκε τα σχέδια των συμβούλων του Μονομάχου διέταξε να συλληφθεί ο Νικηφόρος Πρωτεύων και να εξοριστεί στη μονή Κουζηνά στη Θράκη πράγμα το οποίο και έγινε¹³⁷.

Μπορεί η ταύτιση του ανωτέρω προσώπου με τον Νικηφόρο Γ΄ Βοτανειάτη να φαντάζει μάλλον απίθανη, η πορεία του όμως κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο είναι βέβαιο πως υπήρξε ανοδική και ιδιαίτερα επιτυχής όσον αφορά τις στρατιωτικές του δραστηριότητες κι αν μη γνωρίζουμε τίποτε γι' αυτές. Στο συμπέρασμα αυτό μας οδηγεί το γεγονός ότι την εποχή της εξέγερσης του Ισαακίου Κομνηνού (1057) την οποία και στήριξε ο Νικηφόρος Βοτανειάτης, έφερε ήδη τον τίτλο του *μαγίστρου*¹³⁸ και εθεωρείτο ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της στρατιωτικής αριστοκρατίας όπως σαφώς αναφέρει ο Σκυλίτσης στη *Χρονογραφία* του¹³⁹. Την πληροφορία για το αξίωμα του *μαγίστρου* παραδίδει σε μας μέσα από το κείμενό του ο Ατταλειάτης.¹⁴⁰ Πότε όμως έλαβε αυτόν τον τίτλο για πρώτη φορά και αν ασκούσε άλλο αξίωμα πριν από αυτό, παραμένει άγνωστο. Στη συνομωσία αυτή η οποία εξυφάνθη εναντίον του αυτοκράτορα Μιχαήλ ΣΤ΄ του Στρατιωτικού, ο Βοτανειάτης εμφανίζεται ως ένας εκ των συνωμοτών της Μικράς Ασίας. Η εξέγερση προήλθε ως αποτέλεσμα της ευνοιοκρατίας που επέδειξε ο Μιχαήλ προς τους κρατικούς αξιωματούχους και μέρους της αριστοκρατίας της Κωνσταντινούπολης περιφρονώντας τη στρατιωτική αριστοκρατία των επαρχιών. Μια αντιπροσωπεία στρατηγών των ανατολικών στρατευμάτων με αρχηγό τον Ισαάκιο Κομνηνό έφτασε στην Κωνσταντινούπολη επιζητώντας την αυτοκρατορική εύνοια. Το μόνο που επέτυχαν ήταν την ταπείνωση εκ' μέρους του Μιχαήλ ο οποίος αρνήθηκε να τους δώσει ακόμη και τα καθιερωμένα δώρα. Αποφασίστηκε μάχη η οποία έλαβε χώρα στα τέλη Αυγούστου του 1057¹⁴¹, με

¹³⁷ Σκυλίτσης, *Χρονογραφία*, σ. 517.

¹³⁸ Τον θεσμό εισήγαγε ο Κωνσταντίνος Α΄ το 320. Αρχικά επρόκειτο για ένα αξίωμα το οποίο βρισκόταν πολύ ψηλά στην κλίμακα της ιεραρχίας με εξαιρετικά διευρυμένες αρμοδιότητες. Ο *μάγιστρος* ήταν αυτοκρατορικός σύμβουλος, αρμόδιος επί πολλούς αιώνες για την αυτοκρατορική φρουρά, τις παραμεθόριες αμυντικές δυνάμεις, το αυτοκρατορικό ταχυδρομείο κ.ά. Ωστόσο, από τον 6^ο αι. και μετά οι αρμοδιότητες του μαγίστρου άρχισαν να περιορίζονται. Κατά τα μέσα του 10^{ου} αι. ο αριθμός των μαγίστρων αυξήθηκε υπερβολικά. Πάντως, αν και το αξίωμα του μαγίστρου είχε παύσει πλέον να έχει οποιαδήποτε αρμοδιότητα και δικαιοδοσία, εντούτοις συγκαταλεγόταν μεταξύ των ανώτατων αξιωμάτων του κράτους και ο αυτοκράτορας το απένεμε σε επιφανείς διοικητικούς αξιωματούχους. Βλ. Πλακογιαννάκης, *Τιμητικοί τίτλοι και ενεργά αξιώματα στο Βυζάντιο: εθιμοτυπία, διοίκηση, επαρχότητες, έπαρχοι, λογοθεσία, λογοθέτες, σύγκλητος, δήμοι, θέματα, ανακτορική φρουρά, βασιλικό και θεματικό πλώμιμο, στρατός ξηράς, νομισματικό σύστημα*, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 45-49.

¹³⁹ Σκυλίτσης, *Χρονογραφία*, σσ. 531-532.

¹⁴⁰ Ατταλειάτης, σ. 56, στ. 2-3.

¹⁴¹ Επρόκειτο για τη μάχη του Πολέμωνα/Άδη, μια από τις πιο αιματηρές εμφύλιες διαμάχες όπου και «κραταιός ... έδειχθη και περιβόητος Νικηφόρος μάγιστρος ό Βοτανειάτης»: Ατταλειάτης, σ. 56, στ. 2-3.

αποτέλεσμα τη νίκη του Ισαακίου ο οποίος επανέφερε τη στρατιωτική αριστοκρατία στην εξουσία για πρώτη φορά ύστερα από τον θάνατο του Βασιλείου Β΄¹⁴². Ο Ατταλειάτης αναφέρει πως κατά την εξέγερση εκείνη ο Βοτανειάτης άριστευσε μεταξύ όλων των άλλων παίζοντας καθοριστικό ρόλο στο να επιτευχθεί η αναγόρευση του Ισαακίου ως αυτοκράτορα του βυζαντινού θρόνου. Το σημείο αυτό θεωρείται κομβικό στην πορεία του καθώς η άνοδος του Ισαακίου Α΄ Κομνηνού στην εξουσία έδωσε την ευκαιρία στο να ανέλθει ο Βοτανειάτης στα πλέον εξέχοντα στρατιωτικά αξιώματα.

Κάποια στιγμή κατά την περίοδο αυτή, ο Βοτανειάτης αναλαμβάνει κατ' εντολή του Ισαακίου Κομνηνού αποστολή στο βόρειο σύνορο του Δούναβη. Εκεί, στον Ίστρο ποταμό τον εντοπίζουμε να μάχεται γενναία κατά των Πετσενέγων (1059). Κατά τη διάρκεια αυτής της αποστολής σώζει από βέβαιο θάνατο τον στρατηγό και μελλοντικό αυτοκράτορα Ρωμανό τον Διογένη, γεγονός που διηγείται στον Ατταλειάτη ο ίδιος ο Ρωμανός: «*διὰ χειλέων τοῦ Διογένους ὁμολογούμενον ἐπυθόμην*».¹⁴³ Ο Βεγλερής αναφέρει χαρακτηριστικά πως δεν ήταν δυνατόν ο Ισαάκιος ως εκλέκτωρ της στρατιωτικής φατρίας να παραβλέψει τις στρατιωτικές αρετές του Νικηφόρου Βοτανειάτη και να μη χρησιμοποιήσει επ' όφελός του τον γενναίο στρατηγό αναθέτοντάς του υψηλά υπουργήματα¹⁴⁴. Σε μολυβδόβουλλο του Βοτανειάτη της περιόδου βασιλείας του Ισαακίου Α΄ Κομνηνού (1057-1059) ο βυζαντινός αξιωματούχος αναφέρεται ως *μάγιστρος, βεστάρχης*¹⁴⁵ και *δουξ*

¹⁴² Ο Σκυλίτζης αναφέρει ότι κατά τη διάρκεια αυτής της μάχης ο Νικηφόρος ήρθε σε μονομαχία με έναν από τους μισθοφόρους του Μιχαήλ, τον Φράγκο Ρανδούλφο ο οποίος περιπλανώμενος επέμενε να συμπλακεί με κάποιον από τους μεγάλους και γνωστούς. Όταν έμαθε πως θα περνούσε από κει ο Βοτανειάτης έτρεξε και τον κάλεσε σε μονομαχία. Με την έναρξη της μονομαχίας ο Βοτανειάτης έριξε με το ξίφος του στην αγίδα του Ρανδούλφου κόβοντάς την στα δυο. Του 'ριξε και ο Φράγκος στην περικεφαλαία αλλά το ξίφος γλίστρησε και δεν του έκανε ζημιά. Τελικά ο Ρανδούλφος συνελήφθη και οδηγήθηκε αιχμάλωτος μπροστά στον Κομνηνό: Ιωάννης Σκυλίτζης, *Jean Skylitzes, Empereurs de Constantinople*, texte traduit par B. Flusin et annoté par J.C. Cheyenet, Paris 2003, σ. 407-408.

¹⁴³ *Ατταλειάτης*, σ. 98, στ. 1. Η ειρωνεία της τύχης θα έρθει περίπου 10 χρόνια μετά, όταν ο Διογένης όντας αυτοκράτωρ πλέον, θα αποκλείσει από τη συμμετοχή του στην εκστρατεία κατά των Τούρκων τον Βοτανειάτη κρίνοντάς τον ως ύποπτο και θα βρει τραγικό θάνατο μετά τα γεγονότα της ήττας του Μαντζικέρτ που ακολούθησαν.

¹⁴⁴ Βεγλερής, *Βοτανειάτης*, σ. 13.

¹⁴⁵ Ο τίτλος του *βεστάρχη* (ιματιοφύλακα) εμφανίζεται για πρώτη φορά στο *Τακτικόν του Εσκοριάλ* (10^{ος} αι.) και αρχικά δινόταν σε ευνούχους που έφεραν τον τίτλο του «*πατρικίου*» και αργότερα σε «*βαρβάτους*». Τον 11^ο αι. ο *βεστάρχης* τοποθετείται ιεραρχικά μεταξύ του *μαγίστρου* και του *βέστη*. Τον τίτλο αυτό, εκτός του Βοτανειάτη έφεραν και άλλοι διάσημοι στρατηγοί όπως ο δούκας της Αντιόχειας Μιχαήλ Βούρτζης (10^{ος} -11^{ος} αι.), ο Νικηφόρος Μελισσηνός πριν αναγορευτεί «*Καίσαρ*», ο Κωνσταντίνος Βασιλάκης και ο Ρωμανός Διογένης πριν αναγορευτεί αυτοκράτωρ. Τον τίτλο έφερε επίσης και ο «*Υπατος των Φιλοσόφων*» Μιχαήλ Ψελλός. Στο τέλος του 11^{ου} αι. ο τίτλος εκφυλίστηκε και κατά τον 12^ο αι. εξαφανίστηκε: N. Oikonomides, *Les Listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Paris 1972, σσ. 299-300.- Πλακογιαννάκης, *Τίτλοι*, σσ.95-96.

Οψικίου¹⁴⁶. Ο δρόμος για μια λαμπρή στρατιωτική σταδιοδρομία είχε μόλις ανοίξει διάπλατα...

Επί βασιλείας Κωνσταντίνου Ι΄ Δούκα (1057-1059) γίνεται φανερό πλέον πως ο Βοτανειάτης έχει ισχυροποιήσει σε μεγάλο βαθμό τη θέση του έχοντας ανέλθει πολύ ψηλά στο *cursus honorum*. Ως στρατηγός με μεγάλη πείρα και αναγνωρισμένες διοικητικές και στρατιωτικές ικανότητες τοποθετείται σε ένα ιδιαίτερα κρίσιμο για την αυτοκρατορία πεδίο και μάλιστα με αυξημένες ευθύνες: διορίζεται δούξ Έδεσσας και Αντιόχειας. Τόσο το δουκάτο της Έδεσσας όσο και αυτό της Αντιόχειας αποτελούσαν σημαντικότερα οικονομικά και κυρίως στρατιωτικά κέντρα στα σύνορα Ανατολής και Συρίας. Το γεγονός του διορισμού του μαρτυρεί σφραγίδα της περιόδου (1059-1061), κατά την οποία ο Βοτανειάτης εξακολουθεί να εμφανίζεται με τους ίδιους τίτλους (*μάγιστρος, βεστάρχης*) και επιπλέον με το αξίωμα «*δουξ Εδέσσης και Αντιοχείας*». Φαίνεται όμως πως κάποια στιγμή κατά την περίοδο αυτή έπαψε να είναι δούξ Αντιόχειας και η δικαιοδοσία του περιορίστηκε μόνο στην περιοχή της Εδέσσης. Αυτό πιστοποιεί η εσκεμμένη όπως φαίνεται απόξεση της λέξης «*Αντιοχείας*» με σκοπό την ανέξοδη προσαρμογή του βουλλωτηρίου στα νέα καθήκοντα του Βοτανειάτη¹⁴⁷ (εικ. 5). Τι μπορεί να συνέβη λοιπόν; Για ποιο λόγο και ποια χρονική στιγμή παύτηκε ο Βοτανειάτης από τα καθήκοντά του ως δούκας Αντιόχειας; Λόγω έλλειψης άλλων μαρτυριών, για την ώρα μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε. Η Ό. Καραγιώργου η οποία έχει ασχοληθεί διεξοδικά με τη μελέτη του συγκεκριμένου μολυβδόβουλλου εικάζει πως η κοινή αυτή εντολή για διοίκηση των δύο περιοχών προέκυψε επειδή ενέσκηψε ξαφνικά κάποιος κίνδυνος¹⁴⁸. Πιθανότατα απειλήθηκαν τα σύνορα των περιοχών αυτών με αποτέλεσμα την ανάγκη για άμεση στρατιωτική επέμβαση λόγω εξαιρετικά επισφαλούς κατάστασης. Ακόμη, θα μπορούσε να προκύψει επείγουσα ανάγκη για αντικατάσταση στρατιωτικών διοικητών που θα είχαν πεθάνει, επί παραδείγματι, κατά τη διάρκεια εχθροπραξιών στην περιοχή. Σε μια τέτοια περίπτωση μπορούμε εύκολα να φανταστούμε ότι μόλις

¹⁴⁶ Πρόκειται για το μοναδικό μολυβδόβουλλο της Νομισματικής Συλλογής του Μονάχου το οποίο μαρτυρεί το πρωιμότερο στάδιο της σταδιοδρομίας του Βοτανειάτη και φέρει επιγραφή και στις δύο πλευρές. Από δω και στο εξής η ύπαρξη μολυβδόβουλλων που να πιστοποιούν τα στάδια της στρατιωτικής σταδιοδρομίας του Βοτανειάτη θα είναι αδιάλειπτη και θα συνταυτίζεται απόλυτα με τις ιστοριογραφικές πηγές ανασυνθέτοντας με ακρίβεια την πορεία του. Μικρό κενό το οποίο μαρτυρείται μόνο από τους ιστορικούς αποτελεί το διάστημα κατά το οποίο ο Βοτανειάτης υπηρετούσε ως πρόεδρος και δούξ Βουλγαρίας (1064-1065) και πρόεδρος και δούξ Κύπρου (1065-1067). Σε όλα τα μολυβδόβουλλα ο Βοτανειάτης φέρει πάντα το αξίωμα του δούκός, του στρατιωτικού δηλαδή αρχηγού ενός τάγματος ή τμήματος τάγματος; Karagiorgou, *Botaneiates*, σσ.107-108.

¹⁴⁷ Καραγιώργου, *Μολυβδόβουλλα*, σσ. 79-80.

¹⁴⁸ Karagiorgou, *Botaneiates*, σσ. 110-111.

πέρασε η κρίση ο Βοτανειάτης αποδεσμεύτηκε από τα καθήκοντά του και επανήλθε ξανά στην αρχική του θέση¹⁴⁹.

Ακολουθώντας τα βήματα της σταδιοδρομίας του και την ανοδική του πορεία στην κλίμακα του *cursus honorum*, βρίσκουμε τον Βοτανειάτη να έχει αναβαθμιστεί από τον Κωνσταντίνο Ι΄ Δούκα, ο οποίος τον τίμησε με το αξίωμα του *προέδρου*. Έτσι, από τον Οκτώβριο του 1061 μέχρι και τον Φεβρουάριο του 1063, ο Νικηφόρος Βοτανειάτης υπηρετεί ως *πρόεδρος*¹⁵⁰ και δούξ Θεσσαλονίκης. Η περίοδος αυτή η οποία τεκμαίρεται τόσο μέσα από το σφραγιστικό υλικό όσο και από τις γραπτές πηγές, χαρακτηρίζεται για την έντονη δραστηριότητα και τη ζωνή ανάμειξη του Βοτανειάτη σε ζητήματα θρησκευτικής και εκκλησιαστικής δικαιοδοσίας. Η βαθιά θρησκευόμενη φύση του και το γεγονός ότι βρισκόταν στο μεγαλύτερο κέντρο λατρείας ενός σημαντικού αγίου θα πρέπει να έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στη φύση του μέλλοντα αυτοκράτορα. Είναι η στιγμή που αποφασίζει να εγκαταλείψει τον παραδοσιακό τύπο σφραγίδας με επιγραφή και στις δύο πλευρές και να θέσει τον εαυτό του υπό την προστασία του Αγίου Δημητρίου. Από το σημείο αυτό και στο εξής ο Βοτανειάτης θα υιοθετήσει το συγκεκριμένο διακοσμητικό μοτίβο που θα αποτελέσει τη «μόνιμη υπογραφή» στις σφραγίδες του μέχρι την άνοδό του στον θρόνο, όταν θα στραφεί πια στη συνηθισμένη για αυτοκρατορικές σφραγίδες προτομή του Χριστού (εικ. 7). Το έντονο ενδιαφέρον του για ζητήματα της πίστεως και του ορθού δόγματος διαφαίνεται και από μια έκφραση που μεριμνά να προσθέσει στη σφραγίδα του κατά τη διάρκεια παραμονής του στη Θεσσαλονίκη: «*προνοία Θεού*». Για την Καραγιώργου δε θεωρείται διόλου απίθανο κατά την περίοδο αυτή να ξέσπασε κάποιος πόλεμος ορθοδόξων εναντίον οπαδών δυϊστικών αιρέσεων.¹⁵¹ Ο Βοτανειάτης πολύ πιθανόν να συμμετείχε ενεργά και με ζωνή ενδιαφέρον στα ζητήματα αυτά, γεγονός που του προκάλεσε και την ανάγκη ομολογίας της ορθής πίστεως.

¹⁴⁹ Το γεγονός ότι βρέθηκε μόνο ένα μολυβδόβουλλο κι αυτό ανήκον στην περίοδο που τα καθήκοντά του είχαν περιοριστεί σε μία μόνο περιφέρεια, είναι κατά τη γνώμη μας ένα ισχυρό τεκμήριο που πιστοποιεί το πολύ σύντομο χρονικό διάστημα που διέθεσε ο Βοτανειάτης στις περιοχές αυτές προς το τέλος της δεκαετίας του 1060.

¹⁵⁰ Το αξίωμα του «*προέδρου*» εισήγαγε για πρώτη φορά ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Φωκάς (963-969) προκειμένου να τιμήσει τον «*Παρακοιμώμενον Βασίλειον*», ο οποίος τον είχε βοηθήσει να ανέλθει στον θρόνο του Βυζαντίου. Στην ιεραρχία, ο πρόεδρος προηγούνταν του *Μαγίστρου* και του *Πραιποσίτου*, ενώ προσερχόμενος προς τον βασιλέα, γινόταν αμέσως δεκτός. Από τα μέσα του 11^{ου} αι. εμφανίζεται και το αξίωμα του «*Πρωτοπροέδρου*», ανώτερο από εκείνο του προέδρου. Και τα δύο οφίκια επέζησαν μέχρι το πρώτο μισό του 11^{ου} αι., καθώς είχαν υποβαθμιστεί εντελώς και στη συνέχεια εξαφανίστηκαν. Βλ. Πλακογιαννάκης, *Τίτλοι*, σσ. 83-84.

¹⁵¹ Καραγιώργου, *Μολυβδόβουλλα*, σ. 94.

Είναι η εποχή που εμπλέκεται στενά με την παρακείμενη κοινότητα του Αγίου Όρους όπου καλείται πολλάκις να διευθετήσει δικαστικές διαμάχες που αφορούσαν τη μοναστική κοινότητα. Εικάζουμε πως κατά την περίοδο αυτή συνδέθηκε ιδιαίτερα με τη Μονή Ιβήρων καθώς κλήθηκε τρεις φορές να διερευνήσει καταγγελίες οι οποίες αφορούσαν στην καταπάτηση περιουσιακών στοιχείων της μονής είτε από ιδιώτες είτε από το κράτος και στις οποίες ο Βοτανειάτης απεφάνθη πάντα υπέρ της¹⁵². Το γεγονός αυτό κατά τη γνώμη μας, ίσως εξηγεί και την περαιτέρω ευνοϊκή μεταχείριση που κράτησε ο Βοτανειάτης ως προς τη μονή Ιβήρων όντας πλέον αυτοκράτωρ. Τον Φεβρουάριο του 1062, κλήθηκε να διευθετήσει ακόμη μια διαμάχη, αυτή τη φορά μεταξύ της Μονής Λαύρας και τοπικού γαιοκτήμονα (Θεοδώρου Αιχμαλώτου) όπου και σε αυτή την περίπτωση απεφάνθη υπέρ της μονής¹⁵³.

Κατά το 1064 διανύει μια πολύ σύντομη θητεία ως πρόεδρος και δουξ Βουλγαρίας. Η περίοδος αυτή της σταδιοδρομίας του η οποία κρατάει σχεδόν ένα έτος, μας είναι γνωστή μόνο μέσα από την ιστοριογραφία¹⁵⁴. Προφανώς κλήθηκε από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ι΄ Δούκα να αντιμετωπίσει μια έκτακτη ανάγκη που ενέσκηψε στα βόρεια σύνορα. Πράγματι η κατάσταση έτσι όπως είχε διαμορφωθεί τη στιγμή αυτή στα Βαλκάνια ήταν ιδιαίτερα κρίσιμη. Οι Ούγγροι είχαν εξαπολύσει τρομερή επίθεση και είχαν καταλάβει το σπουδαίο κάστρο Βελιγράδι στον Δούναβη. Παράλληλα μια νέα φοβερή πληγή έκανε την εμφάνισή της, οι Ούζοι οι οποίοι επέδραμαν με αναρίθμητα στίφη το Φθινόπωρο του 1064 στη βαλκανική χερσόνησο¹⁵⁵. Είναι η στιγμή που ο Βοτανειάτης, ως έμπειρος και ικανότατος στρατηγός καλείται από τον Κωνσταντίνο Ι΄ Δούκα να αντιμετωπίσει την κατάσταση. Το επεισόδιο αυτό έμελλε να αποτελέσει μία μαύρη σελίδα στη ζωή του βετεράνου στρατιωτικού καθώς υπέστη ταπεινωτική ήττα, γεγονός που αναγκάζεται να παραδεχτεί με πόνο ψυχής, ακόμη και ο υμνητής του Μιχαήλ Ατταλειάτης. Οι δύο βυζαντινοί αξιωματούχοι Νικηφόρος Βοτανειάτης και Βασίλειος Αποκάπης όχι μόνο

¹⁵² *Iviron II*, (Texte), σσ. 17-107.

¹⁵³ *Actes de Lavra, τ.1 (Des Origines a 1204)*, Texte, Ed. par P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, avec la collaboration de D. Papachryssanthou, [Archives de l' Athos, V], Paris 1970, σσ. 226-229.

¹⁵⁴ *Βλ. Ατταλειάτης*, σ. 83, στ.10-23.- *Ζωναράς*, XVIII, σ. 678, στ. 1-15 – *Συνέχεια Σκυλίτζη*, σ. 113, στ. 25-26 και σ.114, στ. 1-16.

¹⁵⁵ Ostrogorsky, *Ιστορία*, σ. 232: επρόκειτο για λαό τουρκικής καταγωγής, συγγενή προς τους Σελτζούκους οι οποίοι πέρασαν τον Ίστρο καταδιωκόμενοι από τους Κουμάνους. Κατά το Φθινόπωρο του 1064 επέδραμαν στη βαλκανική χερσόνησο. Οι περιοχές της Βουλγαρίας, η Μακεδονία, η Θράκη, ακόμη και η Ελλάδα ερημώθηκαν από τις άγριες ορδές. Την αυτοκρατορία έσωσε από τους Ούζους ένας καταστρεπτικός λοιμός. Οι περισσότεροι αποδεκατίστηκαν, ένα μέρος αποσύρθηκε πίσω από τον Δούναβη και οι υπόλοιποι εγκαταστάθηκαν στο αυτοκρατορικό έδαφος και εντάχθηκαν στην υπηρεσία του αυτοκράτορα.

κατατροπώθηκαν από τους εχθρούς αλλά και συνελήφθησαν και κρατήθηκαν αιχμάλωτοι καίτοι – όπως αναφέρει ο Ατταλειάτης- «*διαγωνισαμένους ἐκθύμως, καὶ μᾶλλον τοῦ Βοτανειάτου*»¹⁵⁶. Ο Κεδρηνός είναι ο μόνος από τους ιστοριογράφους ο οποίος αναφέρει πληροφορίες για το τι ακολούθησε μετά τη σύλληψή τους: «*εὐθύς μετὰ ταῦτα ἀπελευθεροῦνται ὑπὸ τῶν Πετσαυγῶν καὶ Βουλγάρων*»¹⁵⁷.

Άλλη μια βραχύβια αποστολή είναι αυτή που μόλις ακολουθεί. Ο Βοτανειάτης αμέσως μετά τη Βουλγαρία τοποθετείται ως *πρόεδρος* και *δουξ* Κύπρου, περίπου κατά τα έτη 1065-1067. Δεν έχουμε καμία μαρτυρία από τις βυζαντινές πηγές για το στάδιο αυτό. Ίσως μια ακόμη στρατιωτική κρίση παρόμοια με τις πολυάριθμες απαιτητικές αποστολές που είχε κληθεί κατά καιρούς να διεκπεραιώσει να απαιτούσε τώρα την παρουσία στην Κύπρο; Πολύ πιθανόν. Μοναδική πηγή πληροφόρησης για το στάδιο αυτό αποτελεί ο Σύριος ιστοριογράφος του 13^{ου} αι. Μπαρ Εβραίος¹⁵⁸. Η απόσταση στον χώρο και τον χρόνο καθώς και κάποιες ανακρίβειες στο κείμενό του απαιτούν κατά τη γνώμη μας ιδιαίτερη επιφύλαξη. Το γεγονός όμως ότι κατά το μεγαλύτερο μέρος το κείμενό του κρίνεται ακριβές με βάση παράλληλες αξιόπιστες πηγές, μας επιτρέπει να εκλάβουμε τη μαρτυρία του ως ορθή.

Αμέσως μετά καλείται να ασκήσει τα καθήκοντά του ως *πρόεδρος* και *δουξ* Αντιόχειας (τέλη Δεκεμβρίου 1067- πρώτο εξάμηνο 1068). Είναι η δεύτερη φορά που ο Κωνσταντίνος Ι΄ Δούκας στέλνει σε στρατιωτική αποστολή μέσα σε διάστημα 6 ετών τον Βοτανειάτη στην Αντιόχεια. Αυτή τη φορά η επιλογή του Βοτανειάτη έρχεται ως απάντηση του αυτοκράτορα στην ανικανότητα του νυν δούκα Νικηφορίτζη να ανταπεξέλθει επιτυχώς στα καθήκοντά του¹⁵⁹. Ο Βοτανειάτης καλείται προς αντικατάστασή του και ο πρώην δούκας Αντιοχείας ο οποίος με τον θάνατο του Κωνσταντίνου Ι΄ Δούκα χάνει για ένα διάστημα την αυτοκρατορική εύνοια, φυλακίζεται και εξορίζεται.

¹⁵⁶ Κατά τη γνώμη μας το εξαιρετικά βραχύβιο διάστημα της θητείας του Βοτανειάτη στη Βουλγαρία και οι ιδιαίτερες συνθήκες οι οποίες προέκυψαν κατά την παραμονή του εκεί (συντριπτική ήττα, αιχμαλωσία) ίσως ήταν και ο λόγος που δεν υπάρχουν σιγίλλογραφικά ντοκουμέντα για το στάδιο αυτό της καριέρας του. *Ατταλειάτης*, σ. 83, στ.10-23.- *Ζωναράς*, XVIII, σ. 678, στ. 1-15.

¹⁵⁷ *Κεδρηνός*, σ. 651.

¹⁵⁸ *Μπαρ Εβραίος*, σ. 226.

¹⁵⁹ Ο Νικηφορίτζης, επί βασιλείας Κωνσταντίνου Ι΄ Δούκα, ήταν κρατικός υπάλληλος και υπηρετούσε «*εἰς τὰξιν των σεκρετικῶν ὑποθέσεων*» (*Ατταλειάτης*, σ. 180, στ. 22). Το 1063 διορίζεται ως *δουξ* Αντιοχείας ενώ το 1067, κατά την περίοδο επιτροπείας της Ευδοκίας, φυλακίζεται στην Αντιόχεια για προγενέστερες συκοφαντίες που αφορούσαν στο πρόσωπο της Ευδοκίας Μακρεμβολίτισσας. Όταν ο Ρωμανός Δ΄ Διογένης (1068-1071) ανέρχεται στον αυτοκρατορικό θρόνο, ο Νικηφορίτζης αποφυλακίζεται και διορίζεται *πραίτωρ* του θέματος Πελοποννήσου και Ελλάδος. Με την άνοδο του Μιχαήλ Ζ΄ στον θρόνο ο Νικηφορίτζης καλείται στην πρωτεύουσα όπου αναλαμβάνει το αξίωμα του *λογοθέτη του δρόμου*: *Ζωναράς*, σ. 707, στ. 10-16.-*Συνέχεια Σκυλίτζη*, σ. 155, στ. 14-22.- Brand, “Nikephoritzes”, *ODB*, σ. 1475.

Μετά τον θάνατο του Κωνσταντίνου Ι΄ Δούκα¹⁶⁰ η Ευδοκία αναλαμβάνει τα ηνία του Κράτους έχοντας ως συμβασιλείς τους υιούς της οι οποίοι όμως δε συμμετείχαν ενεργά στη διακυβέρνηση του Βυζαντίου¹⁶¹. Τη δεδομένη χρονική στιγμή η οικονομική και στρατιωτική κατάσταση της αυτοκρατορίας είναι άσχημη. Οι υπέρογκες σπατάλες των προηγούμενων ετών είχαν οδηγήσει στη μείωση των αποθεμάτων στα δημόσια ταμεία ενώ ο βυζαντινός στρατός είχε πλήρως παραμεληθεί. Το ηθικό του ήταν χαμηλό και οι στρατιώτες, σε πολλές περιπτώσεις, άπειροι και ανεκπαιδευτοί¹⁶². Άμεσο αποτέλεσμα της προαναφερθείσας κατάστασης του Κράτους ήταν να αυξηθούν οι επιδρομές των Σελτζούκων Τούρκων μετά τον θάνατο του Κωνσταντίνου Ι΄ Δούκα στο ανατολικό τμήμα της βυζαντινής επικράτειας. Συγκεκριμένα οι Σελτζούκοι με αρχηγό τους τον Αλπ Αρσλάν αφού νίκησαν τους Βυζαντινούς στη Μελιτηνή λεηλάτησαν τις περιοχές της Καππαδοκίας και της Κιλικίας και τέλος την Αντιόχεια της Συρίας¹⁶³. Εκεί λόγω της κρισιμότητας της κατάστασης αποφασίστηκε η αποστολή στρατιωτικών δυνάμεων από την Κωνσταντινούπολη η οποία ωστόσο δεν πραγματοποιήθηκε εξαιτίας της μη έγκαιρης καταβολής μισθού στους στρατιώτες. Αντιθέτως, έγινε μία πρόχειρη στρατολόγηση νέων απειροπόλεμων και με υποτυπώδη εξοπλισμό στρατιωτών οι οποίοι όμως δεν μπόρεσαν να προσφέρουν καμία βοήθεια στον δούκα Αντιοχείας Νικηφόρο Βοτανειάτη που ήταν ο επικεφαλής των στρατιωτικών επιχειρήσεων στην περιοχή¹⁶⁴. Ο τελευταίος μάλιστα προσπάθησε και κατάφερε ως ένα βαθμό να περιορίσει την τουρκική απειλή στηριζόμενος αποκλειστικά στις δικές του δυνάμεις. Αξίζει να σημειωθεί πως η αποτελεσματική απόκρουση των τουρκικών επιθέσεων από τον πρόεδρο και δούκα Νικηφόρο Βοτανειάτη συνέβαλε σημαντικά στην αύξηση του στρατιωτικού γοήτρου του. Γι' αυτό ο Βοτανειάτης προβαλλόταν και ως ο επικρατέστερος υποψήφιος για σύζυγος της Ευδοκίας όταν οι αλληπάλληλες ήττες των Βυζαντινών καθιστούσαν επιτακτική την ανάγκη εύρεσης έμπειρου και ικανού

¹⁶⁰ Ο Κωνσταντίνος Ι΄ Δούκας απεβίωσε στις 23 Μαΐου 1067 και «*θάπτεται ἐν τῇ μονῇ τοῦ Μολιβωτοῦ ἔσωθεν τῆς Χρυσῆς πόρτης*» (Σκουταριώτης, *Σύνοψις Χρονική*, σ. 166, στ.28-29).-Polemis, *The Dukai*, σ. 42-43. – Χριστοφιλοπούλου, *Ιστορία Β΄*, σ. 235.

¹⁶¹ Ι. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους*, τ. Β΄, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 563 (στο εξής Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία*).

¹⁶² Ζωναράς, XVIII, σ. 683, στ. 5-9.

¹⁶³ *Ατταλειάτης*, σ. 93., στ. 5 κε.-Ostrogorsky, *Ιστορία*, σ. 233

¹⁶⁴ *Ατταλειάτης*, σ. 96, στ. 2-14.- *Συνέχεια Σκυλίτζη*, σ. 129, στ. 17-28 και σ. 130, στ. 1-6.-Ζωναράς, XVIII, σ. 683, στ. 9-12.

ηγεμόνα¹⁶⁵. Βέβαια η εξέλιξη των γεγονότων δεν ευνόησε στην ανάρρηση του βυζαντινού θρόνου τον Νικηφόρο Βοτανειάτη αλλά τον Ρωμανό Διογένη¹⁶⁶. Ο Διογένης τη δεδομένη στιγμή είχε κληθεί στο παλάτι ώστε να λογοδοτήσει για κατηγορία σφετερισμού του θρόνου. Την ώρα που περίμενε να δεχτεί την ποινή του η χήρα του Κωνσταντίνου Ι΄ Δούκα γοητεύτηκε από το παρουσιαστικό του και τον ερωτεύτηκε¹⁶⁷. Όχι μόνο τον συγχώρεσε χαρίζοντάς του τη ζωή, αλλά και τον επέλεξε για σύζυγό της¹⁶⁸. Το σημείο αυτό δείχνει να έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς παίζει ρόλο καταλυτικό στη σχέση των δύο ανδρών έτσι όπως αυτές διαμορφώνονται στη συνέχεια. Ο υπολανθάνων ανταγωνισμός ο οποίος δημιουργείται μεταξύ τους μετά τα γεγονότα, φαίνεται πρωτίστως από την απομάκρυνση του Νικηφόρου Βοτανειάτη αμέσως μετά και την απομόνωσή του στα κτήματά του στο Θέμα των Ανατολικών¹⁶⁹. Το γεγονός ότι την κρίσιμη στιγμή κατά την οποία ο Διογένης ξεκινάει τη μεγάλη του εκστρατεία κατά των Τούρκων, αποκλείει τη συμμετοχή του εμπειρότατου Βοτανειάτη, φανερώνει ξεκάθαρα την καχυποψία του και την έλλειψη εμπιστοσύνης από πλευράς του. Ο Διογένης δείχνει πλέον ανοιχτά την αμφισβήτησή του στο πρόσωπο του στρατηγού και αμφιβάλει για την αφοσίωσή του.

Η απόφαση του αυτοκράτορα, η οποία έρχεται λίγο αργότερα, να τοποθετήσει τον Βοτανειάτη ως δούκα Πελοποννήσου και Ελλάδος¹⁷⁰ φανερώνει κατά τη γνώμη μας όχι μόνο ανταγωνισμό και έλλειψη εμπιστοσύνης αλλά πρωτίστως ένα αίσθημα ανασφάλειας από πλευράς Διογένη. Στέλνοντάς τον τη δεδομένη χρονική στιγμή στο απομακρυσμένο αυτό και «κατώτερης» σημασίας Θέμα της αυτοκρατορίας, δείχνει να θέλει να απαλλαγεί από την παρουσία του και να διασφαλίσει τον θρόνο του από

¹⁶⁵ Ατταλειάτης, σ. 96, στ. 15-22: Ο Ατταλειάτης ισχυρίζεται πως ο φθόνος και η άδικη κρίση δεν επέτρεψαν στο να επιλεγεί ο Βοτανειάτης ως σύζυγος της Ευδοκίας. Το γεγονός όμως ότι ο Βοτανειάτης τη δεδομένη στιγμή βρισκόταν πολύ μακριά από την πρωτεύουσα, καθώς ασκούσε τα καθήκοντά του ως δούξ Αντιοχείας και επιπλέον ήταν έγγαμος, λειτούργησε ανασταλτικά στην επίτευξη αυτού του γάμου κάτω από την ασφυκτική πίεση του χρόνου και την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης που είχε διαμορφωθεί.

¹⁶⁶ Συνέχεια Σκυλίτζη, σ. 121, στ. 9-14.

¹⁶⁷ Ατταλειάτης, σ. 96, στ. 15 κε.-Συνέχεια Σκυλίτζη, σ. 122, στ. 13-20. Η αφήγηση του Ατταλειάτη είναι ιδιαίτερα λεπτομερής καθώς αποτελούσε μέλος του δικαστηρίου: Χριστοφιλοπούλου, *Ιστορία Β΄*, σ. 235, σημ. 3.

¹⁶⁸ «Ἡ βασίλισσα δὲ ἀθρόον μεταβληθεῖσα, ἐπιλανθάνεται μὲν τῶν πρὸς τὸν κατοιχόμενον ἄνδρα συνθηκῶν, ἀλογεῖ δὲ καὶ τῆς τῶν οἰκείων παίδων ἀσφαλείας, καὶ ὅλη τοῦ πρὸς τὸν Ρωμανὸν γεγενημένη ἔρωτος, ἄωρεῖ τῶν νυκτῶν εἰς τὰ βασίλεια τὸν θανάτῳ κατάδικον ἀναβιβάζει καὶ ἀναγορεύει, συναφθεῖσα τούτῳ πρὸς γάμον»: Σκουταριώτης, *Σύνοψις Χρονική*, σ. 167, στ. 9-14.

¹⁶⁹ Αμέσως μετά την ανάρρησή του στον θρόνο, ο Διογένης απομακρύνει τον Βοτανειάτη από τη θέση του ως δούκα Αντιοχείας (1068) ο οποίος και καταφεύγει στα κτήματά του στο Θέμα Ανατολικών και τη θέση του λαμβάνει ο Πέτρος Λιβελίσσιος. Βλ. Ch. Stavrakos, *Die byzantinischen Bleisiegel mit Familiennamen aus der Sammlung des Numismatischen Museums Athen*, Wiesbaden 2000, σ. 239, αρ. 147.

¹⁷⁰ Karagiorgou, *Botaneiates*, σσ. 117-118.

πιθανό πρόβλημα που θα μπορούσε να του δημιουργήσει ο έμπειρος στρατιωτικός. Στη συγκεκριμένη περιφέρεια ο Βοτανειάτης θα παραμείνει για έξι συναπτά έτη (1068-1074), το μεγαλύτερο διάστημα παραμονής στον ίδιο τόπο κατά την πορεία της στρατιωτικής του σταδιοδρομίας. Παρόλη τη μεγάλη διάρκεια, δεν έχουμε καμία γραπτή πληροφόρηση για τα έτη αυτά.

Μετά τα δραματικά γεγονότα της ήττας του Μαντζικέρτ που ακολούθησαν, τα ηνία της αυτοκρατορίας αναλαμβάνει ο γιος της Ευδοκίας, Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας, ο οποίος όχι μόνο ανακαλεί τον Βοτανειάτη, διορίζοντάς τον ως δούκα Οψικίου (καλοκαίρι 1074- περίπου 1075)¹⁷¹ και αμέσως μετά δούκα Ανατολικών¹⁷², αλλά τον τιμά και με τον υψηλότερο τίτλο του *κουροπαλάτη*¹⁷³ (εικ. 6). Ο τίτλος αυτός δινόταν σπάνια και αφορούσε, τουλάχιστον μέχρι το 1057, μόνο τους συγγενείς του αυτοκράτορα. Για την κίνηση αυτή του παλατιού, παρόλο που δεν έχουμε ιστορικές αναφορές, μπορούμε να εικάσουμε ότι ήταν βαρύνουσας σημασίας και εξυπηρετούσε την κρίσιμη κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η αυτοκρατορία τη δεδομένη στιγμή. Ο Βοτανειάτης ήταν ένας διάσημος στρατιωτικός αξιωματούχος με αδιαμφισβήτητες στα πεδία των μαχών ικανότητες. Οι άνθρωποι του παλατιού οι οποίοι είχαν ταχθεί κατά του προηγούμενου αυτοκράτορα έσπευσαν τώρα να αποκαταστήσουν τον πολιτικό του αντίπαλο. Ο έμπειρος στρατιωτικός γνώριζε όσο κανείς άλλος το θέμα των Ανατολικών (περιοχή καταγωγής του) στο οποίο τώρα είχε μεταφερθεί το κυριότερο θέατρο του πολέμου και το οποίο έχρηζε άμεσης βοήθειας. Αναμφίβολα η επιλογή αυτή από τον Μιχαήλ έγινε με την ελπίδα να ενισχύσει την άμυνα και να αναχαιτίσει τις ορδές των Τούρκων που μετά τη μάχη του Μαντζικέρτ απειλούσαν και παραβίαζαν συστηματικά τα ανατολικά σύνορα.

Το στάδιο αυτό θα είναι και το τελευταίο, μιας μακράς και λαμπρής στρατιωτικής πορείας. Το επόμενο αξίωμα στο *cursus honorum* του βετεράνου στρατιωτικού θα είναι και το απώτερο. Λίγο αργότερα ο Βοτανειάτης, έχοντας ως

¹⁷¹ Η Καραγιώργου συσχετίζοντας το μοναδικό μολυβδόβουλλο από την περίοδο αυτή, με τη γραπτή μαρτυρία του Ατταλειάτη στην οποία ο Βοτανειάτης εμφανίζεται για πρώτη φορά με τον τίτλο του *κουροπαλάτη* κατά τη συμμετοχή του στη μάχη του Ζόμπου, θεωρεί πως ο Βοτανειάτης στη μάχη αυτή ήταν δούξ Οψικίου, χρονολογώντας τη συγκεκριμένη θητεία γύρω στο 1074-1075: Καραγιώργου, Βοτανειάτης, σσ. 119-120. – «*ἦν δ' οὗτος Νικηφόρος κουροπαλάτης ὁ Βοτανειάτης*»: Ατταλειάτης, σ. 185, στ. 15-16.

¹⁷² Νικηφόρος Βρυέννιος, III, σ. 237, στ. 15-17.

¹⁷³ Ο τιμητικός τίτλος του *κουροπαλάτη* ακολουθούσε στην ιεραρχία εκείνους του καίσαρα και του *νωβελισσίμου* και οι τρεις απονέμονταν σπάνια και κατά κανόνα μόνο σε συγγενείς της βασιλικής οικογένειας. Βλ. Kazhdan, λ. “*kouropalates*”, ODB, τ. 2, σ. 1157.- Πλακογιαννάκης, *Τίτλοι*, σσ. 43-44.

αφετηρία τον τόπο καταγωγής του και με λίγο στρατό αποτελούμενο από συντοπίτες του θα ξεκινήσει για την κατάκτηση του αυτοκρατορικού θρόνου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Ο ύποπτος ρόλος του στη μάχη του Ζόμπου

Ένα σκοτεινό επεισόδιο στην καριέρα του Βοτανειάτη αποτέλεσε αναμφίβολα η αμφιλεγόμενη στάση του και ο ρόλος που διαδραμάτισε στη λεγόμενη μάχη του Ζόμπου. Μετά την ήττα του Μαντζικέρτ επικράτησε στη Μικρά Ασία μία περίοδος σύγχυσης και ανασφάλειας. Ποικίλα πολιτικά κινήματα και στρατιωτικές στάσεις εμφανίστηκαν με αποκορύφωμα τη στάση του Νορμανδού Ουρσέλιου η οποία αποδείχθηκε ιδιαίτερα καταστροφική και επικίνδυνη. Η αυλή στην Κωνσταντινούπολη αντιλήφθηκε ότι έπρεπε να δράσει άμεσα. Ο *λογοθέτης του δρόμου*¹⁷⁴ Νικηφορίτζης αποφάσισε να στείλει προς αντιμετώπισή του ένα εκστρατευτικό σώμα με αρχηγό τον θείο του αυτοκράτορα καίσαρα Ιωάννη Δούκα. Συστράτηγος είχε οριστεί ο εμπειρότατος 73χρονος Νικηφόρος Βοτανειάτης¹⁷⁵. Η εκστρατεία έλαβε χώρα κατά το καλοκαίρι του 1074¹⁷⁶. Σύμφωνα με τον Βρυέννιο ο ευφυής *λογοθέτης* επιθυμούσε με την ενέργεια αυτή να απαλλαγεί από την ενοχλητική παρουσία και να εξουδετερώσει πολιτικά τον θείο του αυτοκράτορα ώστε να θέσει τον Μιχαήλ αποκλειστικά υπό την προσωπική του επιρροή¹⁷⁷. Όπως ήταν φυσικό, ο Ιωάννης Δούκας δεν επιθυμούσε αρχικά να αναλάβει την αρχηγία του εκστρατευτικού σώματος, σύντομα ωστόσο, μετά από αυτοκρατορική πίεση αναγκάστηκε να υποχωρήσει¹⁷⁸.

Ο αυτοκρατορικός στρατός παρατάχθηκε στο πεδίο της επικείμενης μάχης με τον κλασικό τρόπο που συνήθιζαν να εφαρμόζουν οι Βυζαντινοί, δηλαδή σε δύο ξεχωριστές γραμμές¹⁷⁹. Στο δεξιί κέρας της πρώτης γραμμής είχε ταχθεί ένα σώμα

¹⁷⁴ Ο *λογοθέτης του δρόμου* ήταν επιφορτισμένος με πολλαπλές αρμοδιότητες-διπλωματικές αποστολές. Είχε την επιμέλεια των ταχυδρομείων και των συγκοινωνιών. Επίσης, ήλεγχε τις υπηρεσίες ασφαλείας. Τα σημαντικά καθήκοντά του τον μετέτρεψαν ουσιαστικά σε ένα είδος πρωθυπουργού ή υπουργού των εξωτερικών. Βλ. R. Guiland, *Les Logothètes : Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire byzantine*, REB 29, (1971), σσ. 5-115.-Χριστοφιλοπούλου, *Ιστορία Β΄*, σ. 293-294.- Πλακογιαννάκης, *Τίτλοι*, σ. 215.

¹⁷⁵ *Ατταλειάτης*, σ. 185, στ. 14-20.

¹⁷⁶ I. Polemis, *Notes on Eleventh-century Chronology (1059-1081)*, BZ 58 (1965), σ. 66 (στο εξής Polemis, *Notes*).

¹⁷⁷ *Νικηφόρος Βρυέννιος*, II, σ. 167, στ. 7-19.

¹⁷⁸ Γ. Λεβενιώτης, *Το στασιαστικό κίνημα του Νορμανδού Ουρσελίου (Ursel de Bailleul) στην Μικρά Ασία (1073-1076)*, Θεσσαλονίκη 2004, σ.121(στο εξής Λεβενιώτης, *Ουρσέλιος*).

¹⁷⁹ Βλ. G. T. Dennis, *The Byzantines in Battle*, στο *Το Εμπόλεμο Βυζάντιο (9^{ος} -12^{ος} αι.)*, (επιμ. Κ. Τσιγκνάκης), [ΕΙΕ-ΙΒΕ], Διεθνή Συμπόσια 4, σσ.169-173.

Κελτών μισθοφόρων υπό την ηγεσία ενός Φράγκου που ονομαζόταν Πάπας. Ο γιος του καίσαρα Ανδρόνικος που έφερε τον υψηλό στρατιωτικό τίτλο του *δομέστικου τῶν Σχολῶν*¹⁸⁰, βρισκόταν στα αριστερά. Στη δεύτερη γραμμή είχε ταχθεί ο κουροπαλάτης και βετεράνος στρατηγός Νικηφόρος Βοτανειάτης. Τα στρατεύματά του προέρχονταν από δύο Θέματα: των Ανατολικών (περιοχή που διοικούσε προσωπικά ο Βοτανειάτης (*Χωματηνοί*), καθώς και των Θρακησίων. Ο βυζαντινός στρατός προωθήθηκε μέχρι τη γέφυρα του Ζόμπου στον Σαγγάριο ποταμό. Την κρίσιμη στιγμή ο βετεράνος και έμπειρος κουροπαλάτης συστράτηγος Βοτανειάτης εισηγήθηκε να μην βιαστούν να περάσουν στην απέναντι όχθη την οποία ήλεγχε ο αντίπαλος. Να χρονοτριβήσουν έχοντας ως προκάλυψή τους τον Σαγγάριο και να αναμένουν την άφιξη επικουριών¹⁸¹. Ο στρατιωτικά άπειρος όμως καίσαρας Ιωάννης αγνόησε τη συγκεκριμένη εισήγηση εφαρμόζοντας εντελώς λανθασμένη στρατηγική: αντί να κωλυσιεργήσει εκμεταλλευόμενος το αμυντικό πλεονέκτημα που του προσέφερε η ίδια του η θέση, εντελώς αναίτια και ξαφνικά έδωσε εντολή για επίθεση. Κατά την διεξαγωγή της μάχης οι Κέλτες¹⁸² της βυζαντινής παράταξης, υπό το αίσθημα της κοινής καταγωγής, συνεννοήθηκαν με τους αντικρινούς συμπατριώτες τους και προσχώρησαν στην πλευρά του αποστάτη. Το τελικό αποτέλεσμα της μάχης κρίνεται οριστικά όταν ο Βοτανειάτης με την οπισθοφυλακή του, χωρίς κάποιον εμφανή λόγο, οπισθοχωρεί και εγκαταλείπει τη μάχη.

Η έκβαση της σύγκρουσης υπέρ του Ουρσελίου ήταν πλέον μη αναστρέψιμη. Έτσι, για μια ακόμη φορά επαναλαμβάνεται το ίδιο σκηνικό, στον ίδιο χώρο, με διαφορά δύο έτη από την πανωλεθρία του Μαντζικέρτ. Ο Ανδρόνικος Δούκας έμελλε στο σημείο αυτό να συναντήσει τη νέμεσή του και να πάθει ακριβώς ότι είχε κάνει κι

¹⁸⁰ Ο *Δομέστικος τῶν σχολῶν* ήταν ένα από τα πιο σημαντικά στρατιωτικά αξιώματα. Απαντά για πρώτη φορά στα 767. Αρχικά ο δομέστικος ήταν απλά ο διοικητής του «τάγματος» των «σχολῶν», την πρεσβύτερη των επίλεκτων μονάδων του αυτοκρατορικού στρατού, αλλά γρήγορα το αξίωμα απέκτησε μεγάλο κύρος, και ήδη στα μέσα του 9^{ου} αιώνα, οι κάτοχοί του δρούσαν ως αρχιστράτηγοι του βυζαντινού στρατού στη θέση του αυτοκράτορα. Τον *Δομέστικο τῶν σχολῶν* διορίζει ο ίδιος ο αυτοκράτορας σε λαμπρή τελετή που γινόταν στα ανάκτορα. Το αξίωμα έχασε τη σημασία του με τη δημιουργία του *Μεγάλου Δομέστικου* τον 12^ο αιώνα, και κατά την Παλαιολόγεια περίοδο (13^{ος} -15^{ος} αι.) αποτέλεσε έναν μεσαίο, καθαρά τιμητικό, αυλικό τίτλο. Βλ. Kazhdan, λ. “domestikos ton Scholon”, *ODB*, τ. 1, σσ. 647-648 και Πλακογιαννάκης, *Τίτλοι*, σσ. 179-197.

¹⁸¹ Ατταλειάτης, σ. 185, στ. 14- 24.

¹⁸² Ο Grégoire επισημαίνει ότι οι Κέλτες θα μπορούσαν να είναι Φράγγοι ή Νέμιτζοι, καθώς αυτοί μνημονεύονται στις πηγές σχεδόν πάντοτε στο πλευρό των πελεκυφόρων Βαράγγων. Η συνεννόηση όμως των ανωτέρω ανδρών με τους στρατιώτες του Ουρσελίου, θα ωθήσει τον Grégoire στο συμπέρασμα ότι μάλλον πρόκειται για Νορμανδούς: H. Grégoire, *Le César Nicéphore Bryennios. Les quatre livres des histoires*, Byz 23 (1953), σ. 514, σημ. 1.

εκείνος δύο χρόνια πριν εγκαταλείποντας στο πεδίο της μάχης τον Ρωμανό Δ' Διογένη¹⁸³.

Το κρίσιμο ερώτημα που γεννάται στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι για ποιον λόγο ο Βοτανειάτης πήρε την απόφαση να εγκαταλείψει ξαφνικά τη μάχη. Άραγε η έκβαση του αγώνα θα ήταν διαφορετική αν είχε παραμείνει και είχε αγωνιστεί; Ο υμνητής του Ατταλειάτης αυτή τη φορά δε μας διαφωτίζει ιδιαίτερα παρά ξεπερνά με τον χαρακτηριστικό επιτήδειο τρόπο τον καθοριστικό ρόλο που έπαιξε η στάση του στην ήττα του βυζαντινού στρατού. Η μόνη φειδωλή πληροφόρηση δια στόματός του είναι πως ο Βοτανειάτης και οι άνδρες του εκτέλεσαν μια οργανωμένη υποχώρηση χωρίς πανικό ή φόβο!¹⁸⁴ Για το πώς μπορεί να ερμηνευτεί η συγκεκριμένη στάση του έμπειρου στρατιωτικού, μόνο εικασίες μπορούμε να κάνουμε. Ίσως η αποχώρησή του να οφείλεται σε προδοσία και λιγότερο σε λιγοψυχία εκείνου ή των ανδρών του καθώς η μέχρι τώρα γενναία στάση του δεν έχει επιδείξει ανάλογες συμπεριφορές.

Η Ν. Duyé αναλύοντας τα γεγονότα δίνει μια ακραία και κατά τη γνώμη μας αρκετά αυθαίρετη ερμηνεία: η τελική έκβαση της σύγκρουσης οφειλόταν στην ύποπτη στάση του καίσαρα Ιωάννη! Η ήττα στη μάχη του Ζόμπου δεν ήταν παρά μέρος ενός καλά προμελετημένου σχεδίου. Ο Ιωάννης Δούκας είχε κινήσει τις υποψίες του ανιψιού του Μιχαήλ ο οποίος είχε γίνει έρμαιο του *λογοθέτη του δρόμου*. Η (σκηνοθετημένη) ήττα του και η σύλληψή του μετά από συνεννόηση με τον Ουρσέλιο θα διασκέδαζε τις υποψίες αυτές.¹⁸⁵ Η ερμηνεία αυτή θα μπορούσε να δώσει μια λογική εξήγηση στη μυστηριώδη αποχώρηση του Βοτανειάτη. Όμως καμία από τις υπάρχουσες πηγές δεν απευθύνει κάποια κατηγορία ή αφήνει οποιονδήποτε

¹⁸³ Λεβενιώτης, *Ουρσέλιος*, σ. 127.

¹⁸⁴ *Νικηφόρος Βρυέννιος*: II, σ. 171, στ. 3- 31 και σ. 173, στ. 1-3.-*Ατταλειάτης*, σ.186, στ. 6-12.-*Συνέχεια Σκυλίτζη*, σ.158, στ. 14-17.-*Ζωναράς*, XVIII, σ. 710, στ. 8-11: «*Ο Συνεχιστής του Σκυλίτζη, παραφράζοντας τον Ατταλειάτη, δεν αναφέρει τίποτε για τη θαυμάσια συμβουλή. Αντ' αυτού, υπογραμμίζει το γεγονός ότι ο Βοτανειάτης το έβαλε στα πόδια με μια χούφτα άνδρες. Ο Βρυέννιος δίνει ακόμη μεγαλύτερη έμφαση στη φυγή του Βοτανειάτη, αν και αποδέχεται έναν κάποιο βαθμό ανδρείας. Εκεί όμως που ο Βρυέννιος είναι συγκρατημένος, ο Ατταλειάτης εκθειάζει. Ακόμη και σ' αυτή την περίπτωση βρίσκει τρόπο να αναφερθεί στην καταγωγή του ήρωα και στη στρατιωτική ανδρεία που κληρονόμησε από τους προγόνους του. Η γενναιότητα και η ευγένεια είναι αλληλένδετες*»: Α. Kazhdan, *Μελέτες*, σ. 33.

¹⁸⁵ «*Dans ces conditions il se pourrait que les intentions de Jean Doukas ne furent pas désintéressées et que la défaite que lui infligea Roussel fit partie d'un projet prémédité. Le César se méfiait de son neveu, devenu un jouet entre les mains du logothète du drome Niképhoritzés*»: Ν. Duyé, *Un haut fonctionnaire byzantin du XIe siècle : Basile Malésès*, REB 30 (1972), σσ. 167-168. Για την ερευνήτρια, στην υλοποίηση του σχεδίου καθοριστικό ρόλο έπαιξε ο *πρωτοβέστης* Βασίλειος Μαλέσης, στενός συνεργάτης του καίσαρα Ιωάννη αλλά και φίλος του Ουρσέλιου ο οποίος και συνελήφθη μετά των Δουκών.

υπαιγιμό για ύποπτη στάση του καίσαρα. Αντίθετα η αναλυτική και ιδιαίτερα δραματική περιγραφή του Βρυέννιου, επ' ουδενί δεν παραπέμπει σε σκηνοθετημένο επεισόδιο. Το βέβαιο είναι πως μετά και τη νέα ήττα στη μάχη του Ζόμπου για την οποία μεγάλο μέρος της ευθύνης έφερε με την υποχώρησή του και ο ίδιος ο Βοτανειάτης, χρειάστηκε να περάσουν σχεδόν πενήντα χρόνια μέχρι να εμφανιστεί και να πολεμήσει στην περιοχή οργανωμένο αυτοκρατορικό στράτευμα¹⁸⁶.

¹⁸⁶ Αυτό θα γίνει το 1116 στο Φιλομήλιο της Πισίδας, όταν ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός συγκρούστηκε επιτυχώς με τους Σελτζούκους: Λεβενιώτης, σ. 129, σημ. 133.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η στάση του εναντίον του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα και η ανάρρησή του στον θρόνο

Σύμφωνα με τον Ατταλειάτη, ο πρωταγωνιστής του και *δουξ των Ανατολικών* Νικηφόρος Βοτανειάτης είχε προειδοποιήσει πολλές φορές τον Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα για την κρισιμότητα της κατάστασης στη Μικρά Ασία. Τον είχε προτρέψει μάλιστα να αντιμετωπίσει τους Σελτζούκους Τούρκους με συνδυασμό διπλωματικών και στρατιωτικών μέσων¹⁸⁷. Ωστόσο οι πρωτοβουλίες του Βοτανειάτη όχι μόνο δεν εισακούστηκαν αλλά αντιθέτως προκάλεσαν και τη δυσαρέσκεια του αυτοκράτορα. Τότε ο βετεράνος στρατιωτικός αναγκάστηκε, ύστερα και από προτροπή των ανθρώπων του περιβάλλοντός του, να στασιάσει προκειμένου να σώσει την αυτοκρατορία. Μάλιστα ο ιστορικός παραδίδει και ένα υπερφυσικό γεγονός το οποίο προμήνυε την άνοδο του Βοτανειάτη στον θρόνο. Συγκεκριμένα, στις 3 Οκτωβρίου κι ενώ ο Βοτανειάτης ετοιμαζόταν να στήσει τη βασιλική του σκηνή παρουσιάστηκε ένα όραμα. Μια άυλη φωτιά που ξεκινούσε από την Ανατολή, κυλούσε σαν ποτάμι φτάνοντας μέχρι τη Χαλκηδόνα και τη Χρυσούπολη. Από κει η φλόγα κατευθύνθηκε προς τα στενά του Βοσπόρου. Ένα μέρος της εξαπλώθηκε στα ανάκτορα των Βλαχερνών, ενώ ένα άλλο κατευθύνθηκε βόρεια¹⁸⁸. Το θαύμα αυτό προμήνυε ότι μια ισχυρή δύναμη θα έφτανε από την Ανατολή που το φως της θα έδινε χαρά στην αυτοκρατορία. Επομένως το φαινόμενο αυτό συμβόλιζε την πορεία του Νικηφόρου Βοτανειάτη προς την Κωνσταντινούπολη και την τελική επικράτησή του.

Τέτοια κατασκευασμένα υπερφυσικά επεισόδια δεν ήταν άγνωστα στη βυζαντινή ιστοριογραφία¹⁸⁹. Αντίθετα επρόκειτο για μια συνήθη πρακτική ώστε να δικαιολογηθούν και να νομιμοποιηθούν περιπτώσεις ηγεμόνων που κατέλαβαν την εξουσία με στάση. Χαρακτηριστική περίπτωση η ανάρρηση του Βασιλείου Α στον θρόνο¹⁹⁰. Στόχος της προβολής τέτοιων αφηγήσεων, υπερφυσικών σημείων, προφητειών που έχουν ιδιαίτερη απήχηση στον ψυχισμό του μεσαιωνικού ανθρώπου

¹⁸⁷ *Ατταλειάτης*: σ. 214, στ. 13- 23.

¹⁸⁸ *Ατταλειάτης*: σ. 242, στ. 10-23 και σ. 242, στ. 1-11.

¹⁸⁹ Βλ. Polemis, *Notes*, σ. 69, σημ. 55.

¹⁹⁰ Π. Αγαπητός, Η εικόνα του Βασιλείου Α΄ στη φιλομακεδονική γραμματεία (867-959), *Ελληνικά* 40 (1989), σσ. 285-322.

ήταν να καταδείξουν ότι ο εκάστοτε στασιαστής απολάμβανε τη θεϊκή εύνοια. Επομένως δεν επρόκειτο για έναν επαναστάτη αλλά για τον εκλεκτό του Θεού στη γη ο οποίος δικαιωματικά θα αναλάμβανε τις τύχες της αυτοκρατορίας στα χέρια του¹⁹¹.

Στη δεδομένη περίπτωση, για τον Ατταλειάτη, ο εκλεκτός του Θεού δεν ήταν άλλος από τον Νικηφόρο Βοτανειάτη, τον *δούκα των Ανατολικών*, ο οποίος έχοντας κερδίσει τη λαϊκή συμπάθεια τόσο της Κωνσταντινούπολης όσο και των επαρχιών, ξεκίνησε την πορεία του προς την πρωτεύουσα.

Σχεδόν ταυτόχρονα ένας άλλος στασιαστής κάνει την εμφάνισή του στη βαλκανική χερσόνησο. Είναι ο δούκας του Δυρραχίου Νικηφόρος Βρυέννιος ο οποίος εξέρχεται από τη γενέτειρά του Αδριανούπολη και βαδίζει ως τα τείχη της βυζαντινής πρωτεύουσας¹⁹². Οι δύο συνονόματοι σφετεριστές αρχίζουν έναν αγώνα δρόμου για την εξουσία.

Στις αρχές Οκτωβρίου του 1077¹⁹³ οι μεγαλογαιοκτήμονες της Ανατολής Αλέξανδρος Καβάσιλας¹⁹⁴, Στραβορωμανός¹⁹⁵, Γουδέλιος¹⁹⁶, οι Συναδηνοί¹⁹⁷ και «*ήλοιπη τῶν συγκλητικῶν ἀρχόντων λογὰς*», εκμεταλλευόμενοι τη δυσανεξία των επαρχιωτών για την εγκατάλειψή τους από την κυβέρνηση και την ανικανότητά της να αναχαιτίσει τους Τούρκους, τάσσονται με τον Βοτανειάτη και τον αναγορεύουν αυτοκράτορα στη Λάμπη. Αξίζει να σημειωθεί το γεγονός ότι ο Βοτανειάτης τη

¹⁹¹ Ι. Καραγιαννόπουλος, *Η πολιτική θεωρία των Βυζαντινών*, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 19-20.

¹⁹² Ο πρόεδρος Νικηφόρος Βρυέννιος, δούξ του Δυρραχίου, επαναστάτησε μόλις ο Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας τον απέλυσε από τη θέση του. Τότε ο Βρυέννιος, επικεφαλής των στρατιωτών του προήλασε μέχρι την Τραιανούπολη όπου και ανεκηρύχθη αυτοκράτωρ. Στη συνέχεια, εισήλθε στην Αδριανούπολη ύστερα από συνεννόηση με τον διοικητή της. Στον Βρυέννιο προσχώρησαν η Ραιδεστός και το Πάνιον: Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία*, σ. 590.

¹⁹³ *Συνέχεια Σκυλίτζη*, σ. 172, στ. 5.- Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία*, σ. 591.

¹⁹⁴ Η οικογένεια των Καβασιλών πιθανότατα καταγόταν από τη Φρυγία (Θέμα Θρακησιών): Kazhdan, "Kabasilas", *ODB*, τ. 2., σ. 1087. Ο Αλέξανδρος Καβάσιλας μετά την άνοδο του Βοτανειάτη στον θρόνο διορίστηκε δούξ Σκοπίων (*Συνέχεια Σκυλίτζη*, σ. 185, στ. 20) ως αντάλλαγμα για την υποστήριξή του στον τελευταίο. Πιθανότατα έφερε τον τίτλο του *κουροπαλάτη* και αργότερα επί Κομνηνών εκείνον του *νωβελισσίμου* ή *πρωτονωβελισσίμου*: Βλ. Ch. Stavrakos, *Die byzantinischen Bleisiegel mit Familiennamen aus der Sammlung des Numismatischen Museums Athen*, Wiesbaden 2000, σ. 169, αρ. 95.

¹⁹⁵ Ο Ρωμανός Στραβορωμανός ήταν συγγενής του Νικηφόρου Βοτανειάτη. Καταγόταν από την Πεντάπολη της Φρυγίας: *Νικηφόρος Βρυέννιος*, σ. 261, στ. 3-6.- Τον Ιούλιο του 1077, όντας μέλος της πρεσβείας που στάλθηκε από τον Βοτανειάτη στον στασιαστή Βρυέννιο, είχε το αξίωμα του *μεγάλου έταιρειάρχη* και έφερε τον τίτλο του *πρωτοπρόεδρου: Ατταλειάτης*, σ. 286, στ. 10-13.

¹⁹⁶ Ο συγκεκριμένος υποστηρικτής του Βοτανειάτη, πιθανότατα είναι ο *μάγιστρος, στρατηγός* Χριστόφορος Γουδέλης: *Συνέχεια Σκυλίτζη*, σ. 219 (σχόλια εκδότη), σημ. 172. – Κατά τον Βαρζό, ο εν λόγω Γουδέλης ήταν εξ αγχιστείας συγγενής του Νικηφόρου Βοτανειάτη: Βαρζός, *Γενεαλογία*, σσ. 128 – 129.

¹⁹⁷ Οι Συναδηνοί καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια με καταβολές από τα Σύναδα της Φρυγίας. Κατά τον 11^ο -12^ο αι. τα μέλη της οικογένειας ήταν στρατιωτικοί διοικητές: Kazhdan, "Synadenos", *ODB*, τ. 3., σ. 1990 και Ch. Hannick- G. Schmalzbauer, *Die Synadenoi*, στο *Jahrbuch der Osterreichischen Byzantinistik*, 25, Wien 1976, σσ. 125-131.

στιγμή αυτή δεν κατάφερε να συγκεντρώσει περισσότερους από 300 άνδρες για να καταλάβουν την Κωνσταντινούπολη, πράγμα που δείχνει πόσο απόλυτη ήταν η κατάρρευση που είχε υποστεί το επαρχιακό στρατιωτικό σύστημα¹⁹⁸. Η αντίδραση του λαού της Κωνσταντινούπολης, όταν πληροφορήθηκε τη στάση του Βοτανειάτη, ήταν κατά κύριο λόγο θετική, σύμφωνα με τις γραπτές πηγές. Οι πρόσφυγες που κατέφθαναν από την Ανατολία, η εξάντληση από την έλλειψη και την ακρίβεια του σιταριού και οι αυθαιρεσίες της προηγούμενης κυβέρνησης, έστρεψαν τις ελπίδες των κατοίκων της Κωνσταντινούπολης προς το πρόσωπο του Νικηφόρου Βοτανειάτη.¹⁹⁹ Επιπλέον, η ευγενής καταγωγή του και η στρατιωτική του ιδιότητα λειτούργησαν καταλυτικά ώστε να εδραιωθεί αρχικά μία ισχυρή βάση στήριξης στην Ανατολή ενώ παράλληλα η αντιλαϊκή διοίκηση και η τυραννία του Μιχαήλ βοήθησαν ώστε και οι άνθρωποι της πρωτεύουσας να ενταχθούν στην πλειοψηφία τους με τους στασιαστές της Λάμπης. Μάλιστα, όπως αναφέρει ο Ατταλειάτης, ο οποίος στο σημείο αυτό δείχνει να είναι πιο κοντά στα γεγονότα, ορισμένοι δε δίστασαν να εγκαταλείψουν την Κωνσταντινούπολη και να μεταβούν στη Μ. Ασία, ώστε να ενταχθούν στις δυνάμεις του Βοτανειάτη, αφήνοντας τον κίνδυνο που θα διέτρεχαν οι οικογένειές τους και οι περιουσίες τους στην Κωνσταντινούπολη από τον αυτοκράτορα αλλά και οι ίδιοι λόγω των Τούρκων που λυμαίνονταν την περιοχή²⁰⁰.

Ο δε αυτοκράτωρ ταραχτήκε από την είδηση της στάσης λόγω και μιας προφητείας που κυκλοφορούσε ευρέως ότι το Ν θα υπερτερήσει του Μ²⁰¹, δηλ. ο Νικηφόρος έναντι του Μιχαήλ. Βέβαια, υπήρχε και ο έτερος Νικηφόρος Βρυέννιος ο οποίος δρούσε παράλληλα. Όμως διευκρινίζει ο Ατταλειάτης, ο λαός της Κωνσταντινούπολης δεν περίμενε ως λυτρωτή τον Βρυέννιο αλλά τον Νικηφόρο Βοτανειάτη. Η διήγηση του Βρυέννιου, παππού του επίδοξου σφετεριστή, καθώς και η κατοπινή εξέλιξη των γεγονότων δείχνουν πως ο Ατταλειάτης βρίσκεται πιο κοντά στα πραγματικά γεγονότα.

Ο Νικηφόρος Βρυέννιος, αφού απένειμε στον αδερφό του Ιωάννη τον τίτλο του κουροπαλάτη και το αξίωμα του δομέστικου των Σχολών, τον έστειλε με συνοδεία αρχόντων και ισχυρή στρατιωτική δύναμη στην Κωνσταντινούπολη. Ο Βρυέννιος πίστευε πως ο λαός της Κωνσταντινούπολης θα προσχωρούσε στον

¹⁹⁸ Βρυώνης, *Παρακμή*, σ. 95.

¹⁹⁹ J. C. Cheynet, Το Βυζάντιο ανάμεσα στους Τούρκους και τους Σταυροφόρους (1057-1204), στο *Ο Βυζαντινός κόσμος. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία (641-1204)*, (μετ. Α. Καραστάθη), (επιμ. Γ. Μωυσεΐδου, Α. Παπασυριόπουλος, Α. Μαραγκάκη), τ. 2, Αθήνα 2011, σσ. 131-160.

²⁰⁰ Ατταλειάτης,

²⁰¹ *Ζωναράς*, XVIII, σ. 715, στ. 9-10.

αδερφό του Ιωάννη αφενός λόγω της δυσαρέσκειας και της οργής του για τον Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα και τον Νικηφορίτζη και αφετέρου διότι ο Βρυέννιος διέθετε μια αξιοσημείωτη στρατιωτική δύναμη. Στη συνέχεια, όπως υπολόγιζε, θα κατευθυνόταν και ο ίδιος στην πρωτεύουσα ώστε να στεφθεί αυτοκράτορας. Οι εξελίξεις όμως ήταν διαφορετικές. Σύμφωνα με τον ιστορικό Βρυέννιο, ο Ιωάννης χωρίς να βρει εμπόδιο έφτασε έξω από την Κωνσταντινούπολη. Όμως κάποιοι από τους στρατιώτες του μη βρίσκοντας λεία ώστε να προβούν σε λεηλασία εξοργίστηκαν και άρχισαν να βάζουν φωτιές. Τα επεισόδια πήραν ανεξέλεγκτες διαστάσεις με αποτέλεσμα να προκληθούν εκτεταμένες ζημιές στα κτήματα που βρίσκονταν έξω από την Κωνσταντινούπολη. Η εξέλιξη αυτή μετέτρεψε την ευνοϊκή διάθεση έναντι του Ιωάννη ο οποίος και αναγκάστηκε να ξεκινήσει την πολιορκία της Πόλης. Όμως μπροστά στον επερχόμενο χειμώνα, ο στρατός του Βρυέννιου αναγκάστηκε να αποσυρθεί στην Αδριανούπολη²⁰².

Δεν είμαστε καθόλου βέβαιοι, ότι οι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης διάκειντο ευνοϊκά σύμφωνα με τα λεγόμενα του ιστορικού Βρυέννιου. Αντίθετα, το γεγονός ότι οι κάτοικοι της Πόλης στο άκουσμα της έλευσης των δυνάμεων του Ιωάννη είχαν μεταφέρει τα πάντα εντός των τειχών, γεγονός που προκύπτει από την ίδια την αφήγηση του Βρυέννιου, δείχνει ότι ο Ατταλειάτης βρίσκεται πιο κοντά στα πραγματικά γεγονότα.

Στο μεταξύ ο Βοτανειάτης βρισκόμενος στη Λάμπη συγκέντρωνε στρατιωτικές δυνάμεις και μοίραζε χρήματα και αξιώματα στους υποστηρικτές του²⁰³. Την Κυριακή 7 Ιανουαρίου του 1078²⁰⁴ ο αυτοκράτορας Μιχαήλ συνεδρίαζε με τα μέλη της Συγκλήτου στα ανάκτορα των Βλαχερνών. Παράλληλα, ο λαός που εκκλησιαζόταν στην Αγία Σοφία άρχισε να επευφημεί ως αυτοκράτορα τον απόντα Νικηφόρο Βοτανειάτη. Στη λαϊκή αυτή αυθόρμητη ενέργεια προσχώρησαν ακόμη και αρχιερείς με επικεφαλής τον πατριάρχη Κοσμά²⁰⁵. Ο Μιχαήλ αντέδρασε απολύοντας ένα χρυσόβουλλο που αναγνώστηκε στον λαό, αλλά οι υποσχέσεις του δεν ικανοποίησαν κανένα και εκτοξεύτηκαν ακόμη και ύβρεις εναντίον του²⁰⁶. Ο επίσκοπος Ικονίου που τάχθηκε κι εκείνος ανοιχτά υπέρ του Βοτανειάτη, συνελήφθη

²⁰² Angold, *Αυτοκρατορία*, σσ. 206-207.

²⁰³ *Συνέχεια Σκυλίτζη*, σ. 176, στ. 15-19.

²⁰⁴ Ostrogorsky, *Ιστορία*, σ. 238.

²⁰⁵ *Ατταλειάτης*, σ. 258, στ. 10-18. Πατριάρχης από το 1075-1081.

²⁰⁶ *Ατταλειάτης*, σ. 256, στ. 21-24 και σ. 257, στ. 1-3.

κατόπιν εντολής του Μιχαήλ παρόλο που είχε αναζητήσει άσυλο στο ιερό της Αγίας Σοφίας²⁰⁷.

Όταν ο Βοτανειάτης πληροφορήθηκε την κατάσταση και τις εξελίξεις στην Κωνσταντινούπολη, δηλαδή την αναγόρευσή του και το ευνοϊκό για αυτόν κλίμα, αναχώρησε εσπευσμένα και κατευθύνθηκε προς τη Βιθυνία²⁰⁸. Συγχρόνως διατηρούσε μυστικές επαφές με ανθρώπους που βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη υποσχόμενος παροχές και μεγάλες τιμές σ' αυτούς που θα στήριζαν την προσπάθεια ανάρρησής του στον θρόνο²⁰⁹. Ο Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας, προκειμένου να καταστείλει τη στάση του Βοτανειάτη, προσπάθησε να προσεγγίσει τον Σουλεϊμάν Α΄, γιο του Κουτλουμούς²¹⁰. Εκείνος όμως, προσχώρησε στο πλευρό του στασιαστή όπου με τη βοήθεια Τούρκων μισθοφόρων, ενίσχυσαν σημαντικά τη θέση του και την επιχειρησιακή του δράση. Ο Ατταλειάτης δε, θαυμάζει την αгаστή συνεργασία Βυζαντινών – Τούρκων, επικαλούμενος την προφητεία: «*πρόβατον μετὰ λύκων συμβοσκηθήσονται καὶ παρδάλεις μετὰ ἐρίφων*»²¹¹. Παρατηρούμε δηλαδή, πως οι Βυζαντινοί, τόσο οι στασιαστές όσο και οι κυβερνώντες, μπροστά στην επιθυμία τους για την κατάκτηση του θρόνου, δε διστάζουν να εμπλέξουν στις εσωτερικές τους διαμάχες τους Τούρκους, αναδεικνύοντάς τους σε ρυθμιστικούς παράγοντες.

Την 25^η Μαρτίου 1078²¹² οι συνωμότες και οι υποστηρικτές του Βοτανειάτη συγκεντρώθηκαν στην Αγία Σοφία. Άνοιξαν τις φυλακές και εξόπλισαν τους κρατούμενους. Παράλληλα απειλούσαν τους αξιωματούχους που αρνούνταν να ταχθούν με το μέρος τους με πυρπόληση των οικιών τους. Στη συνέχεια οι συγκλητικοί και τα μέλη της Ιεράς Συνόδου με προεξάρχοντα τον πατριάρχη Αντιοχείας Αμιλιανό επευφήμησαν τον απόντα Βοτανειάτη και ακολούθησαν οι επευφημίες των κληρικών, των μοναχών και του λαού που είχαν συρρεύσει στον

²⁰⁷ Σύμφωνα με τον Ατταλειάτη, ο καταγόμενος από την Ασκάλωνα της Φοινίκης επίσκοπος, οδηγήθηκε μπροστά στον αυτοκράτορα ο οποίος όμως φοβούμενος την οργή του Θεού δεν του επέβαλε καμιά τιμωρία. Όμως η άνομη αυτή πράξη προκάλεσε την οργή σύσσωμου του λαού: *Ατταλειάτης*, σ. 259, στ. 2-21.

²⁰⁸ *Νικηφόρος Βρυέννιος*, σ. 239, στ. 15-16 και (σχόλια εκδότη) σημ. 9.

²⁰⁹ *Νικηφόρος Βρυέννιος*, σ. 239, στ. 16-19.

²¹⁰ Ο Σουλεϊμάν Α΄ (1077-1089), που ήταν γιος του Κουτλουμούς και ανιψιός του Αλπ Αρσλάν, διεκδίκησε την εξουσία από τον ομόφυλο και συγγενή του Μαλίκ Σαχ, σουλτάνο της Βαγδάτης. Η εμφύλια διαμάχη αποφεύχθηκε χάριν στην παρέμβαση του χαλίφη, ο οποίος τους έπεισε να μην έρθουν σε σύγκρουση αλλά να βοηθήσει ο σουλτάνος τον Σουλεϊμάν να καταλάβει ορισμένα βυζαντινά εδάφη και εκεί να ιδρύσει τη δική του ηγεμονία: *Συνέχεια Σκυλίτζη*, σ. 176, στ. 22-27 και σ. 177, στ. 1-17.

²¹¹ *Ατταλειάτης*, σ. 267, στ. 7-8.

²¹² «*ἄρτι τῶν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεομήτορος ἐπιβατηρίων ἐφισταμένων*»: *Ατταλειάτης*, σ. 270, στ. 2-3.- *Συνέχεια Σκυλίτζη*, σ. 177, στ. 25-26.

νάο²¹³. Έτσι ο Νικηφόρος Βοτανειάτης αναγορεύτηκε για δεύτερη φορά αυτοκράτορας. Οφείλουμε να παρατηρήσουμε στο σημείο αυτό, τον καταλυτικό ρόλο που παίζει ο λαός της Κωνσταντινούπολης ενώ παράλληλα έχει μειωθεί δραματικά η αίγλη της αυτοκρατορικής αρχής. Με βάση τα γεγονότα διαπιστώνουμε ότι ο λαός της Πόλης στο τέλος του 11^{ου} αι. διαδραματίζει πλέον ρυθμιστικό ρόλο και αποτελεί ένα βασικό παράγοντα στη διαμόρφωση της βυζαντινής πολιτικής.

Τίποτε δεν μπορούσε να σταματήσει τις ραγδαίες εξελίξεις. Οι στασιαστές χωρίστηκαν σε ομάδες και με τη συνδρομή των στρατιωτών του Βοτανειάτη κατέλαβαν το Μέγα Παλάτιον. Ακολούθησε η καθαίρεση του Μιχαήλ Ζ΄ ο οποίος είχε καταφύγει με τη Μαρία Αλανή και τον γιο τους στο παλάτι των Βλαχερνών. Ο αυτοκράτορας υποχρεώθηκε να καρεί μοναχός και να μεταβεί με ευτελές υποζύγιο, συνοδεία φρουράς στη μονή Στουδίου²¹⁴. Η ανατροπή του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα έλαβε χώρα στις 31 Μαρτίου 1078 ανήμερα της αναστάσεως του Λαζάρου²¹⁵.

Ο Βοτανειάτης τη χρονική αυτή στιγμή βρισκόταν στη Νίκαια. Μόλις πληροφορήθηκε τα γεγονότα, πώς του ανοίχτηκε διάπλατα ο δρόμος για την εξουσία, «χωρίς να ανοίξει μύτη»²¹⁶, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ατταλειάτης, αναχώρησε αμέσως για την Κωνσταντινούπολη. Στις 3 Απριλίου 1078 έφτασε στη Δάμαλη. Εκεί τον περίμενε ένας βασιλικός δρόμωνας στον οποίο επιβιβάστηκε και έπλευσε προς την Κωνσταντινούπολη. Οι κάτοικοι τον υποδέχτηκαν με επευφημίες και επιδοκimasίες²¹⁷. Την ίδια μέρα ο Νικηφόρος Γ΄ Βοτανειάτης στέφθηκε αυτοκράτορας από τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Κοσμά Α΄²¹⁸. Οι Τούρκοι οι οποίοι είχαν συμβάλει αποφασιστικά στην επιτυχία του, εγκαταστάθηκαν πλέον

²¹³ Ατταλειάτης, σ. 270, στ. 3-9.- Νικηφόρος Βρυέννιος, σ. 246, (σχόλια εκδότη) σημ. 2.- Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία*, σ. 593.

²¹⁴ Ατταλειάτης, σ. 270, στ. 19-24.- *Συνέχεια Σκυλίτζη*, σ. 178, στ. 4-12.

²¹⁵ *Συνέχεια Σκυλίτζη*, σ. 178, στ. 7-14.- Ζωναράς, XVIII, σ. 720, στ. 2-5.- Νικηφόρος Βρυέννιος, σ. 248, (σχόλια εκδότη) σημ. 2.- Angold, *Αυτοκρατορία*, σ. 207.

²¹⁶ «ὡς μηδὲ ρῖνὰ τινος αἵματος γενέσθαι διὰ βροχόν»: Ατταλειάτης, σ. 271, στ. 8-9.

²¹⁷ Νικηφόρος Βρυέννιος, III, σ. 251, στ. 18-22.

²¹⁸ Σχετικά με την ακριβή ημερομηνία της στέψης οι απόψεις δίστανται. Ο J. C. Cheynet υποστηρίζει ότι η στέψη έγινε είτε την 27^η Μαρτίου είτε την 1^η Απριλίου 1078: J. C. Cheynet, *Rouvoir et contestations a Byzance* (963-1210), Paris 1990, σσ. 84-85. Ο D. Polemis ισχυρίζεται πως η στέψη έλαβε χώρα στις 2 Ιουνίου (του αγίου Νικηφόρου). Ο συγκεκριμένος ερευνητής διορθώνει τη μαρτυρία του Ατταλειάτη ο οποίος παραδίδει ότι η τελετή πραγματοποιήθηκε στις 2 Ιουλίου, καθώς θεωρεί πιθανότερο η επίσημη στέψη του αυτοκράτορα να έγινε την ημέρα της ονομαστικής του γιορτής: Polemis, *Notes*, σ. 71. και «Καὶ περιβάλλεται μὲν χλαμύδα καὶ βύσσον καὶ ἀλουργίδα, τὴν δ' εὐφημίαν τοῦ κράτους παρὰ πάντων εἰσδέχεται, δευτέραν ἀγόντος τοῦ ἰουλίου μηνὸς τῆς α' ἰνδικτίωνος»: Ατταλειάτης, σ. 215, στ. 6-9. Ο I. Καραγιαννόπουλος (*Ιστορία*, σ. 593) καθώς και η Α. Χριστοφιλοπούλου (*Ιστορία Β*₂, σ. 257), αναγνωρίζουν ως σωστή ημερομηνία στέψης, τη Μεγάλη Τρίτη 3 Απριλίου 1078).

ανενόχλητοι στη δυτική Μ. Ασία. Το 1081 ο αρχηγός τους Σουλειμάν θα ιδρύσει το σουλτανάτο του Ρουμ με πρωτεύουσα τη Νίκαια.

ΜΕΡΟΣ Γ΄

Ο γάμος του Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη με τη Μαρία Αλανή

Αμέσως μετά την ανάρρησή του στον θρόνο ο Βοτανειάτης επιδίωξε να νομιμοποιήσει και να ισχυροποιήσει τη θέση του μέσω ενός γάμου. Όπως μας πληροφορεί ο Ζωναράς, ο Βοτανειάτης είχε χάσει τη γυναίκα του και περιτριγυριζόταν από πολλές υποψήφιες συζύγους²¹⁹. Ο *Συνεχιστής* γνωστοποιεί σε εμάς ότι η σύζυγός του, η οποία λεγόταν Βεβδηνή, είχε στεφθεί αυγούστα μαζί με τον αυτοκράτορα, όμως πέθανε λίγο αργότερα²²⁰. Ο γάμος τους είχε πραγματοποιηθεί σε ανύποπτο χρόνο κατά το παρελθόν και ήταν ήδη ο δεύτερος για τον γηραιό αυτοκράτορα ο οποίος δεν είχε καταφέρει να αποκτήσει απόγονο με καμία από τις συζύγους του.

Από τους σύγχρονους ιστορικούς λαμβάνουμε τρεις διαφορετικές μαρτυρίες ως προς το θέμα της δεύτερης συζύγου του Βοτανειάτη: ο, κατά τα άλλα, λαλίστατος Ατταλειάτης σιωπά, ο Σκυλίτζης αναφέρει ότι έχει πεθάνει, ο Βρυέννιος ότι ήταν ζωντανή²²¹. Αν λάβουμε υπόψιν το γεγονός ότι όταν έγινε ο γάμος ο Βρυέννιος ήταν περίπου 15 ετών και εχθρός του Βοτανειάτη (είχε τυφλώσει τον παππού του), μάλλον θα δώσουμε περισσότερη βαρύτητα στη μαρτυρία του Σκυλίτζη (την οποία υιοθετεί και ο Ζωναράς) ο οποίος έχοντας φτάσει πια στην ωριμότητά του βλέπει τα πράγματα πιο αντικειμενικά και χωρίς προκατάληψη. Το γεγονός είναι πως είτε νεκρή είτε ζωντανή, δεν μπορούσε τη δεδομένη στιγμή να προσφέρει στον αυτοκράτορα αυτό που επιδίωκε, την ισχυροποίηση της θέσης του. Έτσι έρχεται προς αναζήτηση και τρίτης συμβίας μέσω της οποίας, κατά κύριο λόγο, θα εξασφάλιζε την απρόσκοπτη παραμονή του στον θρόνο.

Αρχικά του προτάθηκε ως υποψήφια η κόρη του Κωνσταντίνου Ι΄ Δούκα Ζωή²²². Μάλιστα λέγεται πως η ίδια η μητέρα της, Ευδοκία Μακρεμβολίτισσα επιθυμούσε διακαώς τον γάμο αυτό στην προσπάθειά της να επιτύχει τη διασύνδεση

²¹⁹ «Γῶ δὲ βασιλεῖ τούτῳ τῆς ὁμοζύγου τελευτησάσης, πολλὰ μὲν ἐμνηστεύοντο παρθένοι, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων ἢ τοῦ βασιλέως τοῦ Δούκα θυγάτηρ Ζωή»: Ζωναράς, XVIII, σ. 722, στ. 6-8.

²²⁰ *Συνέχεια Σκυλίτζη*, σ. 181, στ. 22-23.

²²¹ *Νικηφόρος Βρυέννιος*, III, σ. 255: «... καὶ ἦν εἶχεν ὁ Βοτανειάτης ἐκ δευτέρου συνοικεσίου ὁμηνέτιν ἔτι τῶ βίῳ περιεῖναι, συναγαγὸν ἑαυτὸν καὶ γνοὺς ὅπη κακοῦ φέρεται μοιχείαν ἅμα καὶ τριγαμίαν εὐλογῶν».

²²² Ζωναράς, XVIII, σ.722, στ. 7-9. Η Ζωή ήταν πορφυρογέννητη και πολύ όμορφη. Όμως ο Βοτανειάτης για λόγους καθαρά πολιτικής σκοπιμότητας προτίμησε να βασίσει την εκλογή του σε μία από τις δύο προηγούμενες βασίλισσες.

της οικογένειάς της με τη νέα αυτοκρατορική αρχή²²³. Ο Βοτανειάτης όμως έδειχνε την προτίμησή του προς την ίδια την πρώην βασίλισσα η οποία τελικά απεδέχθη την πρότασή του²²⁴. Για τον Β. Leib πέραν της πολιτικής σκοπιμότητας που ενείχε η κίνηση αυτή, καθώς επρόκειτο για άμεση διασύνδεση με το προηγούμενο καθεστώς μέσω της συζύγου του πρώην αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ι΄ Δούκα, ένας επιπλέον λόγος ήταν και η στενή συγγένεια της Ευδοκίας με ένα άτομο μεγάλης φήμης, τον πρώην πατριάρχη Μιχαήλ Κηρουλάριο²²⁵. Ο γάμος αυτός θα τελούνταν μετά βεβαιότητας αν την κρίσιμη στιγμή δεν παρενέβαινε κάποιος μοναχός ονόματι Πανάρετος²²⁶ ο οποίος και κατόρθωσε να αποτρέψει τα παράνομα σχέδια της Ευδοκίας που είχε από το 1071 καρεί μοναχή, παρά τη θέλησή της, κατόπιν των δραματικών γεγονότων που ακολούθησαν μετά την ήττα του δεύτερου συζύγου της Ρωμανού Διογένη στο Μαντζικέρτ.

Ο Leib υποστηρίζει πως ο κύριος υπεύθυνος για την εξέλιξη των πραγμάτων δεν ήταν άλλος από τον καίσαρα Ιωάννη Δούκα που ένιωσε τα συμφέροντα της οικογένειάς του να διασαλεύονται καθώς ο θρόνος θα παραδίδονταν στα χέρια των απογόνων του Διογένη. Ο ίδιος δε, θα ερχόταν με βεβαιότητα αντιμέτωπος με την εκδίκηση της Ευδοκίας ως ο κύριος υπεύθυνος για την εξορία της. Το σχέδιο σύμφωνα με τον Leib ήταν απλό. Να χρησιμοποιηθεί ως εκτελεστής του σχεδίου άτομο μεγάλης επιρροής προς την πρώην αυγούστα²²⁷. Το άτομο αυτό βρέθηκε στο πρόσωπο του μοναχού Πανάρετου ο οποίος έθεσε σε δράση όλα τα δυνατά επιχειρήματα ώστε να την πείσει για την ασέβεια επικείμενου τρίτου γάμου.

Στη συνέχεια ο καίσαρας Ιωάννης Δούκας προσπάθησε να πείσει τον αυτοκράτορα ότι η καλύτερη λύση ήταν να νυμφευτεί τη Μαρία Αλανή²²⁸ σύζυγο του

²²³ Αλεξιάς, III, II, σ. 91, στ. 42-43.

²²⁴ Ζωναράς, XVIII, σ.722, στ. 8-10.

²²⁵ Β. Leib, Nicephore III Botaneiates (1078-1081) et Marie d'Alanie, στο *Actes du VI Congrès international d' études byzantines*, Paris 27 juillet-2 aout 1948, vol. 1, Paris 1950-1951, σ. 131(στο εξής Leib, Botaneiates).

²²⁶ *Συνέχεια Σκυλίτζη*, σ. 182, στ. 1-5.

²²⁷ Leib, Botaneiates, σ. 132.

²²⁸ Η Μαρία που ονομαζόταν Μάρθα πριν από την άφιξή της στη Βυζαντινή αυλή, ήταν κόρη του βασιλιά της Γεωργίας Βαγράτ Δ΄ ο οποίος είχε νυμφευθεί περί το 1031/1032 την Ελένη Αργυροπούλινα, ανιψιά του αυτοκράτορα Ρωμανού Γ΄ Αργυρού. Σύμφωνα με τον βίο του Αγίου Γεωργίου του Αθωνίτου (11^{ος} αι.) η Μαρία είχε έρθει ως όμηρος στην Κωνσταντινούπολη, το καλοκαίρι του 1056. Τότε τη συνόδευαν η γιαγιά της, βασίλισσα Μαριάμ και άλλοι Γεωργιανοί ευγενείς, ενώ μετά τον θάνατο της αυτοκράτειρας Θεοδώρας επέστρεψε στην πατρίδα της. Η Μαρία επανήλθε στην Κωνσταντινούπολη μεταξύ 1066 και 1071 μετά από πρόσκληση του Κωνσταντίνου Ι΄ Δούκα, για να παντρευτεί τον Μιχαήλ Δούκα: Βλ. *Νικηφόρος Βρυέννιος*, II, σ. 143, στ. 9-11-Polemis, *Doukai*, σ. 46, σημ. 43- L. Garland, *Byzantine empresses: women and power in Byzantium, AD 527-1204*, London 1999 σ. 281- Δ. Μαμαγκάκης, *Γυναίκα και Πολιτική Δράση στο Βυζάντιο: Τέσσερα*

έκπτωτου Βασιλιά Μιχαήλ Ζ΄. Ο γάμος αυτός στον οποίο αποσκοπούσε ο Δούκας ενείχε, όπως προαναφέρθηκε, πολιτική σκοπιμότητα καθώς θα διασφαλιζόνταν έτσι η συνέχεια της δυναστείας των Δουκών μέσω του Κωνσταντίνου, γιου του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα και της Μαρίας Αλανής. Το επιχείρημα που προέβαλε ο καίσαρας ώστε να πείσει τον αυτοκράτορα για την επιλογή της Αλανής ήταν πως όντας ξένη δε θα είχε ενοχλητικούς συγγενείς στην Κωνσταντινούπολη!²²⁹ Έχει ωστόσο διατυπωθεί και η άποψη ότι η ίδια η Μαρία ήταν ενδεχομένως εκείνη που πρότεινε και προώθησε την ιδέα της γαμικής σύνδεσης με τον Βοτανειάτη και όχι ο καίσαρας Ιωάννης όπως μαρτυρούν οι βυζαντινές πηγές²³⁰. Πρόκειται για μια υπόθεση που δεν μπορεί να τεκμηριωθεί επαρκώς. Το γεγονός ωστόσο ότι η Μαρία είχε ως βασικό μέλημα, μέχρι και τον θάνατο του γιου της, την με κάθε τρόπο υπεράσπιση του νεαρού Κωνσταντίνου πάνω στον θρόνο και από την άλλη ότι ο γάμος αυτός αναμφίβολα διασφάλιζε τα δικαιώματα αυτά, θα πρέπει να μας βάλει σε σκέψεις για το αν τελικά ήταν ο καίσαρας εκείνος που συνέλαβε την ιδέα. Το βέβαιο πάντως είναι ότι και ο ίδιος ο Βοτανειάτης θα βρήκε την πρόταση αυτή δελεαστική, ως την πιο πρόσφορη λύση στη σύνδεσή του με την προηγούμενη δυναστεία και θα δέχτηκε χωρίς δεύτερη σκέψη. Η κίνηση όμως αυτή του Βοτανειάτη δεν έμεινε άμοιρη συνεπειών. Το γεγονός ότι επρόκειτο για τον τρίτο γάμο του αυτοκράτορα αλλά κυρίως για το ότι η Μαρία τελούσε τον δεύτερο γάμο της χωρίς να έχει μείνει χήρα προκάλεσε την κατακραυγή του λαού και κυρίως της εκκλησίας: «μοιχεία γὰρ ἀπηρυθριασμένη τὸ τολμηθὲν διὸ καὶ ὁ τὴν ἱερολογίαν τετελεκῶς ἐπ’ αὐτοῖς τῆς ἱεροσύνης ἐκπέπτωκεν»²³¹ (εικ. 2).

Ο Ψελλός στη *Χρονογραφία* δίνει μια θετική εικόνα για την Μαρία Αλανή. Την επαινεί για την καταγωγή της, το ήθος της το οποίο έρχεται σε απόλυτη σύζευξη με τη φυσική και ανεπιτήδευτη ομορφιά της, αλλά και το χαμηλό προφίλ της και την αφοσίωσή της στον Μιχαήλ²³². Η Άννα στην *Αλεξιάδα* της κάνει λόγο για την εντυπωσιακή της εξωτερική εμφάνιση: ψηλή σαν κυπαρίσσι και λευκή σαν το χιόνι,

γυναικεία πορτραίτα μέσα από την *Αλεξιάδα*, Λευκωσία 2008, σσ. 133-134-Του ιδίου, , Μαρία η Αλανή : μια μοναχική βασίλισσα ή μια βασιλική μοναχή; *Βυζαντιακά*, 30, Αθήνα 2004 σ. 228 και σημ 4.

²²⁹ *Αλεξιάς*, III, II, σ. 91: «ὅτι τὲ ἐξ ἄλλοδαπῆς ἐστὶ καὶ συγγενῶν ὄχλος οὐ προσὴν αὐτῇ, δι’ ὧν ὁ βασιλεὺς ὀχλεῖτο».

²³⁰ Βλ. Β. Hill, *Imperial women in Byzantium 1025-1204: power, patronage and ideology*, London 1999, σ. 44 – Garland, *Empresses*, σ. 182 –Μαμαγκάκης, *Γυναίκα*, σ. 135 – Του ιδίου, *Μαρία Αλανή*, σ. 230.

²³¹ *Ζωναράς*, XVIII, σ. 722, στ. 15-16.

²³² Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία*, σ. 448, στ. 1-11.

το χρώμα της επιδερμίδας της έμοιαζε με λουλούδι της άνοιξης ή με τριαντάφυλλο και ήταν κυριολεκτικά σαν άγαλμα ζωντανό²³³.

Σχετικά με τη δράση της Μαρίας Αλανής στη βυζαντινή αυλή επί βασιλείας Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα δεν υπάρχουν καθόλου γραπτές αναφορές. Η απεικόνισή της όμως σε νομίσματα του Μιχαήλ Ζ΄ και αργότερα του δευτέρου συζύγου της Βοτανειάτη²³⁴, θεωρείται από κάποιους μελετητές ως ένδειξη δυναμικότητας του χαρακτήρα της και έντονης προσωπικότητας²³⁵ παρόλο που ο Ψελλός μας διαβεβαιώνει πως δεν είχε απευθύνει σε κανέναν άλλο τον λόγο παρά μόνο στον σύζυγό της (*μηδενί τω ἄλλω ἢ τῷ ἀνδρὶ τὴν γλῶτταν ἐγνώρισεν*).²³⁶ Βέβαια, η απεικόνισή της στα νομίσματα θα μπορούσε να είναι απλώς η συνέχεια μιας πρακτικής που εγκαινιάστηκε από τη δυναμική προκάτοχό της Ευδοκία Μακρεμβολίτισσα²³⁷. Κατά τη γνώμη μας οι μετέπειτα εξελίξεις και η ενεργός ανάμιξή της στις παρασκηνακές ζυμώσεις κατά την περίοδο ανάδειξης των Κομνηνών στον θρόνο δείχνουν ένα ιδιαίτερα δυναμικό και ευφυές άτομο. Ο δε Ψευδο-Κωδινός της προσάπτει την κατηγορία προδοσίας του συζύγου της Μιχαήλ βοηθώντας στην ανάρρηση του θρόνου τον Βοτανειάτη γεγονός που κατά την άποψή μας δεν ευσταθεί καθώς δεν συνέτρεχε κανένας λόγος για τη συγκεκριμένη ενέργεια²³⁸.

Όπως προαναφέρθηκε, η Μαρία δέχτηκε ασμένως τον γάμο παρά την προχωρημένη ηλικία του Βοτανειάτη διότι θεωρούσε ότι έτσι θα διασφάλιζε την άνοδο του γιου της στον θρόνο. Όταν όμως κατάλαβε ότι ο στόχος της δεν επρόκειτο να ευοδωθεί, δυσαρεστήθηκε και επαναπροσδιόρισε τα σχέδιά της. Πιο συγκεκριμένα, έχοντας διαψευστεί οι προσδοκίες της για εδραίωση και περιφρούρηση των νόμιμων δικαιωμάτων του γιου της καθώς ο Βοτανειάτης

²³³ Αλεξιάς, III, II: «καὶ γὰρ ἦν εὐμήκης μὲν τὴν ἡλικίαν καθαπερὶ κυπάριττος, λευκὴ δὲ τὸ σῶμα ὡσεὶ χιόν, πρόσωπον κύκλον μὲν οὐκ ἀπαρτίζον, τὸ δὲ χρῶμα δι' ὅλου ἄνθος ἡρινὸν ἢ ῥόδον ἀντικρυς».

²³⁴ Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, ed. by A. R. Bellinger and Ph. Grierson, v. III: Leo III to Nicephorus III (717-1081), part 2, Basil I to Nicephorus (867-1081), Washington D.C. 1973, σ. 798-823 (στο εξής Grierson, *Coins*).

²³⁵ B. Hill, *Imperial women*, σσ. 98-99.

²³⁶ Ψελλός, *Χρονογραφία*, σ. 448, στ. 9-10.

²³⁷ Grierson, *Coins*, σσ. 779-792.

²³⁸ Ψευδο-Κωδινός, *Χρονογραφία*, Περί των από κτίσεως κόσμου ετών και των ανέκαθεν βασιλευσάντων εν τη Ρωμανία, ed. P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, vol. 1 [CFHB], Vienna 1975, σ. 145: «καταβιβασθεὶς δὲ παρὰ τοῦ Βοτανειάτου ἀπὸ προδοσίας τῆς συμβίου αὐτοῦ καὶ τὸ μοναχικὸν σχῆμα ἐνδύθεις ἀπεστάλη εἰς τὴν μονὴν τῶν Στουδίου. Ὑστερον δὲ γέγονε βία μητροπολίτης Ἐφέσου».

προωθούσε στη διαδοχή του θρόνου έναν συγγενή του , τον Νικηφόρο Συναδινό²³⁹, η Μαρία θα αναζητήσει αλλού ερείσματα. Θα προσεγγίσει τους Κομνηνούς, θα συμμαχήσει μαζί τους και θα συμμετάσχει ενεργά στην ανατροπή του συζύγου της. Οι Κομνηνοί με τη σειρά τους θα υποσχεθούν στην Αλανή την προάσπιση των δικαιωμάτων του υιού της Κωνσταντίνου στον θρόνο ενώ η ίδια θα τους ενημερώνει για κάθε ύποπτη κίνηση του παλατιού εναντίον τους. Φαίνεται μάλιστα πως στα πλαίσια αυτής της συνεννόησης είχε αναπτυχθεί και ένα ερωτικό ειδύλλιο μεταξύ της Αλανής και του Αλεξίου Κομνηνού γεγονός που εξυπηρετούσε τα συμφέροντα αμοφτέρων²⁴⁰. Μάλιστα η Άννα Κομνηνή, έχοντας πλήρως αντιληφθεί τον ρόλο και την ισχύ της Μαρίας στα πολιτικά πράγματα, παραδέχεται ότι ο Βοτανειάτης δε θα έχανε τον θρόνο του αν δεν επιδίωκε να θέσει στο περιθώριο τον νόμιμο διάδοχο Κωνσταντίνο Δούκα χάνοντας κατ' αυτό τον τρόπο την πολύτιμη εμπιστοσύνη της δυναμικής αυγούστας. Όταν ο σύζυγός της Βοτανειάτης θα ανατραπεί και θα χάσει τον θρόνο του η ερωτική σχέση της Μαρίας Αλανής και του Αλέξιου θα λήξει άδοξα. Ο νέος αυτοκράτωρ θα στέψει ως αυγούστα τη σύζυγό του Ειρήνη Δούκαινα (εγγονή του καίσαρα Ιωάννη Δούκα) και η Αλανή θα αποσυρθεί στο παλάτι των Μαγγάνων μαζί με τον γιο της του οποίου τα δικαιώματα θα αναγνωριστούν έστω και τυπικά μέχρι τον θάνατό του που θα επέλθει λίγα χρόνια μετά²⁴¹. Η Μαρία η Αλανή θα αποσυρθεί σε μοναστήρι και όντας μοναχή πια θα ζητήσει και θα λάβει συγχώρεση από τον πρώτο της σύζυγο Μιχαήλ Ζ' λίγο πριν εκείνος αποβιώσει²⁴².

Σχεδόν δέκα αιώνες μετά, η αρχαιολογική σκαπάνη θα φέρει στο φως τον τάφο της. Λίγα μικρά απομεινάρια οστών και μέρος αλλοιωμένης ενδυμασίας που έφερε ασημένιες κλωστές ήταν ότι είχε απομείνει από τη Γεωργιανή πριγκίπισσα. Αυτό που μας βεβαίωσε την ταυτότητά της ήταν το δαχτυλίδι- σφραγίδα που βρέθηκε στον σφραγισμένο τάφο, έχοντας επάνω του τα στοιχεία της κατόχου με αρνητική γραφή "ΜΑΡΗΑC ΒΟΤΑΝΙΑΤΗΝΑ"²⁴³(εικ. 11).

²³⁹ Απ' ότι φαίνεται, πρέπει να ήταν γιος του Θεόδουλου Συναδινού, γαμπρού του Βοτανειάτη (είχε παντρευτεί μία αδερφή του): Ch. Hannick- G. Schmalzbauer, *Die Synadenoι*, στο *Jahrbuch der Osterreichischen Byzantinistik*, 25, Wien 1976, σ. 129.- Treadgold, *History*, σ. 610.

²⁴⁰ Chalandon, *Essai sur le regne d'Alexis Ier Comnene (1081-1118)*, New York 1971, σσ. 42-43 και 53-55.

²⁴¹ Μαμαγκάκης, *Μαρία Αλανή*, σσ. 237-238. -Του ίδιου, *Γυναίκα*, σσ. 140-143.

²⁴² Ζωναράς, XVIII, σ. 723, στ.15-18.

²⁴³ Ο τάφος της βρέθηκε στο όρος Παπίκιον Ροδόπης, σε ένα από τα σημαντικότερα μοναστικά κέντρα της βυζαντινής περιόδου του 11^{ου} και 12^{ου} αι. Φαίνεται πως το μοναστήρι στο Παπίκιον χτίστηκε με οικονομική συνδρομή ενός πάτρωνα της βυζαντινής αριστοκρατίας. Την υπόθεση αυτή ενισχύει η ανεύρεση στον χώρο του νάρθηκα και συγκεκριμένα στην πρόσταση της εισόδου που οδηγεί στον κυρίως ναό, τμήμα πλινθόκτιστου τόξου με τοιχογραφίες. Στη δεξιά παραστάδα εικονίζεται ο Χριστός

Εξεγέρσεις και στασιαστικά κινήματα

Η σύντομη βασιλεία του Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη σημαδεύθηκε από την εκδήλωση αλλεπάλληλων επαναστατικών κινήματων, τα οποία ουσιαστικά αποτελούσαν τη συνέχεια των εμφύλιων πολέμων που ταλάνιζαν την αυτοκρατορία μετά την ήττα του Μαντζικέρτ και την άνοδο στον θρόνο του νεαρού Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα. Ο θρόνος του γηραιού αυτοκράτορα απειλήθηκε επανειλημμένα κατά την τριετία της βασιλείας του από τις στάσεις επιφανών εκπροσώπων της στρατιωτικής αριστοκρατίας, τόσο στο ευρωπαϊκό όσο και στο ασιατικό τμήμα της αυτοκρατορίας.

Πρώτη εξέγερση που κλήθηκε να αντιμετωπίσει ήταν αυτή του Νικηφόρου Βρυέννιου ο οποίος όταν πληροφορήθηκε τις εξελίξεις στην Κωνσταντινούπολη, αποφάσισε να συνεχίσει τη στάση του, αυτή τη φορά εναντίον του Βοτανειάτη έχοντας ως έδρα του την Αδριανούπολη²⁴⁴. Ο αυτοκράτορας μη διαθέτοντας αρκετούς στρατιώτες για να αντιπαρατεθεί με τον Βρυέννιο έστειλε πρεσβεία η οποία θα προσπαθούσε να διαπραγματευτεί «*χάριν ειρήνης τε και σπονδῶν φαιμένων και κοινοπραγίας*²⁴⁵». Η ομάδα των διαπραγματευτών παρέδωσε στον Βρυέννιο την αυτοκρατορική επιστολή²⁴⁶ μέσω της οποίας ο Βοτανειάτης προσπαθούσε δια της επίκλησης στο συναίσθημα να μεταστρέψει τα σχέδια του επίδοξου σφετεριστή. Έγραφε η επιστολή: «*Εγώ, ο οποίος γνώριζα από παλιά τον πατέρα σου, ικανό στρατηγό και κατ' επανάληψη νικητή των Σκυθών, και ο οποίος είχα συνεκστρατεύσει με αυτόν και τον είχα σύντροφο στις εταιρείες, είμαι σίγουρος ότι και εσύ είσαι εξίσου άξιος γιος τέτοιου πατέρα. Γι' αυτό επειδή ο Θεός με ανήγαγε στο ύψος του βασιλικού*

και στην αριστερή, γυναικεία και παιδική μορφή με πολυποίκιλες κοσμικές ενδυμασίες. Προφανώς πρόκειται για παράσταση χορηγών μητέρας και γιου. Το κεφάλι της γυναικείας μορφής έστεφε διάδημα. Ο Ν. Ζήκος με βάση τα ευρήματα και τις γραπτές πηγές ταύτισε τις μορφές με την βυζαντινή αυτοκράτειρα Μαρία Αλανή και τον γιο της Κωνσταντίνο. Μετά τον θάνατο του γιου της το 1095 οι πηγές για τη ζωή της είναι φειδωλές. Απογοητευμένη από την τροπή των πραγμάτων βρίσκει καταφύγιο στη μοναστική ζωή. Ήδη από τα χρόνια της κυριαρχίας της είχε προετοιμαστεί για αυτό. Είχε στην ιδιοκτησία της, εκτάσεις στη Χριστούπολη (Καβάλα) στον Πέρνικο και στην Πετριζό, έκτισε με τη μητέρα της Μπορένα γυναικείο μοναστήρι στην Ιερουσαλήμ και συνέδραμε οικονομικά την μονή Ιβήρων. Για τελευταία φορά μνημονεύεται το 1103 σε κώδικα της εκκλησιαστικής συνόδου των Ruis-Urbnisi της Γεωργίας. Περιοδεύοντας τα μοναστήρια που η ίδια έκτισε ή ενίσχυσε οικονομικά, έμελλε το ταξίδι της στο Παπίκιο να είναι το τελευταίο: Βλ. Ν. Ζήκος, Παπίκιον όρος. Μοναστηριακό συγκρότημα Ληνού Ροδόπης, *ΑΕΜΘ*, 8, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 371-383.

²⁴⁴ *Αλεξιάς*, I, IV, σ. 18, στ. 6 κ.ε.

²⁴⁵ *Νικηφόρος Βρυέννιος*, IV, σ. 261, στ. 22.

²⁴⁶ Το κείμενο της επιστολής το αναφέρει μόνο ο Βρυέννιος ο οποίος ήταν εγγονός του (κατ' άλλους, πατέρας του): *Νικηφόρος Βρυέννιος*, IV, σ. 263, στ. 5-14.

αξιώματος, θέλω να γίνω για σένα ένας πατέρας φιλόστοργος. Γίνε λοιπόν κι εσύ για μένα γιος ευγνώμων και όχι αγνώμων, υποστηρικτής της οφειλόμενης στα γεράματα αδυναμίας μου, και λάβε προς το παρόν το αξίωμα που έρχεται δεύτερο μετά από εκείνο του αυτοκράτορα, εννοώ του καίσαρα και μετά από λίγο θα γίνεις και ο διάδοχός μου στη βασιλεία των Ρωμαίων»²⁴⁷. Οι προσπάθειες για εξεύρεση ειρηνικής λύσης όπως φάνηκε εκ των αποτελεσμάτων έπεσαν στο κενό καθώς κανένας από τους δύο ανταπαιτητές δεν είχε διάθεση για συμβιβασμό.

Μετά την κατάρρευση των διαπραγματεύσεων ο Βοτανειάτης διόρισε τον Αλέξιο Κομνηνό *Μέγα Δομέστικο της Δύσεως*²⁴⁸ στέλνοντάς τον εσπευσμένα να αντιμετωπίσει τον στασιαστή. Ταυτόχρονα ζήτησε νέα βοήθεια από τον σύμμαχό του Σουλεϊμάν, ο οποίος έχοντας ήδη στείλει 2.000 Τουρκομάνους, υποσχέθηκε και ακόμη περισσότερους²⁴⁹. Η στάση θα κατασταλεί επιτυχώς την άνοιξη του 1078 με μάχη που έλαβε χώρα κοντά στην Καλαβρύη της Θράκης²⁵⁰. Εκεί ο αυτοκρατορικός στρατός με επικεφαλής τον *Μέγα Δομέστικο* Αλέξιο Κομνηνό, νίκησε τα στρατεύματα του στασιαστή και συνέλαβε τον Βρυέννιο. Κατόπιν εντολής του αυτοκράτορα ο Βρυέννιος τυφλώθηκε²⁵¹, αργότερα όμως έλαβε χάρη και αποκαταστάθηκαν οι τίτλοι του και η περιουσία του.

Η τραγική κατάληξη του Βρυέννιου δε φάνηκε να αναχαιτίζει τις φιλοδοξίες του έταιρου στασιαστή και ανταπαιτητή του θρόνου Νικηφόρου Βασιλάκιου²⁵². Ο εν λόγω στασιαστής ο οποίος διαδέχτηκε τον Βρυέννιο στο αξίωμα του δουκός Δυρραχίου, ξεκίνησε πορεία προς την πρωτεύουσα²⁵³. Ο Βοτανειάτης του διαμήνυσε πως θα τον αμνήστευε και θα του απένειμε τον τίτλο του νωβελίσσιμου, αν επανερχόταν στη νομιμότητα²⁵⁴. Εκείνος συνέχισε να συγκεντρώνει στρατό από

²⁴⁷ Ο Βρυέννιος πατέρας του επαναστάτη, είχε νικήσει τους Πετσενέγους το 1050 (σχόλιο του μεταφραστή, σ. 261, σημ. 240): Δ. Τσουγκαράκης- Δ. Τσουκλίδου, *Νικηφόρος Βρυέννιος, Ύλη Ιστορίας*, (Εισαγωγή – Μετάφραση – Σχόλια), Αθήνα 1996, σ. 261.

²⁴⁸ Επί αυτοκράτορα Ισαακίου Α΄ Κομνηνού (1057-1059) ο ανώτατος διοικητής των χερσαίων δυνάμεων τόσο της Ανατολής όσο και της Δύσης έπαψε να ονομάζεται «*Δομέστικος τῶν Σχολῶν*» και κλήθηκε «*Μέγας Δομέστικος Ανατολῆς*» ή «*Μέγας Δομέστικος Δύσεως*». Βλ. Πλακογιαννάκης, *Τίτλοι*, σσ. 182-187.

²⁴⁹ *Νικηφόρος Βρυέννιος*, IV, σ. 265, στ. 9-15.

²⁵⁰ *Ατταλειάτης*, σ. 288, στ. 21-23 και σ. 289, στ. 1-11.

²⁵¹ Ο Βρυέννιος περιγράφει με άφαντη λίκρα το γεγονός που στέρησε το φως από τον ήρωα- πρότυπό του και πρόγονό του Νικηφόρο Βρυέννιο: «*Τὸν δὲ Βρυέννιον ὁ Βορίλας παραλαβὼν καὶ πρὸς τὸ Φιλοπάτιον λεγόμενον ἀπαγαγὼν ἐκτυφλοῖ, ἀνδρα στερήσας τῆ Ρωμαίων ἀρχῆ καὶ πολιτεία οἷον οὕτινα ἄλλον ἐκέκτατο ἄνευ τοῦ τούτω ὑπερισχύσαντος*». *Νικηφόρος Βρυέννιος*, IV, σ. 283, στ. 18-21.

²⁵² *Αλεξιάς*, I, VII, σ. 27, στ. 91 κ.ε.

²⁵³ «*Ὁ δὲ πρωτοπρόεδρος Νικηφόρος ὁ Βασιλάκιος, τοῦ Βρυέννιου γενόμενος ἐπὶ τῷ Δυρραχίῳ διάδοχος, καὶ αὐτὸς ἔρατα τῆς βασιλείας ἐνεκνύκησε καὶ στρατιὰν ἀθροίσας σὺν αὐτῇ πρὸς Θεσσαλονίκην ἀνήει*»: Ζωναράς, XVIII, σ. 723, στ. 7-10.

²⁵⁴ Treadgold, *History*, σ. 610.

Έλληνες, Φράγκους, Βαράγγους, Βουλγάρους και Αρβανίτες και έφθασε στην Αχρίδα, όπου ήθελε να αναγορευθεί αυτοκράτωρ. Εμποδίστηκε όμως από τον αρχιεπίσκοπο Αχρίδος και τότε κατευθύνθηκε προς τη Θεσσαλονίκη.

Ο αυτοκράτορας για μια ακόμη φορά στέλνει τον Αλέξιο να αντιμετωπίσει τον επίδοξο σφετεριστή. Ο Βασιλάκιος είχε στρατοπεδεύσει 18 μίλια μακριά από τη Θεσσαλονίκη, στις όχθες του Βαρδάρη. Ο Αλέξιος κατάφερε με τέχνασμα να τον παγιδεύσει κατά τη διάρκεια μιας νυχτερινής επίθεσης. Συγκεκριμένα, διέταξε τους στρατιώτες του να απομακρυνθούν από τις σκηνές τους αφήνοντας όμως τις δάδες αναμμένες ώστε να δίνουν την εντύπωση ότι παραβρίσκονται εντός. Ο Βασιλάκιος έπεσε στην παγίδα και επιτέθηκε σε άδειες σκηνές²⁵⁵.

Κατάφερε όμως να διαφύγει και να φτάσει στη Θεσσαλονίκη, όπου και προσπάθησε να αμυνθεί καταφεύγοντας στην ακρόπολή της. Τελικά συνελήφθη από τους στρατιώτες του Αλεξίου, παραδόθηκε στον Νικηφόρο Γ΄ Βοτανειάτη ο οποίος και διέταξε την τύφλωση του στασιαστή²⁵⁶.

Αναμφίβολα η δεκαετία που ακολούθησε μετά το Μαντζικέρτ ήταν περίοδος βαθιάς παρακμής, πολιτικής αστάθειας και ανασφάλειας. Κύρια χαρακτηριστικά της οι συνεχείς αποκαλύψεις, οι εκδηλώσεις συννομωσιών, οι διαρκείς στρατιωτικές επαναστάσεις. Μέσα σ' αυτό το ευάλωτο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο θα μπορούσε να ενταχθεί και η απόπειρα δολοφονίας κατά του Βοτανειάτη από άνδρες της φρουράς. Πιο συγκεκριμένα, το 1079 κατά τη διάρκεια μιας τυπικής επιθεώρησης η Φρουρά των Βαράγγων επιτέθηκε με εγκληματικές διαθέσεις εναντίον του αυτοκράτορα. Παρά τον αρχικό αιφνιδιασμό, ο Βοτανειάτης δεν έχασε την ψυχραιμία του: «*συνήθης δὲ ταῖς ὀπλομαχίαις τυγχάνων καὶ ταῖς κατὰ πόλεμον ἀντιπαρατάξεσιν οὐκ ἔθροήθη*» (Ατταλειάτης, σ.295, στ. 11-12). Το στρατιωτικό του υπόβαθρο, η τεράστια εμπειρία του στις μάχες και τα γρήγορα αντανακλαστικά του ήταν αυτά που του έσωσαν τη ζωή. Με συντονισμένες και μεθοδικές κινήσεις κατάφερε να αποφύγει τα όπλα των συνωμοτών μέχρι να καταφθάσουν οι ενισχύσεις από την αυτοκρατορική φρουρά η οποία και εξουδετέρωσε την εξέγερση²⁵⁷.

Δείγμα της έκρυθμης κατάστασης που επικρατούσε κατά την περίοδο βασιλείας του Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη ήταν η γενική αναστάτωση τόσο στους

²⁵⁵ Ατταλειάτης, σ. 299, στ. 13- 18.- Νικηφόρος Βρυέννιος, IV, σ. 289, στ. 8-14.-William of Apulia, IV, σσ. 47-48.

²⁵⁶ Ζωναράς, XVIII, σ. 723, στ. 19-21 και σ. 724, στ.1-3.

²⁵⁷ Ατταλειάτης, σ. 294, στ. 12-22 και σ. 295, στ. 1-19.

ιδίους τους κόλπους της αυτοκρατορίας όσο και στο εξωτερικό της²⁵⁸. Οι βυζαντινές δυνάμεις όπως αναφέρει ο Ατταλειάτης δεν τολμούσαν να προχωρήσουν πέρα από τη Χρυσούπολη καθώς τα Τουρκικά φύλα επέδραμαν συστηματικά και είχαν γίνει πολύ επικίνδυνα. Στην προσπάθειά του ο Βοτανειάτης να αναχαιτίσει αυτές τις επιδρομές οργάνωσε μια εκστρατεία την άνοιξη του 1079 με επικεφαλής τον αδερφό του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα, Κωνσταντίνο και αξιόμαχο στράτευμα²⁵⁹. Όλα προμήνυαν μια επιτυχή έκβαση, ωστόσο εκδηλώθηκε η στάση του Κωνσταντίνου ο οποίος κατάφερε να προσεταιριστεί ένα τμήμα του στρατού που βρισκόταν στη Χρυσούπολη και να αναγορευτεί αυτοκράτορας²⁶⁰. Τη φορά όμως αυτή ο Βοτανειάτης δεν αντιμετώπισε ιδιαίτερη δυσκολία στο να καταπνίξει τη στάση χαρακτηρίζοντας μάλιστα την ενέργεια αυτή του Κωνσταντίνου ως «μειρακιῶδες ἄθυρμα»²⁶¹. Κατόρθωσε να δωροδοκήσει το περιβάλλον του Κωνσταντίνου και οι τέως φίλοι και οπαδοί τον συνέλαβαν και τον παρέδωσαν στον Βοτανειάτη ο οποίος αρκέστηκε να τον κείρει μοναχό και να τον εξορίσει σε κάποιο νησί²⁶². Οι συνέπειες όμως της στάσης αυτής ήταν πολύ βαθύτερες καθώς η επιχείρηση στη Μ. Ασία ματαιώθηκε, οι δυνάμεις ανακλήθηκαν λόγω έλλειψης εμπιστοσύνης του αυτοκράτορα προς αυτές και οι επιδρομές των Τούρκων όχι μόνο συνεχίστηκαν αλλά και εντάθηκαν.

Από την άλλη πλευρά της Μεσογείου ο Νορμανδός κατακτητής της Νότιας Ιταλίας Ροβέρτος Γισκάρδος, προετοιμαζόταν να εισβάλει στις αλβανικές επαρχίες της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Υποστήριζε ότι διατηρούσε τα δικαιώματα από τον προηγούμενο αυτοκράτορα Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα ο οποίος είχε συμμαχήσει μαζί του το 1074. Αυτή η συμμαχία είχε επισφραγιστεί με τον αρραβώνα της νεαρής κόρης του Γισκάρδου Έλενας και του γιου του Μιχαήλ, Κωνσταντίνου²⁶³. Η συμμαχία αυτή διήρκησε ελάχιστα καθώς διαλύθηκε όταν ο Βοτανειάτης ανέτρεψε τον Μιχαήλ²⁶⁴. Ο Γισκάρδος χρησιμοποίησε το γεγονός αυτό ως πρόφαση να εισβάλει στην Αλβανία η οποία ήταν πλέον άδεια από στρατεύματα ύστερα από τις επαναστάσεις του Νικηφόρου Βρυέννιου και του Βασιλάκιου που είχαν προηγηθεί²⁶⁵. Την ίδια στιγμή,

²⁵⁸ Ατταλειάτης, σ. 306, στ. 15-21.

²⁵⁹ Ατταλειάτης, σ. 306, στ. 6 κ.ε.

²⁶⁰ Treadgold, *History*, σ. 610.

²⁶¹ Ατταλειάτης, σ. 308, στ. 4-5.

²⁶² Ατταλειάτης, σ. 309, στ. 3-10.- *Συνέχεια Σκυλίτζη*, σ. 184, στ. 26 κ.ε. Ο Νικηφόρος είχε αρχικά θεωρήσει τον Κωνσταντίνο Δούκα ως υποψήφιο για κληρονόμο του, καθώς δεν είχε δικά του παιδιά, αλλά εγκατέλειψε την ιδέα, αφού ο Κωνσταντίνος εξεγέρθηκε εναντίον του.

²⁶³ Αλεξιάς, IV, I, σ. 121, στ. 1 κ.ε.

²⁶⁴ Angold, *Αυτοκρατορία*, σ. 214.

²⁶⁵ *William of Apulia*, IV, σ. 47.

ενώ ο Βοτανειάτης εμπιστευόταν σημαντικές ένοπλες δυνάμεις για να αντιμετωπίσει την επικείμενη επίθεση των Νορμανδών, οι Δούκες καθοδηγούμενοι από τον καίσαρα Ιωάννη συνωμοτούσαν εναντίον του με σκοπό να καταλύσουν την εξουσία του.

Η τελευταία στάση κατά του Βοτανειάτη πριν εκείνος απολέσει οριστικά τον θρόνο του από τον Αλέξιο Α΄ Κομνηνό, ήταν αυτή του Νικηφόρου Μελισσηνού²⁶⁶. Ο Μελισσηνός, εξεγέρθηκε κατά του αυτοκράτορα το φθινόπωρο του 1080, ενώ βρισκόταν στην Κω, πιθανώς ως εξόριστος²⁶⁷. Τρία χρόνια νωρίτερα είχε αρνηθεί να υποστηρίξει τον Βοτανειάτη στο κίνημά του, αντίθετα με άλλους μεγαλοβιοκλήμονες της Μικράς Ασίας, παίρνοντας το μέρος του νόμιμου αυτοκράτορα Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα. Από την Κω πέρασε στη Μικρά Ασία, «κοκκοβαφή ὑποδησάμενος πέδιλα»²⁶⁸ και προχώρησε κατά μήκος των δυτικών παραλίων της, με κατεύθυνση την Κωνσταντινούπολη. Κέρδισε την υποστήριξη των στρατευμάτων της Ανατολής, που φρουρούσαν τις πόλεις της δυτικής Μικράς Ασίας, ενώ επεδίωξε και εξασφάλισε τη συνεργασία των Σελτζούκων, ενσωματώνοντάς τους στον στρατό του ως μισθοφόρους. Κατά την προέλασή του στα μικρασιατικά εδάφη, ο Μελισσηνός δε συνάντησε αντίσταση από τον τοπικό πληθυσμό, που έσπευσαν να αναγνωρίσουν στο πρόσωπο του στασιαστή τον μελλοντικό αυτοκράτορα που θα φρόντιζε για την προάσπιση των μικρασιατικών πόλεων και θα αναχαίτιζε τη λαίλαπα των επιδρομέων²⁶⁹. Τον Φεβρουάριο του 1081 ο επίδοξος σφετεριστής καταλαμβάνει τη Νίκαια και εκεί «τῆς βασιλείας ἀντεποιεῖτο Ῥωμαίων»²⁷⁰.

Ο Βοτανειάτης τότε κατέφυγε για μια ακόμη φορά στον Αλέξιο Κομνηνό ο οποίος όμως τώρα με διάφορες προφάσεις απέφυγε να εκστρατεύσει κατά του αποστάτη. Τότε ο αυτοκράτορας ανέθεσε την αρχηγία του στρατού στον ευνούχο πρωτοβεστιάριο Ιωάννη, ο οποίος, ενώ έφθασε μέχρι τα τείχη της Νίκαιας, αναγκάστηκε σε άτακτη υποχώρηση, αφού ηττήθηκε κατά κράτος από τους Τούρκους συμμάχους του Μελισσηνού και επέστρεψε άπρακτος στην

²⁶⁶ *Ἀλεξιάς*, II, VIII, σ. 75, στ. 23 κ.ε. Ο Μελισσηνός καταγόταν από το γένος των Βουρτζίων. Το 1066 παντρεύτηκε τη δευτερότοκη κόρη του Ιωάννη Κομνηνού και της Άννας Δαλασσηνής Ευδοκία. Έφερε τον τίτλο του μαγίστρου και επί Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα διορίστηκε δούκας Τριαδίτζης. Όταν ο Αλέξιος Α΄ ανέβηκε στον θρόνο, του προσέφερε τον υποβαθμισμένο πλέον τίτλο του καίσαρα και τη διοίκηση της Θεσσαλονίκης. Βαρζός, *Γενεαλογία*, σσ. 81-84.

²⁶⁷ Ο Νικηφόρος Βρυέννιος δεν αναφέρει τον λόγο για τον οποίον ο Μελισσηνός έμεινε στην Κω. Ο Gautier υποθέτει ότι είχε εξορισθεί εκεί εξαιτίας της άρνησής του να ταχθεί με το μέρος του Βοτανειάτη κατά την εξέγερση του τελευταίου: *Νικηφόρος Βρυέννιος*, IV, σ. 301, σημ. 3.

²⁶⁸ *Νικηφόρος Βρυέννιος*, IV, σ. 301, στ. 6.

²⁶⁹ Treadgold, *History*, σ. 610.

²⁷⁰ *Νικηφόρος Βρυέννιος*, IV, σ. 301, στ. 12.

Κωνσταντινούπολη²⁷¹. Τον Μάρτιο του 1081, ενώ ο Μελισσηνός είχε στρατοπεδεύσει με τις δυνάμεις του στη Δάμαλη, πληροφορήθηκε τη στάση του Αλεξίου και του Ισαακίου Κομνηνού κατά του Βοτανειάτη. Μπροστά στην ταχεία εξέλιξη των γεγονότων και την απροσδόκητη τροπή που πήραν τα πράγματα, ο Νικηφόρος Μελισσηνός εγκατέλειψε τις αυτοκρατορικές του φιλοδοξίες προτιμώντας να αποδεχτεί τους τίτλους και τις χρηματικές δωρεές που του παραχωρούσε ο νέος αυτοκράτωρ.

Η τελευταία ευκαιρία που δόθηκε στον Μελισσηνό να καταλάβει το θρόνο προήλθε από τον ίδιο τον Βοτανειάτη, ο οποίος, βλέποντας ότι οι Κομνηνοί σύντομα θα καταλάμβαναν την Κωνσταντινούπολη, έστειλε έναν άνθρωπό του να διασχίσει τον Βόσπορο με την αυτοκρατορική μοίρα του στόλου και να φέρει τον Μελισσηνό στο παλάτι, προκειμένου να μοιραστεί μαζί του την εξουσία. Όμως και η απεγνωσμένη αυτή κίνηση θα έπεφτε στο κενό. Εντός ολίγου ο στρατός των Κομνηνών θα έμπαινε στην Πόλη και ο Αλέξιος θα γινόταν ο κυρίαρχός της και επόμενος αυτοκράτορας.

Οι συνέπειες που είχαν οι στάσεις αυτές για την εδαφική ακεραιότητα της αυτοκρατορίας υπήρξαν σοβαρές. Αποτέλεσαν χαρακτηριστικό παράδειγμα για το πώς η πολιτική διαμάχη για την κατάκτηση του θρόνου έδινε την ευκαιρία στους Σελτζούκους – οι οποίοι γνώριζαν πλέον με κάθε λεπτομέρεια τη διαμάχη μεταξύ των πολιτικών του Βυζαντίου- να αναμειχθούν στα εσωτερικά της αυτοκρατορίας και τελικά να κυριεύουν χωρίς κόπο πόλεις της Μικράς Ασίας ως μισθοφόροι των εξεγερμένων αριστοκρατών. Οι πόλεις της Ασίας, της Φρυγίας και της Γαλατίας, στις οποίες ο Μελισσηνός είχε εγκαταστήσει ως εκπροσώπους του Σελτζούκους φρουρούς, μετά την αποτυχία της στάσης του παρέμειναν στα χέρια των τελευταίων. Οι εξεγέρσεις αυτές ολοκλήρωσαν το επίσημο για την αυτοκρατορία έργο της στάσης του Νικηφόρου Βοτανειάτη το 1077, καθώς παραδόθηκαν στους Σελτζούκους και άλλες πόλεις της κεντρικής και δυτικής Μικράς Ασίας²⁷².

Λίγο αργότερα θα ερχόταν και η σειρά του ίδιου του Βοτανειάτη να γευτεί, σε προχωρημένο γήρας πια, την προδοσία και την εκθρόνιση. Έχοντας καταστεί εξαρτώμενος από τις ικανότητες του στρατηγού του Αλεξίου και έχοντας αποξενωθεί από την οικογένεια των Δουκών, έπεσε θύμα των μηχανορραφιών της Αυλής. Κομνηνοί και Δούκες, με τη βοήθεια διαφόρων συγγενών τους, όπως οι

²⁷¹ Νικηφόρος Βρυέννιος, IV, σσ. 301-307.

²⁷² Βρυώνης, Παρακμή, σσ. 102-103.

Παλαιολόγοι, ξεκίνησαν από το Τζουρούλο της Ανατολικής Θράκης. Ενώ βάδιζαν προς την Κωνσταντινούπολη, σταμάτησαν στο χωριό Σχίζα για να συσκεφτούν και να αποφασίσουν ποιον θα προωθούσαν στον θρόνο²⁷³. Επέλεξαν τον Αλέξιο Κομνηνό ο οποίος είχε νυμφευτεί την Ειρήνη, εγγονή του καίσαρα Ιωάννη Δούκα. Μ' αυτό τον τρόπο κατοχυρωνόταν τα συμφέροντα και των δύο οικογενειών. Κατόπιν, χάρη στην προδοσία των μισθοφόρων της φρουράς της Κωνσταντινούπολης, μια πύλη της πόλης άνοιξε και ο Αλέξιος μπήκε θριαμβευτής την 1^η Απριλίου 1081²⁷⁴. Ο Βοτανειάτης, βγάζοντας ίσως και την κόπωση του γήρατος, για πρώτη φορά στον βίο του μοιάζει να παραιτείται της προσπάθειας. Αδύναμος, φαίνεται να αφήνεται στην τύχη του. Δε λαμβάνει κανένα αμυντικό μέτρο και στην ουσία αποδέχεται εκ των προτέρων τη μοίρα του. Όμως τίποτε ακόμη δεν είχε κριθεί. Οι στασιαστές χρειάστηκε να πολεμήσουν μες στους δρόμους και η Κωνσταντινούπολη γνώρισε τη φρίκη των οδομαχιών²⁷⁵. Ίσως, μέσα σε αυτή τη σύγχυση, αν ο Βοτανειάτης επιχειρούσε να αντισταθεί, να είχε νικήσει. Όμως δεν το θέλησε ή δεν το αποτόλμησε. Η αποστασία του στόλου που τάχτηκε στο πλευρό των Κομνηνών, ήταν το τελειωτικό χτύπημα. Για να σταματήσει η αιματοχυσία, ο αυτοκράτορας με προτροπή του πατριάρχη Κοσμά, αποφασίζει να μη φέρει καμία αντίσταση και να εγκαταλείψει τον θρόνο. Όταν ο Αλέξιος κατέλαβε το παλάτι, ο Βοτανειάτης δέχτηκε να καρεί μοναχός και να καταφύγει στη μονή Περιβλέπτου αποδεχόμενος στωικά τη μοίρα του. Ήταν ήδη 80 ετών. Στην ερώτηση τι τον ενοχλεί περισσότερο στη νέα του κατάσταση απαντά πως αυτό που τον στενοχωρεί είναι ότι δε θα τρώει στο εξής κρέας. Όλα τα άλλα του είναι αδιάφορα²⁷⁶.

²⁷³ Treadgold, *History*, σ. 611.

²⁷⁴ *Αλεξιάς*, II, X, σ. 81, στ. 95-11.

²⁷⁵ *Ζωναράς*, XVIII, σ. 729, στ. 1-16. Ο Ζωναράς περιγράφει με ιδιαίτερα μελανά χρώματα τα γεγονότα που ακολούθησαν της πολιορκίας και την κατάληψη του παλατιού από τους Κομνηνούς. Βιασμοί, αιματοχυσίες, συλήσεις και άλλα τραγικά τα οποία αποκρύπτει τεχνηέντως η Κομνηνή πριγκίπισσα παρουσιάζοντας μέρος μόνο της αλήθειας.

²⁷⁶ *Αλεξιάς*, III, I, σ. 87, στ. 17-19.

Εσωτερική Πολιτική

Ο Βοτανειάτης ανήλθε στον θρόνο όχι δια της νομίμου οδού αλλά μέσω ενός πραξικοπήματος. Μέσα σε μια περίοδο ανασφάλειας, συνομοσιών και αποκαλύψεων οι οποίες συνεχίστηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της βασιλείας του, ο Βοτανειάτης επιζητούσε απεγνωσμένα να βρει στηρίγματα, όπου και όπως μπορούσε. Για τον λόγο αυτό όλες οι κινήσεις του και οι πολιτικές επιλογές του στόχευαν περισσότερο στο να ενισχύσει τη δική του θέση παρά να δημιουργήσει τις συνθήκες εκείνες που θα αποσκοπούσαν στην ευημερία του κράτους. Κατά πρώτον, επιχείρησε να επικυρώσει τη νομιμότητά του στον θρόνο και να αμβλύνει την εικόνα του σφετεριστή μέσα από τη διασύνδεσή του με την προηγούμενη δυναστεία. Στα πλαίσια αυτής της στρατηγικής μπορούμε να εντάξουμε τόσο τον γάμο του με τη σύζυγο του προηγούμενου αυτοκράτορα όσο και την παραμονή στις θέσεις τους των υποστηρικτών του προηγούμενου καθεστώτος σε μια κίνηση κατευνασμού των πολιτικών του αντιπάλων.

Στην προσπάθειά του να κερδίσει ή να διατηρήσει τη συμπάθεια «*λαοῦ καὶ ἀρχόντων*» προέβη στη διασπάθιση του δημόσιου χρήματος²⁷⁷. Έδωσε τίτλους, προνόμια και δωρεές στους αριστοκράτες των επαρχιών καθώς και σε εκκλησίες και μοναστήρια. Για να φανεί γενναιόδωρος, μοίρασε μεγάλα χρηματικά ποσά στον λαό, έκανε χορηγίες στη Σύγκλητο, απένειμε τίτλους σε ευγενείς και αστούς. Όταν οι τίτλοι αυτοί εξαντλήθηκαν και άρχισαν να ξεφεύγουν από τον έλεγχο, όλοι κατάλαβαν ότι είχαν πια γίνει κάτι πολύ κοινό και δεν είχαν καμιά αξία. Επρόκειτο σύμφωνα με τον εύστοχο χαρακτηρισμό του Angold για έναν «*πληθωρισμό τιμών*»²⁷⁸. Σύμφωνα με μαρτυρία της εποχής, ο αριθμός των αυλικών αξιωμάτων πλησίαζε τις δέκα χιλιάδες. Ο Βοτανειάτης αδυνατούσε να πληρώσει τις συντάξεις που δικαιούνταν να αποκτήσουν. Το κόστος τους είχε κυριολεκτικά οδηγήσει την πολιτεία σε χρεωκοπία ενισχύοντας την άποψη ότι υπήρχε απ' ευθείας σχέση ανάμεσα στον πληθωρισμό των τιμών και την υποτίμηση του χρήματος.

²⁷⁷ Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία*, σ. 595.

²⁷⁸ Angold, *Αυτοκρατορία*, σ. 164.

Επανάφερε σε ισχύ τον νόμο παροχής βοηθημάτων προς τους φτωχούς της Κωνσταντινούπολης. Για να επουλώσει τις διχόνοιες που είχε προκαλέσει η σκληρή πολιτική του Νικηφορίτζη και να εξαγοράσει την εύνοια της πρωτεύουσας, διέγραψε όλα τα χρέη προς το δημόσιο και κήρυξε άκυρες τις απαλλοτριώσεις στις οποίες είχε προβεί ο Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας²⁷⁹. Επιπλέον ο Βοτανειάτης προχώρησε στην κατάργηση μέτρου που είχε θεσπίσει η προηγούμενη αρχή σχετικά με τις εμπορικές παραθαλάσσιες σκάλες²⁸⁰. Ο Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας είχε αφαιρέσει την κυριότητα των σκαλών αυτών από τους ευαγείς οίκους και τα μοναστήρια. Στόχος του ήταν ο έλεγχος των εμπορικών συναλλαγών και η είσπραξη του αναλογούντος φόρου, καθώς τα έσοδα από τις συγκεκριμένες σκάλες ήταν υψηλά και η απώλεια εσόδων για το κρατικό ταμείο σημαντική. Ο Βοτανειάτης όχι μόνο κατάργησε το συγκεκριμένο μέτρο αλλά φρόντισε και να κατοχυρώσει την αναφαίρετη κυριότητα των σκαλών για τις μονές και τα φιλανθρωπικά ιδρύματα επιβαρύνοντας όμως με αυτόν τον τρόπο, ακόμη περισσότερο την οικονομία. Για να έχει τη στήριξη των συγκλητικών, υποτίθεται πως νομοθετούσε μόνο με τη συγκατάθεση της Συγκλήτου και ενώ ανέλαβε την εξουσία ως εκπρόσωπος της στρατιωτικής αριστοκρατίας, θέλησε να ευχαριστήσει όλες τις τάξεις, πράγμα που τελικά δεν επέτυχε.

Επί Βοτανειάτη, ξέσπασε ανοιχτά η οικονομική κρίση της αυτοκρατορίας, που είχε αρχίσει να εκδηλώνεται περίπου από το 1068. Η απώλεια του μεγαλύτερου μέρους της Μικράς Ασίας στέρησε την αυτοκρατορία από φόρους ενώ δυσχέρειες αντιμετώπιζαν και οι δυτικές επαρχίες, με αποτέλεσμα να παρατηρηθεί μεγάλη έλλειψη χρημάτων στα ταμεία του κράτους. Επιπλέον, οι υπέρογκες σπατάλες, οι φορολογικές απαλλαγές που είχε θεσπίσει ο αυτοκράτορας, τα έξοδα των μισθοφόρων, οι χορηγίες σε ξένους λαούς, η μείωση της παραγωγής, κατέληξαν σε θεαματική υποτίμηση του βυζαντινού νομίσματος. Ο Βοτανειάτης τότε προχώρησε σε κιβδήλευση του νομίσματος με αποτέλεσμα ο σόλιδος, το χρυσό νόμισμα που είχε εισαγάγει ο Μέγας Κωνσταντίνος και που είχε διατηρήσει την αξία του επί τόσους αιώνες, να νοθευτεί στα χρόνια του Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη, σύμπτωμα της

²⁷⁹ *Συνέχεια Σκυλίτζη*, σ. 179: «Πάσας δὲ τὰς δημοσιακὰς ὀφειλὰς ριζόθεν ἀπέτεμεν οὐ μετὰ προσδιορισμοῦ, ἀλλὰ, συλλήβδην πάντων τῶν χρόνων ὁμοῦ, ὡς μηδ' ὄνομα τούτων ἢ μνήμην εὕρισκεσθαι». Νομοθέτημα ανεύθυνο, δημαγωγικό και καταλυτικό των δημοσίων εσόδων χαρακτηρίζεται το συγκεκριμένο διάταγμα από την Α. Χριστοφιλοπούλου. Σύμφωνα με την ίδια, το νομοθέτημα αυτό πρέπει να εξεδόθη γύρω στο Πάσχα (8 Απριλίου) 1078): Χριστοφιλοπούλου, *Ιστορία Β΄*, σ. 258.

²⁸⁰ Οι σκάλες βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη και τα περίχωρα και σε αυτές γινόταν συναλλαγές εμπόρων και πλοιοκτητών: Χριστοφιλοπούλου, *Ιστορία Β΄*, σ. 258, σημ. 5.

φθίνουσας οικονομικής πορείας του κράτους. Το χρυσό αυτό νόμισμα είχε μείνει μόνο με 8 καράτια καθαρό χρυσό αντί για 22 που είχε στην αρχή του αιώνα (εικ. 8,9). Το αργυρό «μυλιαρήσιον» περιείχε μόνο 45% καθαρό ασήμι, αντί για 90%. Ακόμη, κυκλοφόρησαν ιστάμενα και τεταρτηρά από ήλεκτρο και χάλκινες φόλλεις²⁸¹. Η υποτίμηση αυτή, κατέστρεψε οριστικά τη διεθνή φήμη την οποία το βυζαντινό νόμισμα είχε διατηρήσει για επτά αιώνες²⁸². Το ότι δεν κόπηκαν χρυσά νομίσματα αλλά μόνο εξ' ηλέκτρο, φανερώνει τη μεγάλη οικονομική κατάρρευση.

Εξαιρετικά ενδιαφέροντα είναι η άποψη του κυρίου Κόλια ο οποίος μέσα από μια σειρά – πειστικών είναι η αλήθεια- επιχειρημάτων, προτείνει μία ανατρεπτική εκδοχή σύμφωνα με την οποία ο Βοτανειάτης στα τρία χρόνια της βασιλείας του, δεν προέβη μόνο σε κατασπατάληση του δημόσιου χρήματος, όπως προσπαθούν να μας πείσουν οι μη φιλικά προς εκείνον προσκείμενες πηγές, αλλά έλαβε και μέτρα για τη βελτίωση της οικονομίας και της άμυνας²⁸³. Η υπόθεσή του στηρίζεται στη μεγάλη πιθανότητα, νεαρά²⁸⁴ που αποδίδεται -λανθασμένα κατά την άποψή του- στον Νικηφόρο Φωκά, να ανήκει στην πραγματικότητα στον Νικηφόρο Γ' Βοτανειάτη. Η νεαρά η οποία αναφέρεται στο μέτρο τριπλασιασμού του ποσού που αντιστοιχούσε στην αξία των στρατιωτικών κτημάτων, έγινε από τον Βοτανειάτη προκειμένου να διατηρήσουν αυτά την πραγματική τους αξία η οποία είχε κατρακυλήσει μετά τη νόθευση του νομίσματος και την υποτίμηση. Στα πλαίσια της πολιτικής αυτής, σύμφωνα πάντα με τον ερευνητή, ο Βοτανειάτης θα προσπάθησε να αναβιώσει τον θεσμό των στρατιωτικών κτημάτων και ως εκ τούτου να περιορίσει τον αριθμό των

²⁸¹ Για την Morrisson η άποψη που κατά καιρούς έχει διατυπωθεί, πως η πραγματική αιτία του φαινομένου πρέπει να αναζητηθεί στην έλλειψη αργύρου που παρατηρείται εκείνη την εποχή στη μουσουλμανική Ανατολή, δεν ευσταθεί. Δεν υπάρχει η παραμικρή αμφιβολία κατά τη συγγραφέα, ότι το φαινόμενο συνδέεται αποκλειστικά με τον πληθωρισμό των τιμών. Η οικονομική κρίση που πλήττει τη συνθλιβόμενη μεταξύ των Σελτζουκιδών και Πετσενέγων Αυτοκρατορία, είναι αυτή που εξωθεί στην αδιάπτωτη νομισματική αλλοίωση και υποτίμηση και η οποία θα οδηγήσει ακολούθως στη δημοσιονομική κατάρρευση και χρεοκοπία επί βασιλείας Νικηφόρου Γ' Βοτανειάτη: C. Morrisson, *Νόμισμα, Δημόσια Οικονομικά και Ανταλλαγές, στο Ο Βυζαντινός κόσμος. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία (641-1204)*, (μετ. Α. Καραστάθη), (επιμ. Γ. Μουσειδου, Α. Παπασυριόπουλος, Α. Μαραγκάκη), τ. 2, Αθήνα 2011, σσ. 445-446.

²⁸² «τῶν χρημάτων ἐκλελοιπῶτων τό τε νόμισμα κεκιβλήλευτο»: *Νικηφόρος Βρυέννιος*, IV, σ. 257, στ. 18-19. Το βυζαντινό νόμισμα χάνοντας το κύρος του, έγινε λιγότερο «ανταγωνιστικό» και έπαψε να είναι το κύριο διεθνές μέσο ανταλλαγών. Σύντομα θα αντικατασταθεί από το βενετικό *δοκκάτον* και το φλωρεντιανό *φιορίνι*: Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία*, σ. 596.

²⁸³ Βλ. Τ. Κόλιας, *Νικηφόρος Β' Φωκάς (963-969) : ο στρατηγός αυτοκράτωρ και το μεταρρυθμιστικό του έργο*, Αθήνα 1993.

²⁸⁴ Πρόκειται για τη νεαρά *collation III*, αριθμός 22, «Περὶ τῶν ἀπεμπολησάντων στρατιωτῶν τόπους αὐτῶν, εἶτα τούτους ἐπιζητούντων»: Κόλιας, *Νικηφόρος Β' Φωκάς*, σ. 15 και σημ. 7 με επεξηγήσεις.

ξένων μισθοφόρων εγκαινιάζοντας την επιστροφή στις εντόπιες δυνάμεις²⁸⁵. Αν η εκδοχή αυτή του κυρίου Κόλια, αποδειχθεί από την επιστήμη του μέλλοντος ως ορθή, τότε κατά τη γνώμη μας θα πρόκειται για την απόλυτη δικαίωση του Ατταλειάτη ο οποίος προβάλλει τον Βοτανειάτη ως τον σωτήρα εκπρόσωπο της στρατιωτικής αριστοκρατίας των γαιοκτημόνων, που ήρθε να αποτρέψει την αυτοκρατορία από την καταστροφή.

Επιπλέον ο Ατταλειάτης εξήρε τον Βοτανειάτη για τις ρυθμίσεις του στον νομικό κώδικα και την επιμέλεια με την οποία ασκούσε τα αυτοκρατορικά του καθήκοντα. Σύμφωνα με τον ιστορικό ο αυτοκράτορας προήδρευε δικαστικών υποθέσεων και εκδίκασε αυτοπροσώπως. Μελετούσε τους νόμους, ώστε να καταρτιστεί επαρκώς και να βελτιώσει την ικανότητά του να κρίνει τις περιπτώσεις επιτυχώς. Ένας από τους νόμους που θέσπισε κατά τη διάρκεια της βασιλείας του ήταν αυτός περί συζυγικής παραφροσύνης (1079) καθορίζοντας το χρονικό όριο που πρέπει να υπομένει ο υγιής από τους συζύγους μέχρι να οδηγηθεί στο διαζύγιο λόγω ψυχοπάθειας του άλλου²⁸⁶. Στη συνέχεια επικύρωσε παλαιό νόμο του αυτοκράτορα Θεοδοσίου στο διηνεκές ο οποίος απαγόρευε να εκτελούνται άμεσα οι θανατικές ποινές πριν περάσει χρονικό διάστημα τριάντα ημερών κατά το οποίο θα μπορούσαν να παρουσιαστούν νέα αποδεικτικά στοιχεία που θα απέτρεπαν την καταδίκη²⁸⁷.

Συνεπώς η εσωτερική πολιτική του Νικηφόρου Βοτανειάτη δεν έχει να επιδείξει κάποια σημαντική αλλαγή ή μεταρρύθμιση. Επρόκειτο μόνο για μικρές τροποποιήσεις νόμων προκατόχων και κυρίως αλλαγές που αποσκοπούσαν όχι τόσο στο κοινό συμφέρον της αυτοκρατορίας αλλά στην εδραίωση της δικής του θέσης που κρινόταν ιδιαίτερα επισφαλής. Επιπλέον η προχωρημένη ηλικία του υπέργηρου αυτοκράτορα, οι συνεχείς εσωτερικές εξεγέρσεις που έπρεπε να κατασταλούν και τα προβλήματα που δημιουργούσαν οι εξωτερικοί εχθροί και κυρίως οι Τούρκοι δεν άφηναν πολλά περιθώρια στον νυν αυτοκράτορα να επιτελέσει θεμελιώδεις αλλαγές. Το γεγονός ότι χρειάστηκε τη συνδρομή του έμπειρου στην άσκηση της εξουσίας μητροπολίτη Ιωάννη Σίδη γιατί κατά τον Ζωναρά δεν μπορούσε να ανταποκριθεί

²⁸⁵ Ο P. Magdalino, ακολουθώντας τη συλλογιστική του κ. Κόλια αντικρούει τα επιχειρήματά του και στηρίζει τη θέση πως η *νεαρά επ'* ουδενί δεν πρέπει να αποδοθεί στον Νικηφόρο Βοτανειάτη. Το βασικότερο επιχείρημα στο οποίο βασίζει την άποψή του είναι πως το κείμενο της *νεαράς* δεν εντάσσεται υφολογικά και με βάση το περιεχόμενό της σε κείμενο του τέλους της δεκαετίας του '70. Βλ. P. Magdalino, *The Byzantine Army and the Land: from Stratiotikon Kteta to Military Pronoia*, στο *Byzantium at War (9th-12th Century)*, (ed. N. Oikonomides), Αθήνα 1997, σσ. 15-36.

²⁸⁶ *Ατταλειάτης*, σ. 312, στ. 11-23.

²⁸⁷ *Ατταλειάτης*, σ. 313, στ. 1-23.

επαρκώς στα καθήκοντά του αποδεικνύει περίτρανα τόσο την αδυναμία του, φυσική
– βιολογική, όσο και την ανικανότητά του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

Εξωτερικές σχέσεις – Διπλωματία

Κατά την περίοδο της χαώδους κατάστασης που επικράτησε κατά τη δεκαετία 1071-1081, με τα διαρκή στασιαστικά κινήματα και τις εσωτερικές διαμάχες, οι Τούρκοι προχώρησαν ακόμη πιο δυτικά και άρχισαν να συνεργάζονται άλλοτε με τους επίδοξους σφετεριστές και άλλοτε με τους κρατούντες εναντίον των σφετεριστών. Στα χρόνια της βασιλείας του Βοτανειάτη οι Τούρκοι εισχώρησαν ακόμη πιο βαθιά. Ο ίδιος αν και στρατιωτικός, όταν στέφθηκε αυτοκράτορας επέδειξε χαρακτηριστική αδράνεια στο θέμα της αντιμετώπισης των εχθρών οι οποίοι συρρίκνωναν συστηματικά την εδαφική επικράτεια. Οφείλοντας την εξουσία του στους Σελτζούκους Τούρκους, δεν τόλμησε να πάρει οποιαδήποτε σημαντική πρωτοβουλία αναχαίτισής τους, με αποτέλεσμα να εισχωρούν όλο και δυτικότερα. Επιπλέον, η προχωρημένη του ηλικία δεν του προσέδιδε το σθένος και τη φυσική κατάσταση να αντιδράσει πιο δυναμικά. Ήδη οι έφοδοι των Σελτζούκων είχαν λάβει χαρακτήρα μόνιμων εγκαταστάσεων και σημαντικά κέντρα είχαν ήδη καταληφθεί. Κατά την περίοδο βασιλείας του Βοτανειάτη ολόκληρη η Μ. Ασία, εκτός από τις περιοχές Ηράκλεια του Πόντου, ένα τμήμα της Καππαδοκίας, Παφλαγονία και Τραπεζούντα, είχε περιέλθει στην κυριαρχία των Σελτζούκων. Αποκορύφωμα της κυριαρχίας των Σελτζούκων στη Μικρά Ασία ήταν η ίδρυση του Σουλτανάτου του Ρουμ το 1080 από τον Τούρκο ηγεμόνα Σουλεϊμάν Α²⁸⁸.

Στα βόρεια Βαλκάνια είχαν επικρατήσει οι Πετσενέγοι, ενώ οι Νορμανδοί της νότιας Ιταλίας ήταν ο ανερχόμενος κίνδυνος στα Δυτικά²⁸⁹. Ουσιαστικά ο Βοτανειάτης ήταν κυρίαρχος μόνο στην Κωνσταντινούπολη.

Ο Βοτανειάτης, στην προσπάθειά του να αναπτύξει διπλωματικές σχέσεις με ισχυρά πρόσωπα ώστε να εξασφαλίσει ερείσματα δε δίστασε να παραχωρήσει προνόμια που ήταν ιδιαίτερα επιζήμια για το κράτος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο αρμένικης καταγωγής Φιλάρετος Βραχάμιος²⁹⁰ ο οποίος επωφελήθηκε των

²⁸⁸ Brand, "Süleyman Ibn Kutulmus", *ODB*, vol.3, σσ. 1975-1976.- Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία*, σ. 595.-Χριστοφιλοπούλου, *Ιστορία Γ' 1*, σ. 44.

²⁸⁹ W. Treadgold, *Βυζάντιο*, (μετ. Γ. Λεβενιώτης, επιμ. Γ. Αβραμίδης), Θεσσαλονίκη 2007, σ. 236.

²⁹⁰ *Ματθαίος Εδέσσης*, σ. 73.Την πιο σημαντική πηγή για τον Φιλάρετο Βραχάμιο αποτελεί το *Χρονικό του Ματθαίου Εδέσσης* ο οποίος χαρακτηρίζει αρνητικά τον αρμένιο ηγεμόνα:« *indeed, he was Satan's*

περιστάσεων και δημιούργησε μια εκτεταμένη ανεξάρτητη επικράτεια στα νοτιοανατολικά μικρασιατικά εδάφη.

Ο Φιλάρετος ήδη από το 1074, επί βασιλείας Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα λειτουργούσε ανεξάρτητα από την κεντρική εξουσία, ελέγχοντας την περιοχή από το Χάρπετε, στον ποταμό Ευφράτη, μέχρι τα Ανάζαρβα και την Ταρσό στην Κιλικία²⁹¹. Όμως, απώτερος σκοπός του ήταν να θέσει υπό τον έλεγχό του την Αντιόχεια. Με την ανάρρηση του Βοτανειάτη στον θρόνο, ο Βραχάμιος βρίσκει την ευκαιρία να δηλώσει υποταγή. Η υποταγή αυτή φυσικά εξαργυρώθηκε με αντίστοιχα ανταλλάγματα. Σύμφωνα με αυτά ο Φιλάρετος αναγνωριζόταν ως κυρίαρχος στην περιοχή και νέος δουξ της Αντιόχειας. Στη συνέχεια ο Βραχάμιος διορίστηκε από τον Βοτανειάτη ως δομέστικος των σχολών της Ανατολής και έλαβε τον τίτλο του *πρωτοκουροπαλάτη*. Όλη η δράση του Φιλάρετου Βραχάμιου αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα ανθρώπου, γύρω από τον οποίο συσπειρώθηκαν οι ομοεθνείς του και μέσω αυτού επιδίωξαν, κάτω υπό ορισμένες συνθήκες να ανεξαρτητοποιηθούν. Καταδεικνύει σαφώς, τις επιζήμιες συνέπειες που είχε για το κράτος η επιλογή ορισμένων αυτοκρατόρων να αναπτύσσουν προσωπικούς δεσμούς με συγκεκριμένα άτομα, τα οποία χρησιμοποιούσαν τα προνόμια που τους παρείχε ο αυτοκράτορας εις βάρος της αυτοκρατορίας.

senior son. He was a man with a foul breath, the precursor of the abominable Antichrist, and a person of diabolical, uncouth, and most wicked behavior». Αλλά και οι βυζαντινές πηγές διάκεινται αρνητικά (εκτός από την Άννα Κομνηνή) ως προς τον χαρακτήρα του Φιλάρετου Βραχάμιου: «*άνηρ τις ἐξ Ἀρμενίας ὀρμώμενος Φιλάρετος τὴν ἐπωνυμίαν, περίβλεπτος ἐπ’ ἀνδρεία καὶ φρονήσει*», *Ἀλεξιάς*, VI, IX, σ. 186, στ. 65-66.- «*ἀνδρὶ στρατιωτικὴν μὲν ἀχούοντι περιοπὴν , αἰσχροῦ δὲ βίου καὶ διαβεβλημένου τυγχάνοντι*», *Ἀτταλειάτης*, σ. 132, στ. 10-12.- *Ζωναράς*, XVIII, σ. 693, στ. 1-5.- *Συνέχεια Σκυλίτζη*, σ. 136, στ. 18-24.

²⁹¹ *Νικηφόρος Βρυέννιος*, II, σ. 202, (σχόλια εκδότη) σημ 1.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο Νικηφόρος Γ΄ Βοτανειάτης (1001-1081) καταγόταν από βυζαντινή αριστοκρατική οικογένεια της Μικράς Ασίας. Οι φειδωλές πληροφορίες των σύγχρονών του ιστορικών και η έλλειψη άλλων συμπληρωματικών στοιχείων δε μας επιτρέπουν να καλύψουμε το κενό που αφορά στη ζωή του κατά το διάστημα από τη γέννησή του μέχρι την ηλικία των 52 ετών. Παππούς του ήταν ο Νικηφόρος Βοτανειάτης, στρατηγός ο οποίος διακρίθηκε στον πόλεμο εναντίον των Βουλγάρων του κράτους του Σαμουήλ. Ο πατέρας του Μιχαήλ, ακολούθησε και εκείνος στρατιωτική καριέρα με σημαντικές επιτυχίες κυρίως στην υπεράσπιση της Θεσσαλονίκης από τους Βουλγάρους. Ο Νικηφόρος Βοτανειάτης, ακολουθώντας τα χνάρια των προγόνων του, διέγραψε μια μακρόχρονη πορεία στον στρατό, όπου ανέδειξε τις ικανότητές του και ανήλθε στα πιο υψηλά αξιώματα κατακτώντας σημαντικούς τιμητικούς τίτλους. Καθ' όλη την πορεία του, προ ανάρρησής του στον θρόνο, παρέμεινε πιστός και αφοσιωμένος στο καθήκον του κάνοντας ότι ήταν δυνατόν ώστε να προστατέψει την αυτοκρατορία ακόμη και όταν αυτή βρισκόταν σε κακή κατάσταση. Έμεινε αφοσιωμένος, πηγαίνοντας όπου κάθε φορά τον καλούσε το καθήκον και υπηρετώντας σε ιδιαίτερα νευραλγικές θέσεις σε όλη την έκταση της αυτοκρατορίας. Παρά την κατάσταση γενικής παρακμής, προσπάθησε να ανταποκριθεί αποτελεσματικά, κάνοντας το καλύτερο δυνατό συχνά υπό συνθήκες δυσμενείς. Παρ' όλη την κατά γενική ομολογία επιτυχημένη στρατιωτική του σταδιοδρομία, δύο μελανά σημεία έμελε να αφήσουν αρνητικό αποτύπωμα στη λαμπρή του καριέρα: η ντροπιαστική ήττα του από τους Ούζους κατά το Φθινόπωρο του 1074 και η σκοτεινή σελίδα στη μάχη του Ζόμπου. Τα αίτια που τον οδήγησαν στην αψυχολόγητη συμπεριφορά να εγκαταλείψει ξαφνικά τη μάχη με τις δυνάμεις του, αφήνοντας αβοήθητα τα βυζαντινά στρατεύματα τα οποία γνώρισαν σαρωτική ήττα από τα στρατεύματα του Νορμανδού Ουρσέλιου, παραμένουν αδιευκρίνιστα. Για το αν η έκβαση της μάχης είχε διαφορετικό αποτέλεσμα, εάν ο έμπειρος στρατηγός Βοτανειάτης παρέμενε και συμμετείχε στη μάχη, είναι κάτι που δε θα το μάθουμε ποτέ. Εικάζουμε όμως πως αν είχε εισακουσθεί η εισήγησή του, τότε κατά πάσα πιθανότητα το αποτέλεσμα για τα βυζαντινά στρατεύματα θα ήταν θετικό. Η μάχη αυτή θεωρήθηκε κομβικής σημασίας για την αυτοκρατορία καθώς κρίθηκε σε μεγάλο βαθμό η τύχη της Ανατολής. Είχε ως αποτέλεσμα να χαθεί η ευκαιρία οποιασδήποτε

συντονισμένης επιχείρησης εναντίον των Τούρκων διευκολύνοντάς τους στην ανενόχλητη δράση και παραμονή τους στην περιοχή και επέτεινε την ανασφάλεια στη Μικρά Ασία.

Με βάση τη μελέτη των πηγών, αυτό που διακρίνει κανείς σχετικά με το πρόσωπο του Νικηφόρου Βοτανειάτη είναι, πως κατά γενική παραδοχή, όλοι συμφωνούν στη γενναιότητα, τη λαμπρή στρατιωτική σταδιοδρομία και την ευγενή καταγωγή του βυζαντινού αυτοκράτορα. Πέρα από αυτό το σημείο σύγκλισης, υπάρχουν δύο απολύτως αντίρροπες δυνάμεις ως προς την οπτική και την κριτική αξιολόγηση του εν λόγω αυτοκράτορα. Από τη μία πλευρά ο απόλυτος εγκωμιαστής του, ο Ατταλειάτης, δίνοντας μία εικόνα θετική, σε τέτοιο βαθμό υπερβολής, που πολλές φορές να καταντά διαστρεβλωτική, από την άλλη πλευρά όλοι οι άλλοι. Για τον Ατταλειάτη, ο Βοτανειάτης συγκεντρώνει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά του ιδεώδους αυτοκράτορα: Ευγένεια καταγωγής. Ο Βοτανειάτης παρουσιάζεται ως άψογα ευγενής, κληρονόμος μιας ένδοξης οικογένειας, των Φωκάδων. Στρατιωτική ανδρεία. Ο Βοτανειάτης την απέδειξε στα πεδία των μαχών καθώς για τον Ατταλειάτη δεν υπήρξε καμία σημαντική πολεμική σύγκρουση χωρίς τη συμμετοχή του. Ο Βοτανειάτης χαρακτηριζόταν από φιλανθρωπία και δικαιοσύνη και ήταν ανίκανος να δείξει υπεροψία. Επιπλέον, ο ιδανικός ηγέτης για τον Ατταλειάτη ήταν ιδιαίτερα ευλαβής. Η ευλάβειά του εκφραζόταν κυρίως σε δημόσιες τελετές, στην παρουσία του στις τακτικές λειτουργίες και στις προσελεύσεις του στην εκκλησία ακόμη και σε ώρες προχωρημένης νύχτας. Τέλος, ο Βοτανειάτης χαρακτηριζόταν για την ορθή του κρίση και ευφυΐα. Ο αυτοκράτορας αφιέρωνε τις μέρες και τις άγρυπνες νύχτες στην ανάγνωση, τη διευθέτηση των κρατικών υποθέσεων και στη δίκαιη εφαρμογή των νόμων. Η μεροληπτική αυτή άποψη του Ατταλειάτη, μας προβλημάτισε ιδιαίτερα καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της εργασίας, με δεδομένο ότι αποτελούσε την κύρια πηγή πληροφόρησης. Η εγκωμιαστική αυτή στάση θεωρήθηκε ως απόρροια πολλών παραγόντων. Καταλήξαμε στο συμπέρασμα πως οι κύριες συνιστώσες που τη διαμόρφωσαν ήταν τα προσωπικά συμφέροντα του Ατταλειάτη (κυρίως οικονομικά), τα οποία θίχτηκαν, η απώλεια μεγάλου μέρους της Μικράς Ασίας, της οποίας υπεύθυνη κρίθηκε η προηγούμενη κυβέρνηση με την ήττα του Μαντζικέρτ, η αποτρόπαια συμπεριφορά εναντίον του Ρωμανού Δ' Διογένη (στρατιωτικού αυτοκράτορα που θαύμαζε επίσης ο Ατταλειάτης) και τα δραματικά γεγονότα που ακολούθησαν και τέλος, ο πολιτικός προσανατολισμός του ιστορικού. Ο Ατταλειάτης ως υπέρμαχος και υποστηρικτής της στρατιωτικής αριστοκρατίας,

ποτέ δεν έκρυψε την απέχθειά του για τη δημοσιούπαλληλική γραφειοκρατία που κατήυθνε τις τύχες της αυτοκρατορίας. Ο υπολανθάνων ανταγωνισμός ο οποίος διαφάνηκε μεταξύ του Ατταλειάτη και του σύγχρονου του Ψελλού δε θα ήταν δυνατόν να μη ληφθεί σοβαρά υπόψιν μας.

Τα κοινά στοιχεία, διάσπαρτα σε όλο το σώμα των δύο κειμένων, μας οδήγησαν στο συμπέρασμα πως οι δύο ιστορικοί όχι μόνο γνωριζόταν αλλά και δεν έτρεφαν ιδιαίτερη συμπάθεια ο ένας για τον άλλο. Στα πλαίσια αυτού του αθέμιτου ανταγωνισμού, εικάζουμε πως ο Ατταλειάτης ήθελε να αποδείξει πως και ο δικός του αυτοκράτορας δεν υπολείπεται σε τίποτε - μάλιστα υπερτερούσε κατά πολύ- του προηγούμενου ηγέτη Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα.

Στηριζόμενοι σε μεγάλο βαθμό στη συμβολή του σιγίλλογραφικού υλικού, κατορθώσαμε να ανασυνθέσουμε με μεγάλη ακρίβεια σημαντικό τμήμα της πορείας της στρατιωτικής του σταδιοδρομίας, προ ανάρρησής του στον θρόνο, για το οποίο σιωπούσαν οι γραπτές ιστορικές πηγές. Διαπιστώσαμε ότι ο Νικηφόρος Βοτανειάτης κατόρθωσε να διαγράψει ένα εντυπωσιακό *cursus honorum*, κατακτώντας υψηλά αξιώματα και τίτλους και υπηρετώντας σε νευραλγικές θέσεις σε όλο το φάσμα της αυτοκρατορικής επικράτειας. Κατά την περίοδο βασιλείας του Ρωμανού Δ΄ Διογένη, φαίνεται να τίθεται για πρώτη φορά εκτός του κάδρου των εξελίξεων και να αποσύρεται προσωρινά από τη δημόσια ζωή καταφεύγοντας στα κτήματά του στην Ανατολή. Επανέρχεται δυναμικά στο προσκήνιο όταν καλείται από τον Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα να αναλάβει κρίσιμο ρόλο στην προάσπιση της Μικράς Ασίας από τους επικίνδυνους εχθρούς του ανατολικού συνόρου. Είναι η στιγμή που θα τιμηθεί με τον υψηλότερο τίτλο του κουροπαλάτη και θα καταβάλει υπεράνθρωπες προσπάθειες με τον ανύπαρκτο στρατό και τις ελάχιστες δυνάμεις που διέθετε να αναχαιτίσει τους Σελτζούκους Τούρκους ενισχύοντας παράλληλα το γόητρό του.

Λίγο μετά την άνοδό του στην εξουσία, ο Βοτανειάτης νυμφεύθηκε την εντυπωσιακή σε εμφάνιση Γεωργιανή πριγκίπισσα Μαρία Αλανή, σύζυγο του προηγούμενου αυτοκράτορα Μιχαήλ ο οποίος είχε καρεί μοναχός. Επρόκειτο καθαρά για έναν γάμο σκοπιμοτήτων ο οποίος εξυπηρετούσε τις επιδιώξεις και τα συμφέροντα και των δύο πλευρών. Ο Βοτανειάτης αναζητούσε ισχυρά ερείσματα ώστε να νομιμοποιήσει και να εδραιώσει την επισφαλή θέση του στην εξουσία. Αυτά θα εξασφαλιζόνταν σε μεγάλο βαθμό με την άμεση διασύνδεση μέσω ενός γάμου με την προηγούμενη αρχή ενώ από την άλλη πλευρά η Μαρία Αλανή επιχειρούσε με κάθε τρόπο να διασφαλίσει τα δικαιώματα του υιού της Κωνσταντίνου στον θρόνο.

Αμέσως μετά την ανάρρησή του , ο αυτοκράτορας κλήθηκε να αντιμετωπίσει μια σειρά αλληπάλληλων επαναστατικών κινημάτων, τα οποία ουσιαστικά αποτελούσαν τη συνέχεια των εμφύλιων πολέμων που ταλάνιζαν την αυτοκρατορία μετά την ήττα του Μαντζικέρτ. Ο θρόνος του γηραιού αυτοκράτορα απειλήθηκε επανειλημμένα κατά την τριετία της βασιλείας του από τις στάσεις επιφανών εκπροσώπων της στρατιωτικής αριστοκρατίας, τόσο στο ευρωπαϊκό όσο και στο ασιατικό τμήμα της αυτοκρατορίας. Τα κυριότερα ήταν αυτά που εκδηλώθηκαν στον ευρωπαϊκό χώρο από τον πρώην δούκα του Δυρραχίου, Νικηφόρο Βρυέννιο και από τον διάδοχό του στο συγκεκριμένο αξίωμα, Νικηφόρο Βασιλάκιο. Και οι δύο στασιαστές αντιμετωπίστηκαν επιτυχώς από τον στρατηγό του Βοτανειάτη Αλέξιο Κομνηνό. Κατά τη γνώμη μας η βασιλεία του Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη θα ήταν ακόμη πιο βραχύβια αν δεν υπήρχε στην υπηρεσία του ο ικανότατος στρατηγός Αλέξιος Κομνηνός, απόδειξη του οποίου αποτελεί το γεγονός πως μόλις ο Αλέξιος αντιλήφθηκε ότι δεν είχε πλέον νόημα να υπηρετεί πιστά και να διατηρεί στον θρόνο έναν παρηκμασμένο γηραιό αυτοκράτορα, αποφάσισε να στεφθεί ο ίδιος αυτοκράτορας, με χαρακτηριστική ομολογουμένως ευκολία.

Ως προς τη διοικητική του προσπάθεια κατά τη σύντομη βασιλεία του, διαφάνηκε ξεκάθαρα ότι ο Βοτανειάτης μπορεί να ήταν ικανότατος στρατηγός, δε γνώριζε όμως τίποτε από πολιτική και διοίκηση. Πολύ μεγάλος σε ηλικία πια - ιδιαίτερα για το προσδόκιμο ζωής του 11^{ου} αι. - εξασθενημένος από τη μακρόχρονη θητεία του στον στρατό, δεν μπόρεσε να φανεί αποτελεσματικός. Στηριζόμενος κατά κύριο λόγο σε ανίκανους αυλικούς οι οποίοι «ἤγον καὶ ἔφερον» τον αδύναμο αυτοκράτορα, δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί με επιτυχία στα αυτοκρατορικά του καθήκοντα. Η διακυβέρνησή του , έδωσε προτεραιότητα στην πάταξη των στασιαστικών κινημάτων και όχι στην καταπολέμηση των ξένων εισβολέων οι οποίοι είχαν κυκλώσει επικίνδυνα την αυτοκρατορία. Στην προσπάθειά του να εδραιώσει τη θέση του ακολούθησε μια πολιτική παροχών η οποία εξανέμισε ότι είχε απομείνει στα βασιλικά ταμεία. Η άμετρη απονομή τίτλων και αξιωμάτων, οι δωρεές και οι φοροαπαλλαγές προς κάθε κατεύθυνση είχαν ως αποτέλεσμα την τεράστια διασπάθιση του δημοσίου χρήματος. Η περειαίρω νόθευση του βυζαντινού νομίσματος ήταν η χαριστική βολή. Η υποτίμηση του νομίσματος ήταν τέτοια που είχε σαν συνέπεια την αποβολή του από τις διεθνείς αγορές.

Αν και εκπρόσωπος ο ίδιος της στρατιωτικής αριστοκρατίας, δεν κατέβαλε καμία προσπάθεια ανόρθωσης του γοήτρου και της διάλυσης στην οποία είχε

περιέλθει ο βυζαντινός στρατός λόγω της χρόνιας παραμέλησης και απαξίωσης από την κεντρική εξουσία. Ο Βοτανειάτης αρκέστηκε σε λύσεις αποσπασματικές που αποσκοπούσαν κυρίως στο να δώσει βραχυπρόθεσμες λύσεις στα άμεσα προβλήματά του και όχι ως μέρος ενός ολοκληρωμένου στρατιωτικού σχεδιασμού. Για τον λόγο αυτό έπρεπε να μισθώνει συνεχώς μισθοφόρους Τούρκους κάθε φορά που ήταν να αντιμετωπίσει ένα στασιαστικό κίνημα ή μια έκτακτη στρατιωτική ανάγκη. Με τον τρόπο αυτό όμως έδωσε το δικαίωμα στους Τούρκους να αναμειχθούν στα εσωτερικά της αυτοκρατορίας και τελικά να κυριεύουν χωρίς κόπο πόλεις της Μικράς Ασίας, του μεγαλύτερου κέντρου στρατολογίας και φοροσυλλογής της αυτοκρατορίας.

Ωστόσο, είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι ακόμη και σε προχωρημένο γήρας ήταν σε θέση να διαχειριστεί την αυτοκρατορία. Η καλή φυσική και νοητική του κατάσταση του επέτρεπε να παραμένει ακμαίος και ενεργός ακόμη και στην ηλικία των 80 ετών. Το γεγονός ότι είχε καλή σχέση με τους Τούρκους ίσως τελικά να μην έπρεπε να αποτιμηθεί τόσο αρνητικά. Είναι πολύ πιθανόν οι σχέσεις αυτές να λειτούργησαν ευεργετικά στο να αποφευχθεί η ταχύτερη διαδικασία κατάκτησης της Ανατολής πράγμα που επέτρεψε στην επόμενη διακυβέρνηση του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού να ανακτήσει γρήγορα δυνάμεις και να προβεί στην ανόρθωση του κράτους. Το γεγονός ότι προσπάθησε, σ' αυτό το εξαιρετικά βραχύβιο χρονικό διάστημα της βασιλείας του, να καταφέρει να λάβει έστω και αποσπασματικά, κάποια μέτρα που έβαζαν φρένο στις καταχρήσεις του προηγούμενου καθεστώτος και να επιχειρήσει να βάλει τάξη σε νομικά ζητήματα της εποχής του, επιβάλλεται κατά τη γνώμη μας να ληφθεί σοβαρά υπόψιν. Για τον λόγο αυτό, μπορούμε να εντάξουμε τον Βοτανειάτη όχι στη χωρία των ανίκανων αυτοκρατόρων του 11^{ου} αι. ως εκείνον που σηματοδότησε το κλείσιμο μιας περιόδου αποσύνθεσης και παρακμής αλλά ως αρχή του μεταβατικού σταδίου ανάκαμψης που άρχισε με τη βασιλεία του και κορυφώθηκε τον 12^ο αι. με την άνοδο της δυναστείας των Κομνηνών στην εξουσία.

Τέλος, με το κλείσιμο αυτού του πονήματος, ευελπιστούμε να ρίξουμε φως στην ενδιαφέρουσα αυτή προσωπικότητα η οποία για κάποιο λόγο είχε μπει στο περιθώριο των συγχρόνων ιστορικών της εποχής του αλλά και των συγχρόνων μας επιστημόνων αποκαθιστώντας τον στην ιστορική μνήμη. Τα σκοτεινά σημεία των πρώτων χρόνων του βίου του για τα οποία δεν μπορέσαμε να ανακτήσουμε καμία γνώση, επαφίενται στους μελλοντικούς ερευνητές με τα ευρήματα που τυχόν προκύψουν να συμπληρώσουν το παζλ. Πολύ πιθανόν η επιστήμη του μέλλοντος, με τα μέσα που θα διαθέτει, να είναι σε θέση να καλύψει πλήρως αυτά τα κενά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

Actes d' Iviron *Actes d' Iviron vol. II (Du milieu du XLe siècle à 1204)*, Album, ed. par J. Lefort, N. Oikonomides, D. Papachryssanthou, avec la collaboration de V. Kravari et d' H. Métrévéli , [Archives de l' Athos XIV], Paris 1990.

Actes d' Iviron *Actes d' Iviron vol. II (Du milieu du XLe siècle à 1204)*, Texte, ed. par J. Lefort, N. Oikonomides, D. Papachryssanthou, avec la collaboration de V. Kravari et d' H. Métrévéli , [Archives de l' Athos XIV], Paris 1990.

Actes de Lavra, *Actes de Lavra τ.Ι (Des Origines a 1204)*, Texte, Ed. par P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, avec la collaboration de D. Papachryssanthou, [Archives de l' Athos, V], Paris 1970.

Cedrenus Georgius Cedrenus, *Historiarum Compendium*, ed. I. Bekker, [CSHB], Bonn 1939.

Grierson Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, ed. by A. R. Bellinger and Ph. Grierson, v. III: Leo III to Nicephorus III (717-1081), part 2, Basil I to Nicephorus (867-1081), Washington D.C. 1973.

Westerink L.G. Westerink, *Michael Psellus, Poemata*, [BGRT], Stuttgart 1992.

William of Apulia *The Deeds of Robert Guiscard*, Translated by G.A. Loud, University of Leeds 2000.

Άννα Κομνηνή Άννα Κομνηνή, *Άλεξιάς*, έκδ. D. Reinsch –. A. Kambylis, [CFHB 40/1], Berlin 2001.

Βρυέννιος Νικηφόρος Βρυέννιος, *Υψηλή Ιστορίας Nicephori Bryennii historiarum libri quattuor*, ed. P. Gautier, [CFHB, Series Bruxellensis –IX], Βρυξέλλες 1975.

Γλυκάς *Βίβλος Χρονική Michaelis Glycae Annales*, ed. I. Bekker, [CSHB], Βόννη 1836.

Ζωναράς *Έπιτομή Ιστοριών Ioannis Zonarae Epitomae historiarum*, ed. M.Pinder, Th. Büttner-Wobst, τόμ. III, [CFHB], Βόννη 1897.

Ιωάννης Σκυλίτζης *Jean Skylitzes, Empereurs de Constantinople*, texte traduit par B. Flusin et annoté par J.C. Cheynet, Paris 2003.

Ιωάννης Σκυλίτσης *Ιωάννου Σκυλίτση Χρονογραφία: νεοελληνική μετάφραση με τις μικρογραφίες του κώδικα της Μαδρίτης*, (εισ.- μετ. Δ. Μούσουρας), Αθήνα 2002.

Μανασσής Κωνσταντίνος Μανασσής, *Σύνοψις Χρονική Constantini Manassis Breviarium Chronicum*, ed. O. Lampsidis [CFHB XXXVI], Αθήνα 1996.

Ματθαίος Εδέσσης *Matthew of Edessa's Chronicle*, (Translated by R. Bedrosian), Long Branch 2017.

Μιχαήλ Ατταλειάτης *Michaelis Attaliothae Historia*, (ed.) I. Bekkerus [CSHB], Bonnae 1853.

Μιχαήλ Ατταλειάτης Μιχαήλ Ατταλειάτης, *Διάταξις*, (επ. Κ. Σάθας), *MB*, τ. 1, Βενετία 1872, σσ. 2-69.

Μιχαήλ Σύριος *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*, (Translated by R. Bedrosian), Long Branch 2013.

Μιχαήλ Ψελλός *Michaelis Pselli Chronographia* (ed.) Reinsch D.R, Band 2, Einleitung und Text, Walter de Gruyter GmbH, Berlin-Boston 2014.

Μιχαήλ Ψελλός Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία*, (Μετάφραση- Εισαγωγή – Σχόλια: Β. Καραλής), τ. Β', Αθήνα 2004.

Μπαρ ΕβραίοσE. A. Wallis Budge, *The Chronography of Gregory Abu' l Faraj, The Son of Aaron, The Hebrew Physician Commonly Known as Bar Hebraeus Being The First Part of His Political History of the World*, vol. 1, London 1932.

Σκουταριώτης Θεόδωρος Σκουταριώτης, *Σύνοψις Χρονική*, (εκδ. Κ. Σάθας), στο *MB*, τ. 7, Παρίσι 1894, σσ. 1-556.

Συνέχεια του Σκυλίτη *Ἡ Συνέχεια τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτη, (Ioannes Skylitzes Continuatus)*, έκδ. Τσολάκη, [ΕΜΣ-105], Θεσσαλονίκη 1968.

Ψευδο-Κωδινός *Χρονογραφία, Περί των από κτίσεως κόσμου ετών και των ανέκαθεν βασιλευσάντων εν τη Ρωμανία*, ed. P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, vol. 1 [CFHB], Vienna 1975, σσ. 128 -155.

ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Angold M. Angold, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία από το 1025 έως το 1204. Μία πολιτική ιστορία*, (μετ. Ε. Καργιανιώτη), (επιμ. Π. Αγαπητός), Αθήνα 2008.

Beckwith J. Beckwith, *The Art of Constantinople. An Introduction to Byzantine Art (330-1453)*, New York 1961.

Brand C. M. Brand, “Süleyman Ibn Kutulmus”, *ODB*, vol.3, (New York- Oxford 1991), σσ. 1975-1976.

Brand C. M. Brand, “Nikephoritzes”, *ODB*, vol. 2, (New York – Oxford 1991), σ. 1475.

Buckler G. Buckler, “A Sixth Century Botaniates”, *Byz* 6 , 1931.

- Chalandon F.Chalandon, *Essai sur le regne d'Alexis Ier Comnene (1081-1118)*, New York 1971.
- Cheyne J. C. Cheynet, *Pouvoir et contestations a Byzance (963-1210)*, Paris 1990.
- Cheyne J. C. Cheynet, Το Βυζάντιο ανάμεσα στους Τούρκους και τους Σταυροφόρους (1057-1204), στο *Ο Βυζαντινός κόσμος. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία (641-1204)*, (μετ. Α. Καραστάθη), (επιμ. Γ. Μουσειδου, Α. Παπασυριόπουλος, Α. Μαραγκάκη), τ. 2, Αθήνα 2011, σσ. 131-160.
- Dennis G. T. Dennis, The Byzantines in Battle, στο *Το Εμπόλεμο Βυζάντιο (9^{ος} -12^{ος} αι.)*, επιμ. Κ. Τσιγκνάκης, [ΕΙΕ-ΙΒΕ], Διεθνή Συμπόσια 4, σσ.169-173.
- Dölger F. Dölger, *Beitrage zur geschichte der byzantinischen finanzverwaltung : besonders des 10. und 11. Jahrhunderts* , Leipzig 1927.
- Duyé N. Duyé, Un haut fonctionnaire byzantin du XIe siècle : Basile Malésès, *REB* 30 (1972), σσ. 167-168.
- Garland L. Garland, *Byzantine empresses: women and power in Byzantium, AD 527-1204*, London 1999.
- Grégoire H. Grégoire, Le César Nicéphore Bryennios. Les quatre livres des histoires, *Byz* 23 (1953), σσ. 469-530.
- Guilland R. Guilland, *Les Logothètes : Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire byzantine*, *REB* 29, (1971), σσ. 5-115.
- Guyton C. Guyton, *Φυσιολογία και μηχανισμοί των νόσων*, (επιμ. Ά. Ευαγγέλου), Αθήνα 2000.
- Hannick- Schmalzbauer Ch. Hannick- G. Schmalzbauer, Die Synadenoι, στο *Jahrbuch der Osterreichischen Byzantinistik*, 25, Wien 1976, σσ. 125-161.
- Hill B. Hill, *Imperial women in Byzantium 1025-1204: power, patronage and ideology*, London 1999.
- Hinterberger M. Hinterberger, Φόβω κατασεισθείς: τα πάθη του ανθρώπου και της αυτοκρατορίας στον Μιχαήλ Ατταλειάτη. Το αιτιολογικό σύστημα ενός ιστοριογράφου του 11^{ου} αιώνα, στο: *Η αυτοκρατορία σε κρίση (:)*, Σ. Βρυώνης, Αθήνα 2003.
- Hunger H.Hunger, *Prooimion. Elemente Der Byzantinischen Kaiseridee In Den Arengen Der Unkunden*. (Wiener Byzantinistische Studien, Bd. I.) Wien 1964.
- Hunger H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία: Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τόμ. Β', (μετ. Τ. Κόλιας, Κ. Συνέλλη, Γ. Μακρής, Ι. Βάσσης), Αθήνα 1992.

- Kazhdan A. Kazhdan, *Μελέτες στη Βυζαντινή Λογοτεχνία του 11^{ου} και 12^{ου} αιώνα*, (μετ. Μ. Αυγερινού-Τζιώγα), (επιμ. Β. Κατσαρός), Αθήνα 2007.
- Kazhdan A. Kazhdan, "Botaneiates", *ODB*, vol. 1 (New York – Oxford 1991).
- Krallis D. Krallis, *Michael Attaleiates and the Politics of Imperial Decline in Eleventh – Century Byzantium*, [ACMRS], Tempe, Arizona 2012.
- Leib B. Leib, Nicephore III Botaneiates (1078-1081) et Marie d'Alanie, στο *Actes du VI Congrès international d' études byzantines*, Paris 27 juillet-2 aout 1948.
- Magdalino P. Magdalino, *The Byzantine Army and the Land: from Stratiotikon Ktema to Military Pronoia*, στο *Byzantium at War (9th-12th Century)*, (ed. N. Oikonomides), Αθήνα 1997, σσ. 15-36.
- Maguire H. Maguire, *Η ιδιωτική λατρεία της Παναγίας*, στο *Μήτηρ Θεού : Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή τέχνη*, (επιμ. Μ. Βασιλάκη), Μιλάνο 2000, σσ. 279-321.
- Morrisson C. Morisson, *Νόμισμα, Δημόσια Οικονομικά και Ανταλλαγές*, στο *Ο Βυζαντινός κόσμος. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία (641-1204)*, (μετ. Α. Καραστάθη), (επιμ. Γ. Μωυσεΐδου, Α. Παπασυριόπουλος, Α. Μαραγκάκη), τ. 2, Αθήνα 2011, σσ. 421-450.
- Norwich J. Norwich, *Byzantium: The Apogee*, London 1993.
- Oikonomides N. Oikonomides, *Les Listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Paris 1972.
- Ostrogorsky G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τόμος Β', (μετ. Ι. Παναγόπουλος), (επιμ. Ε. Χρυσός), Αθήνα 1979.
- Polemis I. Polemis, *Notes on Eleventh-century Chronology (1059-1081)*, *BZ* 58 (1965), σσ. 60-76.
- Polemis I. Polemis, *The Dukai: a contribution to Byzantine prosopography*, London 1968
- Schlumberger G. Schlumberger, *Sigillographie de l' Empire byzantine*, Paris 1884.
- Stavrakos Ch. Stavrakos, *Die byzantinischen Bleisiegel mit Familiennamen aus der Sammlung des Numismatischen Museums Athen*, Wiesbaden 2000.
- Treadgold W. Treadgold, *Βυζάντιο*, (μετ. Γ. Λεβενιώτης, επιμ. Γ. Αβραμίδης), Θεσσαλονίκη 2007.
- Treadgold W. Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, California 1997.

vol. 1, Paris 1950-1951, σσ. 129-140.

Vryonis S. Vryonis, *The decline of medieval Hellenism in Asia Minor and the process of islamization from the eleventh through the fifteenth century*, University of California Press 1986.

Αγαπητός Π. Αγαπητός, Η εικόνα του Βασιλείου Α' στη φιλομακεδονική γραμματεία (867-959), *Ελληνικά* 40 (1989), σσ. 285-322.

Αμαντος Κ. Αμαντος, «Οι Βοτανιάται», *Ελληνικά* 8, Αθήνα 1935.

Αυγερινού Μ. Αυγερινού – Τζιώγα, *Η "Σύνοψις χρονική" του Κωνσταντίνου Μανασσή: Συμβολή στην υφολογική μελέτη μιας έμμετρης χρονογραφίας*, Θεσσαλονίκη, 2013.

Βαρζός Κ. Βαρζός, *Η γενεαλογία των Κομνηνών*, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1984.

Βεγλερής Γ. Βεγλερής, *Ο αυτοκράτωρ του Βυζαντίου Νικηφόρος ο Βοτανειάτης Πρωτοπρόεδρος και Δουξ Ελλάδος και Πελοποννήσου*, Αθήνα 1916.

Βρυώνης Σ. Βρυώνης, *Η παρακμή του μεσαιωνικού ελληνισμού της Μικράς Ασίας και η διαδικασία του εξισλαμισμού : 11ος έως 15ος αιώνας*, (μετ. Κ. Γαλαταριώτου), Αθήνα 2008.

Εγκόλπιον Εγκόλπιον, *περιλαμβάνον τα εν Θάσσω Θαύματα του Αρχιστρατήγου Μιχαήλ και περί του τιμίου Ήλου*, (Πανεπιστήμιο Κρήτης), Θεσσαλονίκη 1923.

Ζήκος Ν. Ζήκος, Παπίκιον όρος. Μοναστηριακό συγκρότημα Ληνού Ροδόπης, *ΑΕΜΘ*, 8, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 371-383.

Καραγιαννόπουλος Ι. Καραγιαννόπουλος, *Η πολιτική θεωρία των Βυζαντινών*, Θεσσαλονίκη 1988.

Καραγιαννόπουλος Ι. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους*, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1987.

Καραγιαννόπουλος Ι. Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί της Βυζαντινής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1971.

Καραγιώργου Ό. Καραγιώργου, «ἀπὸ Λάμπης λαμπτήρα φωσφόρον ἐπιδημῆσαι τοῖς βασιλείοις προσήμανον» (Attaleiates XII 9-10, p. 175). On the way to the throne: the career of Nikephoros III Botaneiates before 1078, στο: *Hypermachos. Festschrift für Werner Seibt zum 65. Geburtstag*, εκδ. Chr. Stavrakos – A.-K. Wassiliou – M. K. Krikorian, Wien 2008, σσ.105-133.

Καραγιώργου Ό. Καραγιώργου, Περὶ ἀλφαριθμητισμοῦ, αἰρέσεων, εἰκονογραφίας καὶ πολιτικῶν φιλοδοξιών στα μολυβδόβουλλα τοῦ Νικηφόρου Βοτανειάτη (περίπου 1001/2-1081), *Βυζαντινά Σύμμεικτα*, 18, Αθήνα 2008.

Καρπόζηλος Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι (11^{ος} -12^{ος} αι.)*, τ. Γ', Αθήνα 2009.

Κιαπίδου Ε. Κιαπίδου, *Η πατρότητα της Συνέχειας του Σκυλίτζη και τα προβλήματά της: συγκλίσεις και αποκλίσεις από τη Σύνοψη Ιστοριών, Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, 52, Αθήνα 2004-2006.

Κόλιας Τ. Κόλιας, *Νικηφόρος Β' Φωκάς (963-969) : ο στρατηγός αυτοκράτωρ και το μεταρρυθμιστικό του έργο*, Αθήνα 1993.

Κούκκου Ε. Κούκκου, *Η Γένεση του Αγίου Όρους, στο Πολιτιστική Κληρονομιά και Αρχιτεκτονική Παράδοση στη Χαλκιδική και το Άγιο Όρος*, Πρακτικά Τρίτου Διεθνούς Συμποσίου, Ουρανούπολη 1990, σσ. 75-84.

Λαμφίδης Ο. Λαμφίδης, *Κωνσταντίνου Μανασσή, Σύνοψις Χρονική*, (μετ. Ο. Λαμφίδης), Αθήνα 2003.

Λεβενιώτης Γ. Λεβενιώτης, *Η Πολιτική Κατάρρευση του Βυζαντίου στην Ανατολή : το ανατολικό σύνορο και η κεντρική Μικρά Ασία κατά το Β' ήμισυ του 11^{ου} αι.*, Θεσσαλονίκη 2007.

Λεβενιώτης Γ. Λεβενιώτης, *Το στασιαστικό κίνημα του Νορμανδού Ουρσελίου (Ursel de Bailleul) στην Μικρά Ασία (1073-1076)*, Θεσσαλονίκη 2004.

Μαμαγκάκης Δ. Μαμαγκάκης, *Γυναίκα και Πολιτική Δράση στο Βυζάντιο: Τέσσερα γυναικεία πορτραίτα μέσα από την Αλεξιάδα*, Λευκωσία 2008.

Μαμαγκάκης Δ. Μαμαγκάκης, *Μαρία η Αλανή : μια μοναχική βασίλισσα ή μια βασιλική μοναχή; Βυζαντικά*, 30, Αθήνα 2004, σσ. 225-253.

Μαυρομάτη Σ. Μαυρομάτη-Κατσουγιαννοπούλου, *Η χρονογραφία του Μιχαήλ Γλυκά και οι πηγές της : περίοδος 100 π.Χ.-1118 μ.Χ.*, Θεσσαλονίκη 1984.

Οικονομίδης Ν. Οικονομίδης, *Το Δικαστικό Πρόνομιο της Νέας Μονής Χίου, στο Βυζαντινά Σύμμεικτα*, [ΕΙΕ], Αθήνα 1997, σσ. 49- 62.

Πλακογιαννάκης Κ. Ε. Πλακογιαννάκης, *Τιμητικοί τίτλοι και ενεργά αξιώματα στο Βυζάντιο: εθυμοτυπία, διοίκηση, επαρχότητες, έπαρχοι, λογοθεσία, λογοθέτες, σύγκλητος, δήμοι, θέματα, ανακτορική φρουρά, βασιλικό και θεματικό πλώμιμο, στρατός ξηράς, νομισματικό σύστημα*, Θεσσαλονίκη 2001.

Πολέμης Ι. Πολέμης, *Μιχαήλ Ατταλειάτης, Ιστορία (μετάφραση - εισαγωγή-μαυσχόλια)*, [Κείμενα Βυζαντινής Ιστοριογραφίας, 8], Αθήνα 1997.

Σύγχρονος Εγκυκλοπαιδεία Ελευθερουδάκη. τ 1^{ος}, Αθήνα 1964, σελ. 420.

Τσολάκης Ε. Τσολάκης, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι 11^{ου} και 12^{ου} αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1984.

Τσολάκης Ε. Τσολάκης, Ο χρόνος της γεννήσεως και του θανάτου του Νικηφόρου Γ' Βοτανειάτη, *Ελληνικά*, 27, Αθήνα 1974.

Τσουγκαράκης Δ. Τσουγκαράκης- Δ.Τσουκλίδου, *Νικηφόρος Βρυέννιος, "Υλη Ιστορίας*, (Εισαγωγή –Μετάφραση-Σχόλια), Αθήνα 1996.

Τσουγκαράκης Δ. Τσουγκαράκης, Η Αυτοκρατορία σε κρίση και η οπτική των συγχρόνων: μια ανάγνωση των μαρτυριών, στο: *Η Αυτοκρατορία σε κρίση(;) Το Βυζάντιο τον 11^ο αιώνα (1025-1081)*, ΙΒΕ, Διεθνή Συμπόσια 11, Αθήνα 2003

Χριστοφιλοπούλου Α. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τ. Β'2, Θεσσαλονίκη 1997.

Χριστοφιλοπούλου Α. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τ. Γ'1 Θεσσαλονίκη 2001.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

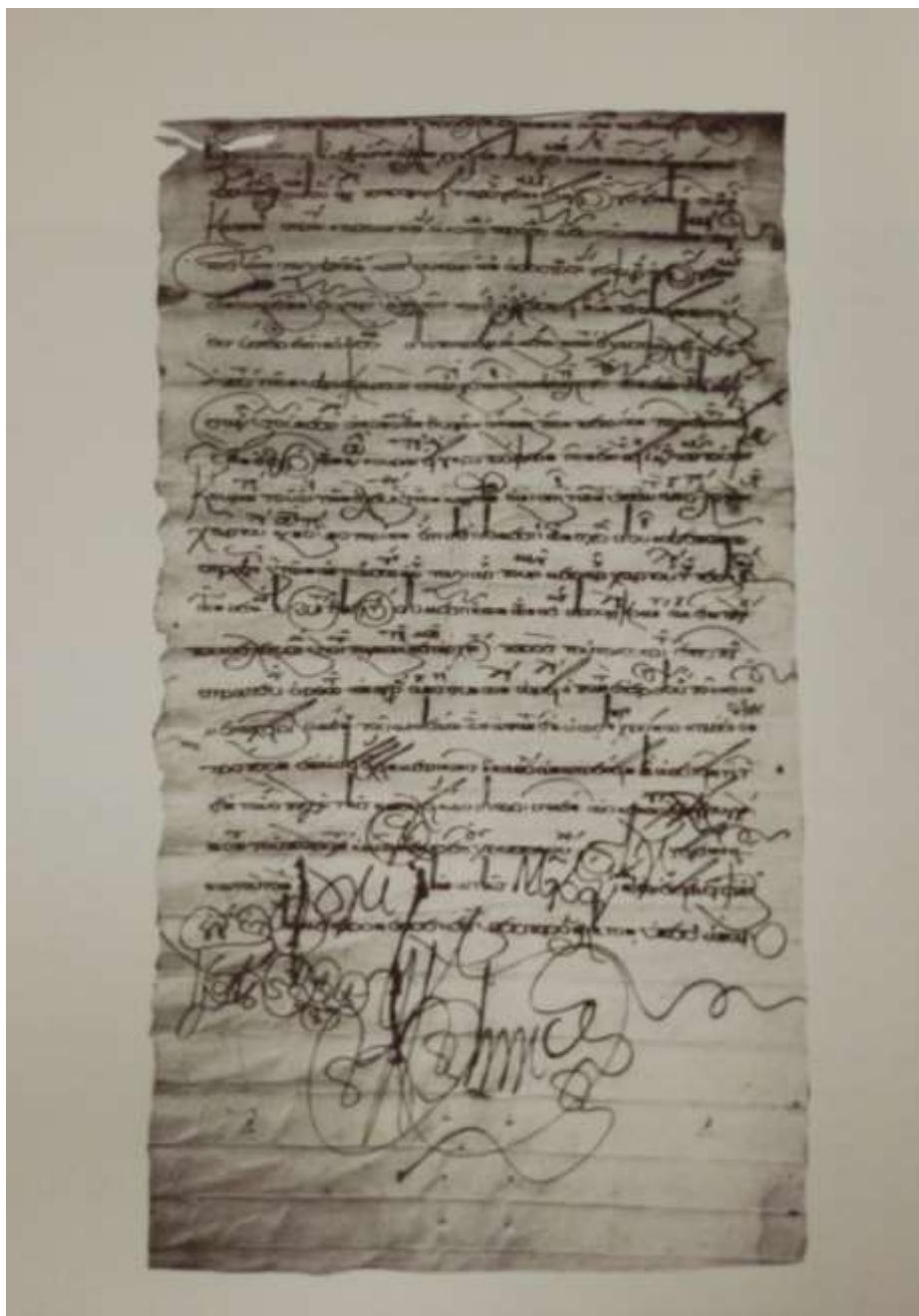
Εικόνα 1: Ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Γ΄ Βοτανειάτης ανάμεσα σε αυλικούς αξιωματούχους. Μικρογραφία από χειρόγραφο με Ομιλίες του Ιωάννου Χρυσοστόμου (Bibliothèque Nationale de France).

Εικόνα 2: Ο γάμος του Νικηφόρου Γ' Βοτανειάτη με τη Μαρία της Αλανίας.
Μικρογραφία από χειρόγραφο με Ομιλίες του Ιωάννου Χρυσόστομου
(Bibliothèque Nationale de France).

Εικόνα 3: Έγγραφο του Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη, δούκα Θεσσαλονίκης, Δεκέμβριος 1061. (φωτ. *Iviron* II, αρ. 33).

Εικόνα 4: Χρυσόβουλλο Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη, Ιούλιος 1079, (φωτ. Iviron II, αρ. α 41).

Εικόνα 5:Νικηφόρος Βοτανειάτης, μάγιστρος, βέστης, βεστάρχης και δουξ Εδέσσης και Αντιοχείας. Ουάσινγκτον, Dumbarton Oaks, Fogg 175 (φωτ. *DO Seals* 5, αρ. 9.2- Zacos-Veglery, no. 2686).

Εικόνα 6:Νικηφόρος Βοτανειάτης , κουροπαλάτης και δουξ Ανατολικών. Ουάσινγκτον, Dumbarton Oaks, Fogg 1571 (φωτ. *DO Seals* 3, no. 86.18. Cf. Zacos-Veglery, no. 2690).

Εικόνα 7:Νικηφόρος Γ΄ Βοτανειάτης (1078-1081). Ουάσινγκτον, Dumbarton Oaks, Fogg 1679 (φωτ. *DO Seals* 6, no. 85.7).

Εικόνα 8: Ιστάμενο νόμισμα του Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη.

<https://el.wikipedia.org>

Εικόνα 9: Ιστάμενο νόμισμα του Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη.

Ουάσινγκτον, Dumbarton Oaks, DOC 3, no. 1.3

Εικόνα 10: Πλακίδιο από πράσινο οφίτη, με την Παναγία στηθαία σε δέηση, το οποίο σύμφωνα με την επιγραφή του ανήκε στον Νικηφόρο Γ΄ Βοτανειάτη.
Victoria and Albert museum, London, A.1:1, 2-1927.

Εικόνα 11: Το χρυσό δαχτυλίδι – σφραγίδα της Μαρίας Βοτανειάτη.

[ps://www.xronos.gr/arthra/agio-oros-tis-rodopis#quick-view-4](https://www.xronos.gr/arthra/agio-oros-tis-rodopis#quick-view-4)